SAÇAK

BAŞYAZI — Sosyalist Solun Birliği

MEHMET ALİ AYBAR ile söyleşi — Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalistlerin Birliği

ORHAN BARLAS — Üç Oyun: İvan İvanoviç, Yalınayak, Tamirci

HALİL BERKTAY — Güncelliğin Sıkıştırması Geniş Bakışın Serinkanlılığı

KORKUT BORATAV — İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı

M.BEDRİ GÜLTEKİN — Bilinemezcilik, Korku ve Din Dili

MEHMET GÜNDÜZ — Bonapartizm, Parlamentarizm ve Partiler

DOĞU PERİNÇEK — Sosyalizmin Sorunları ve Teorik Atılım

CEMAL SÜREYA — Cihannüma

BÜLENT TANÖR — Sıkıyönetim Sonrasında Askeri Mahkemeler

HIFZI TOPUZ — Amerika'dan Sonra İngiltere'nin Unesco'dan Ayrılışı

Sayı: 24 OCAK 1986 400 Lira (KDV Dahil)

SAÇAK DÜŞÜNCE VE KÜLTÜR DERGİSİ

ÜÇÜNCÜ CİLTTEN SEÇMELER

13. SAYI

Tekin Güleçman
Atatürk'ün 1923 Konuşmalarında Din Sorunu

Reşat Erdem
Kuran'da Kadın

Matetyahu Peled
Tuzaklı Yolda Filistinliler ile İsrailliler Yanyana

14. SAYI

Salih Ural
Arayış İçindeki Aydınlar ve Sorunlar

Mehmet Gündüz
Kamboçya Kurtuluş Mücadelesi ve Yalan Makinesi

Ender Helvacıoğlu
"Sosyalizmde Bilim Mitosu" Üzerine

15. SAYI

Emre Adıgüzel
Türkiye'de Çok Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli

Reşat Erdem
Türk Basını Nereye Gidiyor

Tekin Güleçman
Dini Canlanmanın Nedenleri

16. SAYI

Tekin Güleçman
Darwin'in Evrim Teorisi ve Din

Halil Berktay
Bir Şablonun Parçalanışı

Adnan Akfırat
İnsanlığın Baharı Gençlik

17. SAYI

Oğuz Ertem
Althusser'in Güncelliği

Tekin Güleçman
Abdülhamit Döneminde Dini Canlanma

Mehmet Gündüz
"Gerçek Bakanlığı"nın Ön Çalışmaları

Prof. Atalay Yörükoğlu, Halil Berktay, Deniz Öğüt ve Haldun Çubukçu'nun Katıldığı
"Gençlik Yılında Gençliğimiz" Açıkoturumu

18. SAYI

Emre Adıgüzel
"Türk'ün Türk'ten Başka Dostu Yoktur" Teorisi

Bülent Tanör
Türkiye'de Laikliğin Yükselişi

Toktamış Ateş'le Söyleşi
Gençlik, Geçmişteki Deneyimleri, Bugünkü Talepleri

Yıldırım Koç
"İşçi Hakları Tepeden mi Verildi?"

Halil Berktay
"Cengiz Han"ın Ticari Yüzeyselliği;
"Afrika"da, Derin Bir Tarihi Bakış

I. CİLT 2000 TL.
II. CİLT 2000 TL.
III. CİLT 2000 TL.

Ederini posta çeki 149322 Kamil Arslantürkoğlu adına yatırabilirsiniz.
İsteme adresi:
Babıali Cad. 16/401 Cağaloğlu/İstanbul

Yurtdışı Aboneleri İçin:
İLHAN KIRIT
İş Bankası Türbe Şubesi-İstanbul
6511-55624-U

SAÇAK

Aylık Dergi, Ocak 1985
Sayı 24

Sahibi:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Yönetim Yeri:
Babıâli Cad. Pak Han
No. 16/401
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 526 42 93

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Abone Koşulları:

1 Yıllık	4500
6 Aylık	2250
Yurtdışı	$ 15

İlanlar:

İç Sayfalar	100.000
İç Kapak	150.000
Arka Kapak Renkli	200.000

Dizgi: KROS Matbaacılık

Ofset Hazırlık: Papirüs Basım

Kapak Baskı: Matbaa 70

Baskı: Milsan

Dağıtım: GAMEDA

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda 2
Türkiye Çapında Dağıtım ve
Siyaset, Ekonomi ve Kültür Forumu

Başyazı 3
Sosyalist Solun Birliği

Türkiye'den/Dünya'dan 6
• Gelişenler: Fuhuş, Uyuşturucu, Rüşvet, İntihar • Akdeniz İkliminin İşkenceye Katkıları • Dayak ve Toplum • 113.607 Kitap Nasıl Yakıldı • Sağda Yeni Gelişmeler • Dış Politika Üzerine Bazı Gözlemler • Yargılayanlar ve Yargılananlar: Arjantin, Brezilya, Filipinler, Polonya

Mehmet Ali Aybar ile Söyleşi 13
Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalist Solun Birliği

Doğu Perinçek 23
Sosyalizmin Sorunları ve Teorik Atılım

Halil Berktay 30
Güncelliğin Sıkıştırması
Geniş Bakışın Serinkanlılığı

Mehmet Gündüz 35
Bonapartizm, Parlamentarizm ve Partiler

Bülent Tanör 41
Sıkıyönetim Sonrasında Askeri Mahkemeler

Cemal Süreya 47
Cihannüma

M.Bedri Gültekin 49
Bilinemezcilik, Korku ve Din Dili

Hıfzı Topuz 53
Amerika'dan Sonra
İngiltere'nin Unesco'dan Ayrılışı

Korkut Boratav 56
İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı

Tiyatro/Sinema/Televizyon
Orhan Barlas 71
Üç Oyun

M.Doğan 76
Bayan Emma Harte'ın
Önlenemez Yükselişi

Dördüncü Cilt Fihristi 78

BU SAYIDA

Türkiye Çapında Dağıtım ve Siyaset, Kültür, Ekonomi Forumu

*Mayıs 1985 tarihli 16. sayımızda başlattığımız daha düzgün bir yayın çizgisiyle, bugün ikinci yılımızı ve dördüncü cildimizi tamamlıyor ve yeni bir atılımın eşiğinde bulunuyoruz. «Türkiye'den/Dünya'dan» köşesinde topladığımız güncel tahliller; 19. sayıdan itibaren Kimlik ve Birlik, Affa Geniş Ufukla Bakmak, Sol'da Muhasebe, Dinî İdeoloji, Darbecilik gibi canalıcı konulara yönelen başyazılarımız; Althusser'den Kuran'da şiddete, Kemalizmin devlet teorisinden bilim ile din arasındaki karşıtlığa, alternatif iktisat politikası arayışlarından Weber idealizminin eleştirisine, Oryantalizm ve ATÜT teorilerinden Antonio Carlo'ya ve Sovyet sistemine ilişkin tartışmalara, Latife Tekin'den Türk şovenizminin milli böbürlenme tezlerine, kadınsorunundan Nazım Hikmet'e, sendikal haklardan Çin dosyasına kadar çok çeşitli temaları kucaklayan makalelerimiz; Gençlik Yılı üzerinde yoğunlaşan açıkoturum ve röportajlarımız, **Saçak**'ı ülkemizin fikir hayatının gitgide daha çok aranan dergisi haline getirdi. Esas olarak üç büyük şehir ve bir miktar abone ile sınırlı dağıtımımıza rağmen, satışımız da adım adım arttı ve baskı adedi ile arasında küçük bir iade marjının kaldığı 3000 dolaylarına ulaştı. Muazzam sermayeler ve çok büyük iddialarla faaliyete geçen nice yayıncılık girişiminin çıkmazlara saplandığı bir ortamda, sıradanlığa hiç ödün vermeyen, yoğun ve ağır bir teorik dergiyle gerçekleştirdiğimiz bu mutevazi inşa, sevindiricidir. Dokuz ay önce saptadığımız ara hedeflere ulaştığımızı görüyoruz.*

*Vardığımız bu nokta, elimizdeki kısıtlı olanaklar gözönünde bulundurulursa ancak çok, çok çalışmak, «adaleleri alabildiğine germek» yoluyla üstesinden gelebileceğimiz anlaşılacak olan, daha ileri hedeflere yönelmemiz için bir sıçrama tahtası oluşturuyor. İlk kez bu sayı **Saçak** 10.000 basılarak GAMEDA tarafından dağıtılacak ve 1 Ocak'ta **bütün Türkiye'de, tüm bayiler**de piyasaya çıkacaktır. Bu olanağı en iyi şekilde değerlendirmek için, bütün okuyucularımızı, dergimizi kendi yöre ve çevrelerinin ileri kesimlerine, memleketin kaderiyle ilgilenen insanlarına tanıtmaya; bayi satışını denetleme ve yükseltmemize yardımcı olmaya çağırıyoruz. Biz, kendi payımıza, önünüze daha hacimli, daha zengin, daha kaliteli bir dergi getireceğiz. Geçtiğimiz iki yılın büyük kısmında, sağ rüzgara karşı ileri Teori'nin bayrağını çoğu zaman tek başına taşımak zorunda kalan **Saçak**, bundan böyle, ayağını Türkiye toprağına basan, herşeyin kendi halkımızın eseri olacağına inanan bütün radikal sol'un **Siyaset, Kültür** ve **Ekonomi Forumu** olarak işlevini yürütecek. Bu aşamanın asgarî koşulları vardır. Gerekliliğini ise, daha büyük fikir çeşitliliğinin ve daha çok tartışmanın, sol'un muhasebe ihtiyacına ve düşünsel gelişmeye daha iyi hizmet edeceği tesbitine dayandırıyoruz.*

*Elinizdeki 24. sayıyı, bu doğrultuyu yansıtan bir bileşimle sunmaktayız. 21. sayımızın başyazısında ortaya attığımız sosyalistler-arası diyalog perspektifi, ilerici kamuoyunu etkiledi ve **Nokta** dergisinin 22 Aralık 1985 tarihli sayısındaki bir soruşturmada yankılandı. Bu gelişmelerden sonra, Ekim 1985'te verdiğimiz, «dergimiz... çok-sesli bir tartışmanın geliştirilmesi için elinden geleni yapacaktır» sözünün gereğini, sol'un önemli ve tipik düşünce insanlarıyla yapacağımız bir dizi röportajla yerine getirmeye başlıyoruz. Bunlardan ilkinde, 12 Mart-öncesi TİP Genel Başkanı, SDP eski genel başkanı ve eski milletvekili sayın **Mehmet Ali Aybar** ile, sosyalist sol'un temel ilkelerinin ve sosyal demokrasinin solundaki işlevlerinin neler olabileceği konularında, arkadaşımız Halil Berktay konuştu. Önümüzdeki aylarda aynı meselelerde başka seçkin şahsiyetlerin görüşlerini dergimiz sayfalarında bulacaksınız. Başyazımız, kavuşulması kuşkusuz hiç de kolay olmayan «sosyalist sol'un birliği» perspektifini, yasallık zemini, ilkeli birlik ve sosyal demokrasiyle ilişkiler açısından irdelemektedir. İçeriğimizin bu eksen etrafında dönen bölümünü, **Doğu Perinçek**'in «Sosyalizmin Sorunları ve Teorik Atılım», **Halil Berktay**'ın «Güncelliğin Sıkıştırması, Geniş Bakışın Serinkanlılığı» başlıklı görüşleri tamamlamaktadır. Bonapartizmle mücadelenin teorik sorunları, **Mehmet Gündüz**; sıkıyönetimin İstanbul ve çevresinden de kalkması vesilesiyle, pratik gündemi, **Bülent Tanör** tarafından ele alındı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesindeki öğretim görevine 1983'te son verilen ve akademik kariyerini halen Zimbabve'de sürdüren **Korkut Boratav**, parlamenter çoğulculuk ile askerî rejimler arasındaki ilişkinin, iç pazara dayalı bir ithal ikameciliği ile «dışa açılma»cılık arasındaki ilişki ile paralelliğini kuruyor. Prof. Boratav'ın değerli, özgün incelemesinin, ekonomik tahliller alanındaki, haklı olarak eleştirilen eksikliğimizi, kısmen kapatacağını umarız.*

*Nihayet, öndegelen Batılı ülkelerin UNESCO'yu terketmelerine yansıyan Üçüncü Dünya düşmanlığına karşı tutumuyla sayın **Hıfzı Topuz**'a; aydınlarımızın iki yönü üzerine gözlemleri içeren «Cihannüma»sıyla sayın **Cemal Süreya**'ya; üç piyes eleştirisi ile sayın **Orhan Barlas**'a, dergimiz sayfalarına hoşgeldiniz demekten kıvanç duyuyoruz.*

SAÇAK

Sosyalist Solun Birliği

Ağustos 1985 tarihli sayımızın başyazısında, sosyalist solun kimlik ve birlik sorununa dikkat çekmiş, Ekim 1985'te ise, yakın geçmişi gözden geçirerek bir muhasebe yapma ihtiyacını vurgulamıştık. daha sonra *Mehmet Ali Aybar* ve *Doğu Perinçek* 10 Kasım 1985 günlü *Nokta* dergisinde sosyalist bir partinin yasal olarak kurulmasının mümkün ve gerekli olduğunu belirttiler. Aybar, sosyalistler arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesiyle, sosyalist partiye giden yolun açılacağına işaret etti. Doğu Perinçek de, gene aynı yönde, «2000 yıllarını yaratacak halk insiyatifine önderlik edecek program ve örgütlenmenin yolu, bugün cesur ve esaslı bir muhasebeden geçiyor.» diyordu. *Sadun Aren* ise, aynı Nokta dergisinde, ülke yönetimini sosyalist «eleştiriden ve onun itici gücünden yoksun bırakmamanın» önemini belirtti.

22 Aralık 1985 günlü Nokta dergisi, sosyalist solun birleşme ve örgütlenme sorununu daha ileri bir platformda yeniden gündeme getirdi: «Sol partisini arıyor»du. Bu konuda sosyalist solun tanınmış isimlerinin görüşleri aktarılıyordu.

Sosyalist bir partinin yasallık zemini

Sadun Aren'in bugünkü yasal çerçevede sosyalist bir parti kurulamayacağı yolundaki görüşüne katılamıyoruz. İki nedenle:

Bir: Danışma Meclisinin Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı bile, bugünkü Anayasa ve Siyasi Partiler Yasasının sosyalist partiye yasallık tanıdığını açıkça belirtmiştir. Ayrıca Danışma Meclisinde yapılan tartışmalarda, bu görüş çevresinde birleşildiği görülüyor. Doğu Perinçek'in «Anayasa ve Partiler Rejimi» adlı kitabında öne sürdüğü kanıtlar yasal zeminin varlığı konusunda ikna edicidir.

İki: Emekçilerin de bir partilerinin bulunması, Türkiye demokrasisinin kilit sorunudur. Bu alanda, özgürlüğün ve kurumlaşmanın sınırını ve hukukun yorumlanmasını en sonunda demokratik mücadele belirler. Sosyalist sol, daha 1960'larda yasal mücadele sahnesine çıkmıştır ve bu mevziyi ancak kararlı olarak savunursa elinde tutabilir. Sahnenin dışına atılmayı sineye çeken bir tutum bu hakkı ilerde de kullanamayacaktır. Böyle bir hak, ancak siyasal gerçeklik planındaki bir mücadele ile hayata geçirilir.

İlkeli birlik

Solun birlik arayışı, bir demokrasi ve emekçi perspektifiyle ele alınmalıdır. Bu konunun, bugünden yarına bir parti kuruluyor havasıyla bir sansasyon ve piyasa yaratma aracı olarak değerlendirilmesi, yanlış olur. *Doğu Perinçek*, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda, ilkeli bir birleşme yolunun toplum önünde yürütülecek bir fikir mücadelesiyle açılacağını birkaç yerde vurguluyor. Ayrıca bir masaya oturulabileceği önerisi de, bugün için ortak bir tartışma platformu yaratılmasıyla ilgilidir. Nokta'ya demeç veren diğer sosyalist kişilikler de, değişik ifadelerle bir program temelinde anlaşmanın önemine işaret ediyorlar. Amaç, elbette bir siyasal parti çatısı altında toplanmaktır. Ama bunun başarılması, birlik isteğinde ifadesini bulan bir sınıf tutumunu ve fikir mücadelesini gerektirir. Sosyalist bir parti, elbette emekçi kitleleri

temel alacaktır. Öte yandan *Aslan Başer Kafaoğlu*'nun belirttiği gibi program «yukarda ve fikir platformunda somutlaşır.»

Bunların kendiliğinden gerçekleşmeyeceği açıktır. Başlangıç noktası olarak, *Korkut Boratav*'ın ifadesiyle «Kendisini sosyalist gören her türlü akımı içeren geniş bir sol tanımından hareket ederek bunun içinde yer alan unsurlar arasında bir iletişim kurulmasında büyük yarar var.» Bu iletişim, bir masa çevresinde oturmak biçiminde ifade edilebileceği gibi, bir ileri adım olabilecek konferans ya da kongre perspektifi de kuşkusuz somut ve yapıcıdır. Ama bu sürece girebilmek için, «kimlerle» sorusu ister istemez gündeme gelmektedir.

Kimler sorusunun cevabı, içerik tartışmasına girmeden soyut olarak «sosyalistler»dir. Diyalog, önyargılarla kimseye kapatılmamalıdır. Kendisini sosyal-demokrasiden ayrı görerek sosyalist olarak tanımlamak, tartışma platformuna katılmak için bizce yeterli şarttır. Ayrılıklar kalıcı ilan etmektense, önce böyle sağlıklı bir birleşme çabası denenmelidir. Herkes, emekçileri temel almaktan söz ediyor. Öyleyse bu sosyal güç, bütün varlığıyla tarih sahnesine çıktığı zaman, kedisiyle özdeşleşen herkesi birleştirecektir. Bu perspektif, bize kendisini «sosyalist» ve emekçilerin safında tanımlayan herkesi, bu tutumlarında ısrar edeceklerine göre, ilerde birlikte mücadele edeceğimiz arkadaşlar olarak görmeyi öğretir. Böyle bir yaklaşımı, sosyalizme ve emekçi kitlelere hiçbir şey kaybettirmez. Türkiye, bir küçük burjuva denizidir. Ve bu ülkenin sosyalizmi de, bugüne kadar hep «saf ve ilkeli tutum» perdesi altındaki dükkancılıklardan, ahpapçavuş tutumundan ve tekkecilikten çekmiştir.

Elbette herkesin bir teorisi ve programı var. Ancak birlik arıyoruz. Birlik aramak, bugün ayrılıklar içinde olduğumuzun kabulünü de içerir. Bu noktada «saf» ve «temiz» bir sosyalist görüntüsü vermek için titizlenmeye hiç yer yok. Birleşme olacaksa, ki kesinlikle olacak, bugün farklı görüşler taşıyan akım, grup, çevre ve kişiler, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir parti temelinde birleşmeyi mümkün kılacak ölçüde giderecek ve birlik zeminini geliştirecek bir fikir mücadelesine gireceklerdir. Sürecin çözüm noktasında, grupları değil, tek tek bireyleri birleştirecek bir sosyalist örgütlenmenin içinde, gene de görüş ayrılıkları olacaktır ve olmalıdır da. *Murat Belge*, bunu«partinin olabildiğince geniş» olması şeklinde ifade ediyor. İşçi sınıfının içinde sosyalizmin farklı kanatları olduğuna göre, geniş bir emekçi partisinde de bu kanatlar bulunacaktır. Yoksa, birbirlerine kahramanlık madalyaları takan ahpapçavuşlar arasındaki birlik, hiçbir zaman sosyalist bir parti olmayacaktır.

Ancak «geniş»liğin elbette bir sınırı vardır. Bu sınırı, teori ve program tartışmaları çizecektir kuşkusuz herkes bu tartışma platformuna belli tarif ve ilkelerle girecektir. Ama ikna olmaktan da korkmamalıyız. Çünkü önümüzdeki sorun, tek tek bazı insanların kişisel sorunları değil, milyonlarca emekçinin sorunudur.

Sosyal-demokrasi ile ilişkiler

Sosyalist sol, sosyal temeli açısından ve tarihi olarak, sosyal-demokrasiden net çizgilerle ayrılır. Farklı düşünsel ve toplumsal karakter, sosyalizmin bağımsız ve ayrı örgütlenme zeminini ifade eder. Aradaki sınırlar bulandığı zaman, bu zemin de kaybolur.

Abdullah Baştürk, solun «tek bir gövde» olmasını savunuyor. Bu gövdenin «Sosyal-demokrat Halkçı Parti» olduğu konuşmadan açıkça anlaşılıyor. Biz bu tutumu doğru bulmuyoruz.

Birincisi, sosyal demokrasi, 2000'lere doğru demokrasi ve çağdaşlaşma sürecini kalıcı başarılara ulaştırmanın eşiğine gelmiş bir Türkiye'de, bu atılıma önderlik edecek düşünsel kaynaklardan ve toplumsal iticilerden yoksundur. Öyleyse sosyalist bir parti, Türkiye halkı için vazgeçilemez bir ihtiyaçtır. Kimse, yeterince olgunlaşmadan, hazırlıksız parti kurma yanlısı değil. Ama Türkiye'de yasal bir parti ilk kez kurulmuyor. Türkiye sosyalistleri, en azından 25 yıldan beri bu platforma çıkmışlardır. Böyle bir partinin toplumsal açıdan haklı zemini vardır. Birikim de vardır.

İkincisi, sosyal-demokrasinin başarısı, sosyalist bir partinin varlığına büyük ölçüde bağlıdır. Çünkü ortanın solu, açıktır ki, demokratlaşmanın motoru olabilecek bir yetenekte değildir. Sosyal-demokrasi, kendi solunda örgütlü ve etkili bir emekçi potansiyelinin ağırlığı oranında demokrasiden ve emekçiden yana tutarlı politikalar izleyebilecektir. Parlamenter rejimi hedef alacak müdahaleler de, özellikle güçlü bir sosyalist partiyi de içeren bir demokrasi cephesi ile göğüslenebilir. Abdullah Baştürk'ün ve onun tutumuna katılan *Oktay Akbal* ve *Mustafa Ekmekçi* gibi yazarların) solda «siyasi hareketi tekleştirme» önerisi, bugün «geçici» olarak nitelense bile, sonuç olarak demokrasi yolunda tek bacakla yürümek anlamına gelir ve demokrasi denemesini bir hakim sınıf oyununa indirger. Sosyal-demokrasinin bağımsız varlığından vazgeçerek liberal sağın yedeğine bağlanması, demokrasiye ne denli hizmet ederse, sosyalist solun örgütlü mücadeleden vazgeçip sosyal-demokrasinin yedeğine koşulması da demokrasiye, o denli hizmet eder.

Türkiye, sosyal-demokrasiyi hiç denememiş bir ülke değildir. Ülkemizdeki demokratik birikimin, 1970'lerin sonunda yaşanan «ak günlerde» nasıl harcandığını, son derece beceriksiz politikalarla, daha doğrusu politikasızlıkla ve görülmemiş bir fikir hercümerci içinde çarçur edildiğini gördük. Sosyal-demokrat iktidar, koalisyon ortaklarından gelen fikir suçunu kaldırma önerilerini bile reddetmiş ve bu konuda liberal bir tavır bile alamamıştır.

SHP, eğer bugünkü programsızlığını ve politikasızlığını inşallah bir gün giderecekse, bu en çok örgütlü sosyalizmden gelen sağlıklı vedostçaeleştirilerle başarılacaktır.

Üçüncüsü: Sosyalizm, sosyal-demokrasinin babası, en azından ağbisidir. Gerçek sosyalistler, sosyal-demokrasiye karşı böyle bir bağın verdiği olgunlukla davranırlar ve kısır-kıskanç rekabetlerin içine girmezler. Türkiye'yi demokratlaştırma, çağdaşlaştırma, emekçilerin yüzünü güldürme işini sosyal-demokrasi yapacaksa, sosyalist örgütlenme bu çabada onları hiçbir zaman yalnız bırakmayacak, tersine olanca varlığıyla bu yöndeki uygulamaların yanında yer alacaktır. Bu nedenle, sosyalist bir partinin solu bölmesi söz konusu olamaz. Tersine böyle bir örgütlenme, solu pekiştirir, sola canlılık ve güç verir.

Seçimler ve parlamentodaki sandalyeler açısından da, endişe edilmemelidir. Sosyalist bir parti, seçim ve parlamento platformunda da emekçi kitlelerin yararına olmayan siyasetler izlemez. Ama hangi tutumun sağa yarayıp, hangisinin emekçi kitlelerin geleceğine hizmet edeceğini, sosyalist bir örgüt bağımsız olarak değerlendirir. Sosyal-demokrasiye hiç kuşkusuz dostluk duyuyoruz ve bu tutumu paylaşamayan rekabetçi ve sekter çizgilerle mücadele eden bir geleneğin izleyicileriyiz. Ama aynı zamanda sosyal-demokrasiden farklı bir perspektife sahibiz ve bizi bağımsız tavır almaya yönelten bir teorik ve toplumsal temelimiz var.

Sosyalist solun muhasebe ve birlik sorunu, demokrasi yönünde canlanan bir Türkiye'de kaçınılmaz olarak gündeme gelmiştir. Bu gelişmeyi erteleme çabaları etkili olamayacaktır. Birlikten yana, geniş ufuklu bir anlayışla bir tartışma platformunun elbirliğiyle yaratılmakta olduğunu görüyor ve bundan sevinç duyuyoruz.

SAĞIR

Gelişenler: Fuhuş, Uyuşturucu, Rüşvet, İntihar

Milliyet'in 12 Aralık 1985 tarihli nüshasında uyuşturucu kullanılmasının özellikle gençler arasında büyük artış kaydettiği, her yüz lise öğrencisinden ikisinin uyuşturucu madde kullandığının tespit edildiği bildiriliyordu. Habere göre, tüm gençlik kesiminde eroin, esrar ya da hap kullananların sayısı 500 bine ulaşıyordu.

Aynı günkü *Cumhuriyet* gazetesinde ise başka bir artış olayından söz ediliyordu: Fuhuş! Emniyet Genel Müdürlüğünce tutulan istatistiklere göre «tek başına fuhuş yapan kadın miktarında» büyük artış görülmüştü. Haber şöyle devam ediyor: «1983'te 1125, 1984'te 1287 olan tek başına fuhuş yapan kadın miktarı, 1985'in ilk on ayında 6 bin 775'e yükseldi. Yetkililer bu rakamın fuhuş yapan kadınların sayısında artış olduğu biçiminde yorumlanamayacağını, bu rakamların ahlak zabıtasının yoğun biçimde çalıştığını gösterdiğini savundular.»

Yetkililerin bu açıklaması, aslında ahlak zabıtasının «yoğun» çalışmadığını gösteriyor. Çünkü çeşitli araştırmalar yalnız İstanbul'da fuhuş yapan kadınların yüzbinlerle ifade edildiğine dikkat çekiyor.

Fuhuş konusunda başka bir önemli açıklama da *Nokta* dergisinin 8 Aralık 1985 günlü sayısında yer aldı. Milas'ın Küçükdibekdere köyü kızlarının nasıl fuhuşa sürüklendiklerini, genel olarak «düşme» deyimiyle açıklanan geneleve girmenin, bu insanlar için nasıl «kurtuluş» anlamına geldiğini okuyoruz. Olayı anlatırken, «döviz birikimine katkı», «ihracata yönelmek» gibi terimleri kullanarak espri yaptığını sanan ve bu büyük acıyı bir nebze olsun hissetmediği izlenimini veren *Nokta* muhabirinin hafifliğini bir yana bırakalım. Olay gerçekten acıdır ve toplumun yüreğini kanatacak boyutlardadır.

«Kadın pazarlamacılığının» basın ve yayın alanındaki izdüşümü olan erkek dergilerinin çeşidindeki artış, aslında yukardaki tabloyu tamamlayıcı niteliktedir. *Yeni Gündem* dergisi bu dergi enflasyonunu şu manşetle veriyor: «Babıâli iyice açılıp saçılıyor.» (1 Aralık 1985). Aslında bu anlamlı bir başlıktır. Gerçekten de açılıp saçılan, bu dergilerin sayfalarının konusu olan ve büyük paralar karşılığında üstlerindeki giysiler sıyrılıp atılan kadınlar değil, bir kısım basındır.

Milliyet Gazetesinde çıkan haberlerden biri de, özellikle poliste yaygınlaşan rüşvetçilikle ilgilidir. Haber şöyle: «Son günlerde özellikle polis örgütünde gözlenen 'rüşvet krizi', birbirini izleyen tutuklamalar ve gözaltına almalarla günışığına çıkıyor. Son defa, Isparta'da rüşvet aldığı iddia edilen bir savcı yardımcısı gözaltına alınırken Hatay'da bir emniyet amiri, bir komiser ve üç polis memuru, «sanık kişileri suçtan kurtarmak için rüşvet aldıkları» iddiasıyla tutuklandılar. İzmir'de gittikçe artan 'faili meçhul olaylar'ın İzmir emniyetinde görevli bazı polis memurlarının menfaat karşılığı görmezden gelme tutumları sonucu olabileceği inancıyla 200 polis memuru çevre ilçelere sürülürken, 400 polis memuru hakkında da çeşitli nedenlerle soruşturma açıldı.» (13 Aralık 1985)

Son haberimiz yine *Milliyet*'ten: «Ülkemizde intihar olaylarının giderek arttığı saptandı. Çeşitli nedenlerle ruhi bunalıma giren ve yaşamlarına son verenlerin oranı, *son beş yılda yüzde yüze yakın artış gösterirken* (abç) intihar edenlerin yüzde 32'sini, 15-24 yaş grubu gençlerin oluşturduğu öğrenildi.» (24 Kasım 1985).

Yüzde yüzlük büyük bir artışın özellikle son beş yılda meydana gelmesi çok dikkat çekici bir olgudur. Öte yandan gençlerdeki intihar oranının yüksekliği, gencecik insanların ölümü seçmeleri, gençlerin gelecek umudunun bile tüketildiğini gösteriyor.

Kanımızca bunca haberin aynı günlerde peşpeşe sıralanması raslantı değildir. Bu olayların hepsi, arızi olmayıp, toplumun içinde bulunduğu büyük bunalımı gösteren önemli barometrelerdir.

Bu haberler, istatistikler, Türkiye'de uygulanan «istikrar ekonomisinin» aslında temelde büyük bir toplumsal kaosun kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu politikalar, halkta ve toplumda ekonomik ve toplumsal yıkıma ve sıkıntıya yol açmıştır. Şimdi ekilen biçilmektedir. Ekonomik ve siyasal baskı, toplumun adeta zerrelere bölünüp dayanışmadan yoksun bırakılması, sonunda toplumsal yozlaşmayı da getirmiştir. Bir toplumda uyuşturucunun, fuhuşun, rüşvetin ve intiharların böyle elele vererek fırlaması bunalımın boyutlarını ortaya koymaya yeter.

Ama iyi bilinmesi gereken bir nokta var. Bu hastalıkları, ne polis copu ve ahlak zabıtası, ne cami vaazları, ne din ve ahlak sohbetleri, ne Türk-İslam sentezinin «vatan, millet, sakarya» edebiyatı yok edemez. Tersine bunlar bu bataklıktan beslenmekte, felaketin ticaretini yapmaktadırlar. Aslına bakılırsa, ekonomik önlemlerle, bu sağcı uyuşturma felsefesi

birbirine paralel yürütülmüştür. Şimdi ikisi birden iflas etmektedir.

Rüşvetin, poliste bu boyutlara ulaşması, fuhuşun köylere kadar girmesi, uyuşturucunun ve intiharların gençliğimizi kemirmesi, sorunun, temelden bir toplumsal silkiniş sorunu olduğunu gösteriyor.

Akdeniz İkliminin İşkenceye Katkıları

İşkence olayları karşısında basının yönelttiği sorulara İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut'un verdiği yanıtlar, ciddiyetini ve inandırıcılığını gittikçe yitirmektedir. Tabii ANAP milletvekili Akarcalı'nın ve Giresun Emniyet Müdürü Balak'ın katkıları da unutulmamalıdır.

Yıldırım Akbulut, işkence yapmaktan haklarında soruşturma açılan polislerle ilgili olarak şöyle diyor:

– Bunlar hep adalete intikal etmiş olaylardır. Şimdi 'bu suçludur, bu değildir' diye konuşmak yanlıştır.

Doğrusu İçişleri Bakanının hukuka müdahale etmemek, henüz adalet tarafından sonuçlandırılmamış davalar hakkında peşin bir hüküm belirtmemek konusundaki titizliğine hayran olmamak elde değildir! Ancak, ne yazık ki, İçişleri Bakanı bu titizliğini yalnızca işkence soruşturmasına uğrayan polisler konusunda göstermektedir. İşkenceye uğradığını söyleyen diğer sanıklar için ise şöyle diyor:

–Bu işle ilgili olanların taktiği şudur: Hem mahkemelerin vereceği kararları tesirsiz hale getirmek, hem de polisin bu gibi kimselerin üzerine gitmesini önlemek. Taktik budur ve bu, beynelmilel bir taktiktir.

İş buraya gelince İçişleri Bakanı, mahkemeleri sonuçlanmamış bu sanıkların «suçlu» olduklarını bilivermekte ve «bunlar suçludur» hükmünü yapıştırmaktadır. İçişleri Bakanı bununla da kalmamakta, bu tür «suçluların» emniyette neden intihar ettiklerini de çok iyi bilmektedir:

–Mensubu oldukları yasadışı örgütlerin diğer militanlarını ve eylemlerini bildikleri, bu bilgileri gizlemek amacıyla intihar etmiş olabilecekleri kanaatine varılmıştır.

Hani mahkemelere intikal etmiş olaylar hakkında «şu suçludur, bu değildir» denmeyecekti. İçişleri Bakanı bırakın adalete intikal etmeyi, daha emniyete yeni intikal etmiş olaylarda suçluları tespit etmiş bile. Üstelik onlar öyle «büyük suçlar» işlemişlerdir ki, kurtuluşu intiharda bulmuşlardır.

«Mensubu oldukları yasadışı örgütlerin diğer militanlarını ve eylemlerini» açıklamak istemeyen «suçlular» neden hayatlarına kıymak zorunda kalsınlar? Eğer İçişleri Bakanının dediği gibi Emniyet Müdürlüklerinde işkence yoksa, bu «örgüt mensuplarının» yapacakları şey, ağızlarını açıp tek bir bilgi vermemek ya da tamamen yanlış ifadeler vererek kendilerini ve örgütlerini kurtarmak olmayacak mıdır? Bu rahat ve güvenli yolu seçmek yerine, sırlarını saklamak isteyen sanıkların tutup kendilerini aşağı attıklarını söylemek, emniyet binalarında işkence yapıldığının oldukça açık bir itirafı değil midir?

İçişleri Bakanı'nın işkence iddialarının soruşturulması hakkındaki tutumu da çok ilginçtir. İçişleri Bakanı şu sözleri söyledikten sonra acaba o soruşturmadan ne hayır gelir, diye ister istemez düşünüyor insan:

–İddialar varsa ne yapalım? İddialar varsa tahkik ederiz ama bu iddialar asılsız gibi geliyor.

Diğer yandan Şebinkarahisar'daki işkence olaylarına adı karışan Giresun Emniyet Müdürü Balak, gazetecilerin bu konudaki sorularına, İçişleri Bakanı'ndan hiç de geri kalmayacak kıvraklıkta yanıtlar veriyor. Şebinkarahisar'da gözaltına alınan sanıkların neden emniyete değil de Topraksu binasına götürüldükleri sorusuna Balak şöyle karşılık veriyor:

–Daracık bir yer orası, masalar arasından zor geçersiniz... Sorguyu rahat bir yerde yapmak için Topraksu binasına gittik. O da devletin binası bu da!

Hayret doğrusu! Devlet binaları arasında bu kadar yakın ve samimi işbirliği olduğunu ilk kez duyuyoruz. Herhalde Topraksu görevlisi mühendisler de örneğin projelerini Balak'ın masası üzerinde çiziyorlar, DSİ işçileri, makinalarını emniyetin arşiv bölümünde tamir ediyorlardır. Hadi bu komikliği bir yana bırakalım. Ya şu binanın darlığına ne diyeceğiz? Sanıklar oraya güreşmek için değil, alt tarafı ifade vermek için gitmiyorlar mı? Dar da olsa bir kenara ilişiverirler, ifadelerini yazdırırlardı. Nerdeyse Balak sanıkları rahat ettirmek için o binaya götürdüklerini söyleyecek. Nitekim bunu söyleyenler de var. İçişleri Bakanı şöyle diyor:

–Hatta bizim orada adamlara izzet ikram yapmışlar. Çay kahve vermişler.

Fakat anlaşılan ikram edilenlerin arasında başka şeyler de varmış. Bunu da işkence gördüğünü söyleyen Mehmet Yeles'den dinleyelim:

–19 Kasım 1985 salı günkü Yeni Şebinkarahisar gazetesinde yer alan ve içinde işkence iddialarına yer veren haberi gördüm. 'Şimdi sana bunu yedireceğiz, yut bakalım' diyerek ağzıma gazeteyi soktular. Ben de gazete kuru olduğu için böyle yutamayacağımı söyledim ve bir bardak su istedim. Suyu getirdiler ve sadece beş yudumda gazeteyi yutmamı istediler. Hepsini yutmam mümkün olmadı.

Bütün bu açıklamalara rağmen İçişleri Bakanı olayları, ciddi ve objektif bir şekilde soruşturmaya bile yanaşmamaktadır. Çünkü o bütün bunların «taktik» olduğuna karar vermiştir bir kere. Öyle ki, işkence yapılmadığını kanıtlayabilmek için olmadık beyanlarda bile bulunabilmektedir:

–Ne kendisi ne de arkadaşı aleyhine beyanda bulunmamış kişiler de 'ben işkence gördüm' diyorlar. Halbuki hiçbir şey söylememiş.

Ne yazık, hiç bir şey söylememiş, böylece işkence yapıldığını iddia etme hakkını da kaybetmiş! Demek ki, İçişleri Bakanı işkencenin «söyletici» etkisine çok fazla inanıyor ve ona bel bağlıyor. O halde kendileri ve arkadaşları hakkında bir şeyler «söyleyenlerin» bunu hangi saikle yaptıkları hakkında bir açıklamada bulunmak yine İçişleri Bakanına düşmektedir.

İçişleri Bakanını aratmayacak bir «soruşturmacı» da cezaevlerindeki durumları araştırmakla görevli parlamento komisyonunun başkanı, ANAP milletvekili Bülent Akarcalı. Akarcalı işkence konusunda çok «ikna edici» açıklamalar yapıyor:

–Cezaevlerinde normal sertlikler dışında işkence olayı görülmemektedir. Akdeniz insanının bir karakteri vardır. İskandinav insanından farklıdır. Akdeniz insanı iki araba çarpışsa, çıkar birbirinin üstüne yürür, İskandinavya'da ise bu durumda kartvizit verilir.

Akarcalı bu müthiş sosyolojik gözlemden sonra işkence olmadığı konusunda şunları eklemektedir:

–Eğer Türkiye'de sistematik bir işkence olsaydı, bize yüzlerce mektup gelmesi gerekirdi.

Cezaevlerindeki uygulamaları «normal sertlik» vb. türü adlandırmalarla meşrulaştırmaya, işkenceciliği Akdeniz iklimi ile açıklayıp sorunu yozlaştırmaya çalışan Akarcalı, şu işe bakın ki gadre uğrayan onca insanın hakkını arayacak bir komisyonun başkanlığını yapıyor. Ondan sonra da kalkmış insanlardan mektup yazmalarını bekliyor.

Hayvanseverler Derneği Başkanının avcı olduğu bir ülkede (Milliyet'in haberi, 9 Aralık 1985), cezaevleri komisyonu başkanının ANAP'lı Akarcalı olması pek de öyle yadırganacak bir durum değil galiba!

Dayak ve Toplum

Gazete sütunlarında dayak olayları, dayaktan sakatlananlar ya da ölenlerle ilgili haberler gittikçe daha fazla yer tutuyor. Son olarak, bir öğrencinin öğretmeninin attığı dayak sonucu öldüğü iddiası, konuyu bir kere daha gündeme getirdi.

Neden yaygınlaşıyor dayak toplumumuzda? Sopanın, karakoldan okula, kışladan eve, hapishaneden fabrikaya ve atölyeye kadar vazgeçilmez bir «yola getirici» olarak en baş köşeye konmasının ve gittikçe «saygınlık» kazanmasının sebebi ne olabilir?

Dayak cennetten çıkmamıştır, ama cennet vaatlerine ve cehennem tehditlerine dayanan dini ideoloji de, dayak da aynı köhnemiş çağın ve değerlerin ürünüdür. Aralarında yakın bir ilişki var. Dini ideoloji, ödüllendirme vaatlerini öbür dünyaya kaydırırken, kaba kuvveti dünyalık olarak kullanmıştır. Bu bakımdan, toplumumuzun derindeki köklerinde ataerkil değerler ve dini ideolojinin kutsadığı cezalandırma ile bezenmiş dayak geleneği zaten varlığını sürdürmektedir.

Toplumda ve özellikle geri bıraktırılmış kitlelerde bunun zemini vardır, ama sanıldığı gibi bugün dayak olayı, o kitlelerin «cahilliği» sonucu yaygınlaşmıyor. Yukardan aşağı dayatılan bir şiddet uygulaması ve ideolojisi, beslendiği zemini de iyice kışkırtıyor. Halkın üzerindeki siyasi baskının yoğunlaştırılması, bugün ortaya çıkan olgunun esas nedenidir.

Sopanın havaya kaldırılmasına paralel olarak, dayağın ve itaatin vaazcısı dini ideolojinin de önü açılmış, ataerkil değerler yüceltilmiş, erkeklik gösterileri, kalın ses ve gırtlak yırtma törenleri, sertlik ve çatık kaş talimleri her yanı kaplamıştır. Sokak aralarında oynayan oğlan çocuklarını izlemek bile, onların kimlere öykündüklerini anlamaya yetecektir.

Bu ortam, milyonlara seslenen TV ekranlarından, şiddeti yücelten Amerikan dizileriyle, polisin kol çatırdatmasına «haklılık» zemini yaratan üçüncü sınıf propaganda filmleriyle, aslında Türk erkeğinin çaresizliğini sergileyen, kadını bir tokatta yere serme gösterileriyle, basınımızın, sıradan insanın kendinden güçsüzlere şiddet uygulayarak doyum sağlama eğilimini körükleyen «habercili̇ği» ile beslendiği zaman, ortaya çıkan duruma hiç şaşmamak gerekir.

Sorunun bir yanı kaba kuvvetin herşeyi halledeceği inancıysa, diğer yanı da şiddete boyun eğmekten, teslim olmaktan başka çare bulunmadığı fikrinin toplumun bireyleri arasında yer etmeye başlamasıdır. Bu da hakkını arayan, başı dik kuşaklar yerine, baskıya boyun eğen, kapıkulu zihniyetli, medeni cesaretten yoksun kuşaklar yetiştirmenin kapılarını açmaktadır.

Bir sopanın vücutta yarattığı çürük zamanla geçer, ama kaba kuvvet karşısında eğilmenin yarattığı kişisel eziklik bütün toplumu bozuyor.

113.607 Kitap Nasıl Yakıldı?

Düşüncenin suç sayılmasının yükünü yalnız insanlar çekmiyor, kitaplar da bundan nasiplerini alıyorlar. Düşünen insan cezaevine girerken, düşünceli kitapların payına da, eskiden hamam külhanlarında yakılmak, bugünlerde ise, eğer özel kitap krematoryumları yapılmadıysa, kalorifer kazanlarını ısıtmak düşüyor.

Gazete ve kitap yasaklamalarının ve yakmalarının tarihi, neredeyse basın yayın tarihimiz kadar eski. Tarihler, Osmanlı döneminde, özellikle II. Abdülhamit zamanında, kitap yakma olaylarının ulaştığı boyutları belgeleriyle yazıyor. Bütün bu tarih içinde, en ilginç olaylardan birisi, 1985 Türkiye'sinde, bir yayınevine ait 113.607 kitabın yakılması olmalı. Bu olay da belgeli.

Bilim ve Sosyalizm Yayınevine ait 113.607 kitabın yakılma öyküsü, yayınevi sahibi Süleyman Ege'nin, 28 Kasım 1985 tarihinde, Ankara İdare Mahkemesi'ne yaptığı başvuruda anlatılıyor ve belgeleniyor.

Yayınevi toplam otuz değişik kitap yayınlamış. Bu otuz kitabın hepsi de, yetkili adli organların kararlarıyla yasal niteliğe sahip. Bazıları hakkında koğuşturma açılmış takipsizlik kararı verilmiş, bazıları hakkında açılan davalar beraatle sonuçlanmış ve kararlar kesinleşmiş.

Buna rağmen, 1982 tarihinde sıkıyönetim, yayınevinin önce 16 kitabını, yayınevi sahibinin buna itiraz etmesi üzerine, geriye kalan 14 kitabı yasaklamış. Ardından, yayınevinin deposuna kamyonlar dayanmış, kitaplar 13 gün boyunca taşınmış, el konmuş. Bu tutanakla sabit.

Bu tarihten sonra, yayınevi sahibinin yaptığı başvurulara hiç bir cevap verilmemiş. 1985 Haziran'ında, Ankara'da sıkıyönetimin kaldırılacağının açıklanması üzerine, yeniden başvurulmuş ve bütün kitapların, bir ay önce yakılarak imha edildiği yayınevi sahibine bildirilmiş. Yayınevinin uğradığı zarar, 1982 yılı rakkamlarıyla, 115 milyon lira. Aradan geçen süre içinde bu zararın en az ikiye katlandığı söylenebilir.

Yayınevi şimdi bu zararını devletten istiyor. Ama, Sıkıyönetim Yasasına eklenen bir madde ile, Sıkıyönetim Komutanlarına «şahsi kusurları» nedeniyle sorumluluk yüklenemiyor. Devlet kendi suçunun cezasını vatandaşına mı çektirecektir?

Yayınevinin avukatı Halit Çelenk'in başvurusunda bu durum şöyle açıklanıyor: *«Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı yargı organlarının kararlarını hiçe sayan keyfi ve haksız bir eylemle, bir vatandaşın 'kazanılmış hak'kını, mülkiyetini ortadan kaldırmakla kalmamış, kendisini yargının yerine koyan bir 'fonksiyon gaspı' ile, yasama, yürütme ve yargının yetkilerini birbirinden ayıran, devletin temelini ve bütünlüğünü oluşturan Anayasa ilkesini de ağır bir şekilde yaralamıştır.»*

Kitaplara el konulması ve yakılması olayında, Komutanlığın kendisine tanınan bir yetkiyi kullanması değil, kaynağını Anayasa'dan ve yasalardan almayan, kendisini yargının üstüne çıkaran bir «yetki gaspı», «haksız tasarruf» söz konusudur.

113.607 kitabın yakılması olayı, bir tazminatın ödenmesinden öte boyutlar taşımaktadır. Süleyman Ege'nin ifadesiyle; *«Devleti oluşturan güçler arasında yargı gücü var mıdır, yok mudur? Mahkemeler gerçekten var mıdır, yok mudur? Mahkemeler varsa, bunların kararları geçici midir, değil midir? Yüksek yargı organlarının, Yargıtay'ın, Askeri Yargıtay'ın kesinleştirici beraat kararları gerçekten kesin midir, değil midir?»*

Kısaca devlet yasal mıdır, değil midir? Bazı dönemlerde, bazı güçlerin kaynağını Anayasa'dan ve yasalardan almayan, yargı denetiminin üstünde tasarruf yapabilme hakları var mıdır, yok mudur?

Sağ'da Yeni Gelişmeler

Agâh Oktay Güner, 8 Aralık günlü *Pazar Sohbetleri* yazısına «Sağ Nereye Gidiyor» başlığını atmış. *Tercüman* gazetesinde son günlerde bir değişiklik olduğu gözleniyor.

Gazetenin tepe noktalarına bazı eski MHP yöneticileri getirildi. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve idam isteğiyle yargılanan eski Ticaret Bakanı Agâh Oktay Güner gazetenin Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığını sürdürürken, Genel Yayın Müdürlüğünü de bu çevreden bir isim üstlendi. Yeni Müdür Taha Akyol da, tıpkı Güner gibi MHP Genel İdare Kurulu üyesi olduğu için idam isteğiyle yargılanıyor. Gazeteciliğe MHP'nin yayın organı Hergün'de başlayan Akyol, tahliye olduktan sonra Tercüman gazetesi içinde adım adım yükseldi ve en üst mevkiye oturdu. Akyol'un işbaşına gelmesiyle birlikte, sağın son yıllardaki bazı flaş isimleri de gazetede yazılar yazmaya başladılar. Laiklik açık oturumlarının tanınmış siması Prof.Ayhan Songar, İslamiyet ve Bilim'in sunucusu, II. Abdülhamit'in hayranı Doç.Mim Kemal Öke, Aydın Yalçın'ın Forum dergisinden tanıdığımız Prof. Osman Okyar Tercüman'da yeni göze çarpan isimler arasında.

Agâh Oktay Güner söz konu-

su yazısında, «sağdaki kadroların fikir üretemediğini... tutarlı bir siyaset stratejisinin henüz ufukta görülmediğini» belirtiyor.

Sağın muhasebe yapmaktan kaçınmamasını da söyleyen Güner, yazısını şöyle sürdürüyor: «Bize göre sağ öncelikle demokrasi anlayışında birleşmelidir. Demokrasi bütün kurumlarıyla savunulmalı, her fikre saygı duyulmalıdır. Fikir suçunu kesinlikle reddeden liberal bir siyaset felsefesi benimsenerek «çağdaş» denilmeye sağ hak kazanabilir.»

Güner, sağda kişilerin putlaştırılmasına da son vermenin zamanının geldiğinden söz etmekte, sağdaki politikacıların sorunlara kır külturünün değerleri ile bakamayacağını vurgulamaktadır.

Taha Akyol ise *Yankı* Dergisine verdiği demeçte liberal bir çizgi tutturacağını açıklıyor.

Sağın en büyük gazetesi Tercüman'da meydana gelen bu değişiklik ilgi çekicidir ve yeni bir oluşuma işaret etmektedir. Güner'in bu yazısıyla iyice anlaşılmaktadır ki, MHP'nin bir kısım yöneticisi eski ideolojik ve siyasal çizgilerini değiştirmişlerdir.

Bir yanda eski ülkücü çizgiyi bütün kararlılığıyla savunan yeni siyasal örgütler oluşurken, öte yandan eski MHP'lilerin bir kısmı, liberal sayılabilecek tezlere yöneliyorlar. Güner'in çıkışında, yer yer, AP ve DYP'den daha liberal temalar göze çarpmaktadır.

Son beş yılda esen sağcı rüzgar, sağda bağnazlığı daha da güçlendirdi. Ama öte yandan halkın yeniden canlanması ve demokrasi isteğinin toplumda güçlenmeye başlaması sağı yeni arayışlara itiyor. Halkın demokrasi ve özgürlük isteğine karşı sağın iki alternatifi vardır. Birisi, ülkücü seçenek. Yani hak arama isteğine sopayla karşılık verilmesi, ikincisi ise, yatıştırma. Beş yıldır disiplin ve **kuvvet** yoluyla halkın zaptürapt altına alınması yolu denendi. Bu denemenin pek başarılı sonuçlar vermediği bir gerçektir. Toplumun sorunları çözülememiştir, hatta büyümüş ve ağırlaşmıştır. Kaynayan kazanın tepesine bir kapak geçirilmiştir. Şimdi bu kapak zorlanıyor.

Daha fazla üstüne çökmek patlatma tehlikesine neden olabilir. Bu ihtimali, artık iş çevreleri ve yöneticiler ciddi olarak hesaba katmaya başladılar. İkinci ihtimal, kazanın orasından burasından delik açarak içerdeki basıncı azaltmak ve kapağın daha yumuşak açılmasını sağlamaktır; yani bir yatıştırma ve yumuşatma politikasını yürürlüğe koymak. Sağda ikinci eğilimin ciddi bir ağırlık oluşturmaya başladığını söyleyebiliriz.

Dış Politika Üzerine Bazı Gözlemler

Hükümet de «Türk dostu» olsa!

Milliyet gazetesi, Ermeni soykırım tasarısının ABD Temsilciler Meclisinde başarısızlığa uğramasıyla ilgili haberinin bir yerinde gelişmeleri şöyle yorumluyordu: «192 sayılı Ermeni tasarısı Türkiye'de 1915-1923 yılları arasında bir Ermeni soykırımının meydana geldiğine inanmadıkları için değil... Türk-Amerikan ilişkilerinin zedeleneceğine inandıkları için reddedilmişti.»

Yine tasarı aleyhinde olan Türkiye dostu bir grup ABD'li parlamenter ise, düşüncelerini şöyle savunuyordu: «Bundan 70 yıl önce meydana gelen olaylara biz de üzülüyoruz. Ancak 70 yıl önce işlenen bir soykırımdan bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sorumlu tutulamaz.»

Tasarı'nın Temsilciler Meclisindeki tartışması, Türk dış politikasına yön verenler açısından oldukça uyarıcı mesajlar taşıyor.

Türkiye'ye en yakın olanlar bile, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde tarihe mal olmuş acı anıları bir olgu olarak kabul ediyorlar. «Tarihte olan olmuştur, bunların sorumlusu yeni Türkiye Cumhuriyeti değildir» noktasında düşüncelerini savunuyorlar.

Bundan 70 yıl önce yapılanları Türkiye Cumhuriyeti savunmak zorunda mıdır? Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun reddi temelinde inşa edilmiş değil midir?

Bir millet, aynı devlet döneminde bile olsa geçmişindeki herşeyi körü körüne savunmak zorunda değildir. İtalyanlar Mussolini'ye ve faşizme, Almanlar Hitler'e ve toplama kamplarına sahip çıkıyorlar mı? Olaylar aynı boyutlarda olmayabilir. O dönem çeşitli emperyalistlerin Türkiye'yi bölüp yönetme hesapları içinde bulundukları bir gerçektir. Ermeniler bu hesaplara alet de olmuşlardır. Ama bunlar sürekli yinelemekle gerçeğin ancak bir yönü ifade edilmiş olur. Olayları tarihi gerçekliği içinde kabullenmenin neden bir zararı olsun ki?

Türkiye'nin çıkarına olan tutum, geçmişte bizi yaralayabilecek şeyler de olsa, cesaretle kabul etmektir. Böyle bir tutum, Ermeni teröristleri etkisiz kılmanın tek yoludur.

Açıkça görülüyor ki, «Türk dostu» adı verilen politika, Osmanlı devletinin sorumluluğunu kabul ederek yürütülebiliyor. Umalım bu olgu, Türkiye hükümeti için bir esin kaynağı olsun.

Beşlerle varılan uzlaşma ve «milli onur»

Avrupa Konseyinde beş ülkenin Türkiye aleyhindeki şikayetlerini geri çekmeleri, çeşitli tartışmalara neden oldu. Hükümet bunun karşılığında «bir taahüt yok»

diyor. Hükümet sözcülerine göre, «zaten Avrupa ülkesi olma gereğinin sonucu böyle davranmamız son derece normaldir.»

Aslında ortada bir çarpıtma olduğu kesin. Düne kadar Amerika'ya yaslanarak Avrupa'yı önemsemez bir hava içinde olan Özal, tutum değiştirmiş ve Batı başkentlerinde uzlaşma girişimleri içine girmiştir. Onu böylesine bir uzlaşmaya zorlayan bir çok neden var. İktisadi başarısızlık ve yükü ağırlaşan dış borçlar, Batı ile ilişkileri daha ciddi yürütmeyi zorlamaktadır. ABD ve bazı Ortadoğu ülkeleriyle işbirliği, sorunları çözmeye yetmedi. Avrupa'yı yok sayarak veya umursamayarak bir yere varılamayacağı anlaşılıyor.

«Dışarda çok itibarlıyız» türünden iddialar ise boştur. Özal, şimdiye kadar hiç bir Avrupa ülkesine resmi ziyaret yapamamıştır. Bütün Avrupa gezileri turistik niteliktedir ve 50 milyonluk koca bir ülkenin temsilcisi olarak manzara acıdır. Avrupa hava alanlarında Türk görevliler Özal'ın ayaklarına halı sererken, bir tek Avrupa'lı yetkili kendisini karşılamaya gelmiyor. Bir Avrupalı işadamıyla lokantada yemek yemenin Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarını ne yönde etkilediği herhalde açıktır.

Türkiye'nin Avrupa'yla ciddi sorunları vardır. Bu sorunların özü ve esası, insan hakları ve demokrasidir. Batı, kendi parçası olmak iddiasındaki Türkiye'yi parlamenter rejimi kurallarına göre işletmesi için zorluyor.

Burada muhalefetin tutumunda da bir yanlışlık göze çarpıyor; «Böyle davranmayıp, başta insan haklarına saygılı olsaydınız, milli onurumuzu da çiğneten bir noktaya gelmezdiniz» diyorlar.

En büyük onursuzluk, işkence varken, insan hakları ayaklar altına alınırken, insanlar düşünceleri yüzünden hapislerde yatarken, böyle bir şey yoktur, demektir. Bunları düzeltebilirim diye söz veriliyorsa, bu «milli onura» saygı gösterme yolunda bir adım sayılır. Beşlere verilen sözlerin yerine getirilmesi, ulusumuz açısından büyük bir onur olacaktır.

Bütçe görüşmelerinde dış politika

SHP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan, bütçe konuşmasında, demokrasi ve özgürlükler sorununa da değindi. Temel sorunun toplumun susturulması ve politika dışına itilmesinde dü ğümlendiğini belirtti.Gürkan sözlerini şöyle tamamlıyordu; «Nerede topluma, katılım yolları tıkanmışsa, nerede çoğulculuk baskı altına alınmışsa, nerede denetimli bir demokrasinin yapı taşları oluşturulmuşsa, orada değişikliği öngörüyoruz... Sorunları ancak demokrasiyle çözebileceğimize inanıyoruz... Bu nedenle topluma tek bir ana seçenek sunuyoruz: Gerçek demokrasi.»

Gürkan'ın dış politika konusundaki sözleri ise netlikten uzaktı. Hükümeti dış politikasızlıkla eleştirdi ve günü birlik oportünist bir çizgi izlendiğine dikkat çekti. Güzel ama, bizzat muhalefetin kendisi de bu konularda belirsizlik ve politikasızlık içindedir. Örneğin, Kıbrıs, Ermeni sorunu, Apocular, Yunanistan, Batı ile ilişkiler, ABD ile pazarlıklar konusunda Gürkan'ın ne düşündüğünü öğrenemedik. Yer yer hükümetle milliyetçilik yarışına giren eski sösyal-demokrat geleneğin sürdürülmesi de ayrıca eleştiri ye değer.

Yargılayanlar ve Yargılananlar: Arjantin, Brezilya, Filipinler, Polonya

Gerici dikta rejimlerinin uygulamaları, gerek baskıyı doğrudan yaşayan halkların, gerekse dünya kamuoyunun tepkisine neden oluyor. Cinayetlerini örtbas edemeyen sorumlular, bazen, rejim değişiklikleri sonucu, bazen de halkların baskıyla yargı önüne çıkıyorlar.

Bir yıla yakın bir süredir yargılanan *Arjantin* cuntasının sorumlularının davası sonuçlandı ve sorumlu generaller çeşitli cezalara çarptırıldılar.

1976 darbesinin lideri ve sonraki üç yılda devlet başkanlığı yapan Jorge Videla işkence ve öldürmelerden suçlu bulunarak ömür boyu hapse mahkum oldu. Birbirini izleyen iki cuntada da görev alan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Emilio Massero da ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Videla'nın halefi, eski Devlet Başkanı General Viola 17 yıl, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Armando Lambruschini 8 yıl, eski Hava Kuvvetleri Komutanı Orlando Agosti ise 4,5 yıl aldılar. Son dönemin cunta liderleri olan eski devlet başkanı Leopoldo Galtieri, Hava Kuvvetleri Komutanı Lami Dozo, Amiral Jorge Anaya ve General Graffigna işkence ve adam öldürme suçundan beraat ettiler. Bu generaller ayrıca Falkland savaşına sebebiyet vermekten yargılanıyorlar.

Arjantin kamuoyu cezaları yetersiz buldu. *Plaza De Mayo'nun Anneleri* adlı örgütün Başkanı, «Karar korkunç ve hazin gözüküyor. Sanki bir hile var» dedi. Aynı örgüt, işkence ve cinayetler konusunda 300 küçük rütbeli subay aleyhine derlenen 1700 dava dos-

yasının bir an önce askeri soruşturma heyetince tamamlanması için Alfonsin'e baskı yapıyor.

Aynı günlerde, sivil yönetime geçen *Brezilya*'nın önde gelen gazeteleri, ülkede 1964'ten 1985 başına kadar devam eden askeri cunta yönetimi sırasında tutuklulara işkence yapanların adlarından oluşan 400 kişilik bir liste yayınladılar. Listede, halen Brezilya Silahlı Kuvvetlerinde görev yapan yüksek rütbeli subayların da adı geçiyordu. Ancak şimdilik bu sorumluların yargılanmalarının önü, cuntanın son dönem yönetimi tarafından «yasal» engellerle tıkanmış bulunuyor. Brezilya'nın son askeri yöneticisi Joao Figueiredo döneminde, askeri yönetimler sırasında yapılan işkencelerle ilgili bir soruşturma açılmış, ancak soruşturmanın ardından ülkede siyasal af çıkartılmıştı. Bu siyasal aftan, işkence yaptıkları gerekçesi ile haklarında soruşturma açılan eski askeri yöneticiler de yararlanmışlardı. Brezilya, askeri yönetimden sivil yönetime anlaşmalı bir yumuşak geçiş yaptığı için, askeri yönetimin geçmişte aldığı bu af kararını işkenceciler açısından iptal etmek, sivil yönetimi hayli ürküten bir eylem olacaktır. Oysa, Arjantin'de yumuşak geçiş yerine, cuntanın yıkılma yoluyla tasfiyesi, Alfonsin'e, cuntanın giderayak yürürlüğe koyduğu kendi uygulamalarını yargılama dışı tutan yasayı iptal etme gücü vermişti.

Ancak yine de, Brezilya'da halkın baskısıyla ve yeni açılan kampanyanın gelişmesiyle, suçluların yargılanması yönünde bir gelişme olanak dışı değildir.

Filipinler'de ise, Akino cinayetinin sanığı Genelkurmay Başkanı Fabian Ver ve 23 subay, düzmece bir yargılama sonucunda delil yetersizliğinden beraat ettiler. Marcos bu dava sonucunda Akino cinayeti ile kendisine karşı büyüyen tepkiyi yatıştıracağını ummuştu. Ama durum Marcos açısından hiç de parlak değildi. Marcos'un boynuna şimdi bir de düzmece davalar sonucunda suç ortaklarını beraat ettirme halkası geçmiş bulunuyor.

Polonya'da da Filipinler'dekine benzer bir siyasal cinayet davası yürütülmüş, ancak Filipinler'den biraz farklı olarak rahip Popieluszke cinayetinin birkaç doğrudan faili 25 yıl cezaya çarptırılmıştı. Burada, katilleri açıkça beraat ettirmekten korkan iktidarın, aşağıdakileri harcayıp yukardakileri kurtarma yoluna gittiği anlaşılıyor.

Halk düşmanı diktacılardan köklü bir şekilde hesap sorulmasının, onların bütün «kollama» ve «koruma» cihazlarının desteğinden yoksun bir şekilde gerçek adalet önüne çıkartılmasının yolu kuşkusuz köklü bir düzen değişikliğidir. Ancak halkın kısıtlanmamış egemenliği, onların kısıtlanmamış yargılanmasını da getirebilir.

Öte yandan, rejim değişikliklerinin oldukça radikal biçimde gerçekleştiği Arjantin gibi ülkelerde, halkın baskısının önemli bir rol oynayabildiği koşullarda diktacıların yargılanıp ceza görmeleri de mümkün olabilmektedir. Sivil yönetimleri cuntaların tasallutundan gerçekten korumaya kararlı olanlar, cuntacılara ve onlara heveslenenlere iyi bir ders vermek zorundadırlar. Ama bir yere kadar. Ne de olsa aynı ordular, aynı yapılar sivil yönetimlere geçilmiş de olsa işbaşındadır ve onların baskısı ve tehdidi, radikal sivil yönetimleri bile «ölçülü» davranmaya zorlamaktadır. İşte, Arjantin'de halkın verilen cezaları yetersiz bulmasının temelinde bu nokta yatmaktatır.

Polonya gibi ülkelerde yönetimin yaptığı, kendi işlettiği cinayet sonucunda doğan kamuoyu tepkisini geçiştirmeye çalışmaktır. Yani yargılayanlar bizzat yargılanması gerekenlerdir. Birinci dereceden failler, yani cinayetin aletleri mahkum edilir, ama emri veren esas beyinler karanlıkta kalır. Bu durumda yargılamalar ve cezalar bir yönüyle halkın baskısının başarısını gösterir. Ama diğer yönüyle de, dikta rejimlerinin yüzünü maskelemeye de yarıyor.

Filipinler'de ise aldatmaca bile mümkün değildir. Rejimin yüzü apaçık ortadadır. Cinayeti işleyenler kendi kendilerini beraat ettirmişlerdir. Böylece yargılamaların düzmeceliği ve komikliği ayan beyan ortaya çıkmıştır.

Marcos ve çevresindekilerin birgün gerçekten yargılanacakları günler de gelecektir.

Mehmet Ali Aybar ile Söyleşi

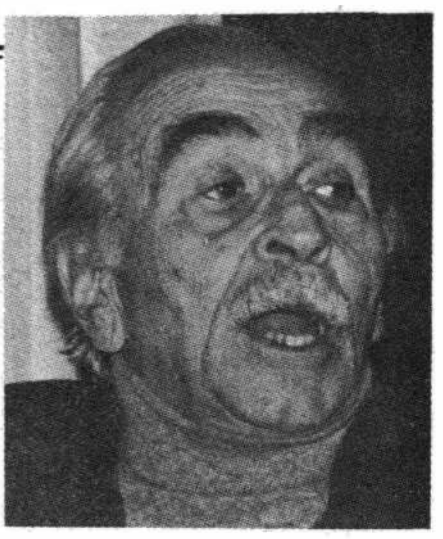

1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisinin ve 1980 yılında feshedilen Türkiye Sosyalist Devrim Partisinin Genel Başkanlığını yapan Mehmet Ali Aybar ile sosyalist solun birliği konusunda dergimiz adına Halil Berktay konuştu. Ara başlıklar tarafımızdan konulmuştur.

SAÇAK

Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalistlerin Birliği Üzerine

Halil Berktay: *Gerek sizin 3 Kasım 1985 tarihli* ***Milliyet*** *gazetesine ve* ***Nokta*** *dergisine verdiğiniz demeçler gerek 22 Aralık 1985 tarihli* ***Nokta*** *dergisinin «Sol partisini arıyor» başlıklı yayın ve röportajları, gerekse Ekim 1985 tarihli* ***Saçak*** *dergisinin solda muhasebe ve birlik ihtiyacı konusundaki başyazısıyla birlikte, solun hiç olmazsa bazı kesimlerinde -burada sosyal demokrasinin solundaki solu kastediyorum- artan bir diyalog ihtiyacı kendini hissettirmeye başladı. Bu gelişmeyi nasıl karşılıyorsunuz? Bugünkü koşullarda böyle bir birlik ve diyalog ihtiyacının gündeme gelmesini nasıl açıklıyor, nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Mehmet Ali Aybar: Bu sorunuza cevap verirken Türkiye'nin 12 Eylül'den bu yana yaşadığı ortamı gözden kaçırmamak lazım. Beş yıldan beri Türk solu suskun. Olaylara pasif bir seyirci durumunda. Elbette soldaki gruplar, aralarında toplanıp konuşuyorlar, durum değerlendirmesi yapıyorlar, çıkış yolu arıyorlar. **Saçak**'ın yazıları da bunu doğruluyor. Evet, sosyalistler 5 yıldır süren suskunluğa nasıl son verilebileceğini tartışıyorlar.

Solun halkla diyaloğu koptu. Bu önemli bir terslik bence. Sol yoksa demokrasi de yoktur. Memleketimizde solun halkla diyalog kurması, kendini kabul ettirmesi kolay olmadı. Halkımız yıllardır sola karşı koşullandırılmıştı; sol düşmandı, Moskova'nın aracı idi. Basın sola karşıydı, gazetemiz yoktu. Halkın ayağına gittik. İşçi Partisinde köylere ilk gidişlerimizde, 1962-63 yıllarında, köy kahvesine gidip kendimizi tanıttığımızda önce bir sessizlik olur; derken kahve boşalmaya başlar, yalnız yaşlılar kalırdı. Biz de çaylarımızı içer, kalkardık. Bu, iki yıl sürdü. 1963 yerel seçimlerindeki konuşmaları radyo verince önce bir şaşkınlık doğdu. Bu şaşkınlık da bir değişmeye neden oldu. Tekrar köylere gittiğimizde, «Hasan'a haber ver, onunkiler geldi» deniyordu. Bu bence üzerinde durulması gereken ve sevinilecek bir olaydı. Demek ki filan köyde bir kişi çıkıp, «bunlar da doğru söylüyorlar, yürekli insanlar, aşkolsun» demişti. Giderek Hasan'lar çoğaldı. Bir yandan da kentlerde işçi çevreleriyle ilişki kuruldu. Birikim böyle damlaya damlaya oldu, sonra 1964-65'te birden hızlandı. Tarihimizde ilk kez bir sosyalist parti TİP, Millet Meclisi'nde grup kurdu. 273 bin yurttaşımız oy verdi TİP'e. Kuşkusuz gönlü TİP'de olupta oy veremeyenlerin sayısı da az değildi.

1964-1970 yılları arasında, işçilerin, köylülerin, emekçilerin işverenler ve toprak ağaları tarafından sömürüldüğü açıklandı; Amerikan üsleri açıklandı; NATO'ya hayır kampanyaları yürütüldü; toprak reformu gündeme geldi; İkinci Ulusal Kurtuluş bayrağı açıldı; «Ne Amerika Ne Sovyetler Birliği, Bağımsız Türkiye» denildi. Sola karşı koşullandırılmış olan halkımız sola açılmaya başladı.

Bu gelişme 12 Eylül'de bıçakla kesilmiş gibi durdu. Beş yıldır ne sömürüden, ne bağımsızlıktan, ne de sosyalizmden söz ediliyor. Bu suskunluk perdesi mutlaka yırtılmalıdır. *Saçak* ve *Nokta* dergilerinin ve kimi gazetelerin solun yeniden sesini duyurması konusundaki girişimlerini çok yerinde bir adım olarak görüyorum. Ama bu suskunluk perdesini yırtmak için daha somut girişimlerde bulunulması gerekiyor. Bunun da el birliğiyle başarılacağına inanıyorum. Bunca emekle sağlanmış bir birikimin yok olup gitmesine sosyalistler elbet izin

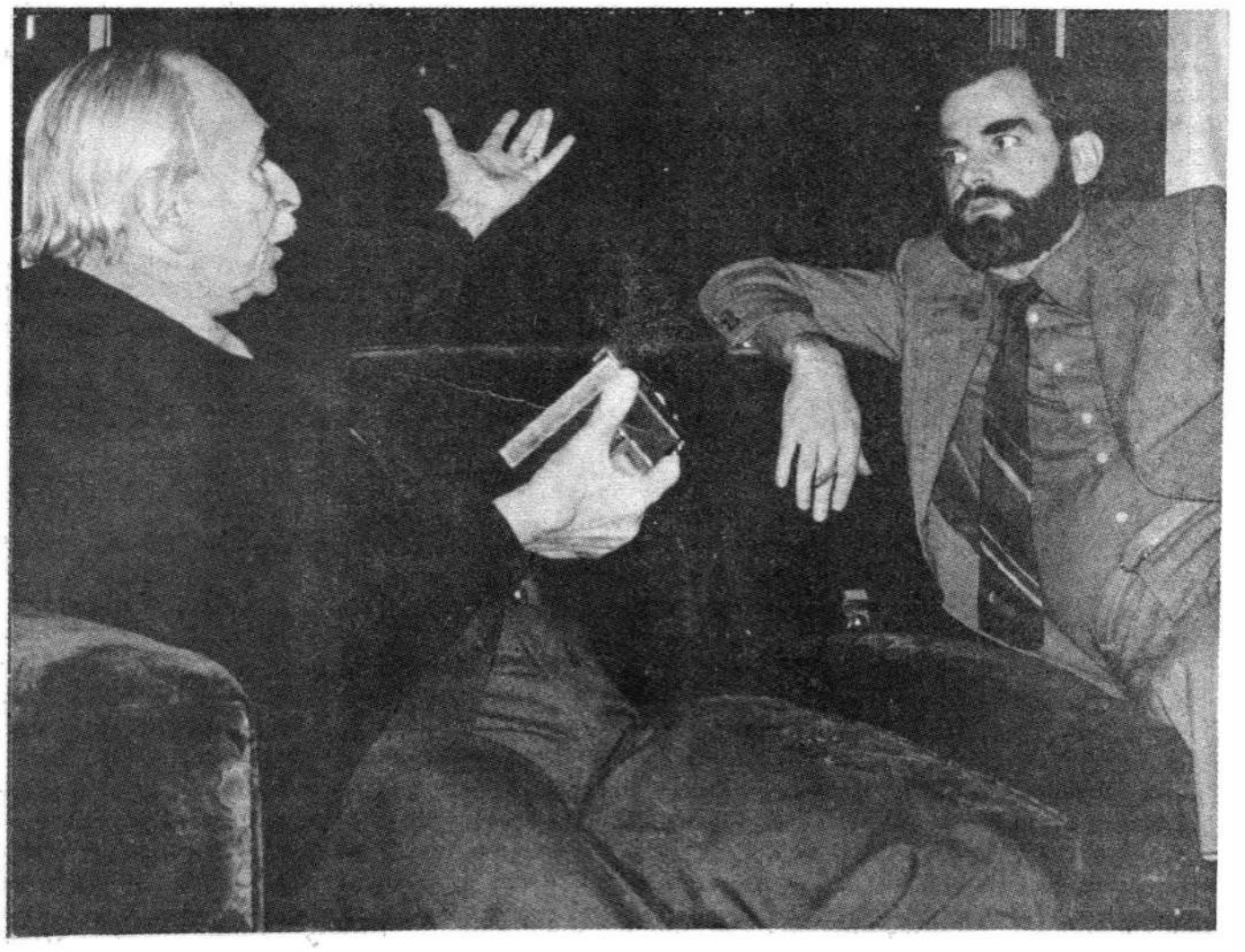

vermeyeceklerdir. Sola şu dönemde büyük görevler düşüyor, halkla diyalog kurma bakımından büyük görevler düşüyor.

Düzen değişikliği, bağımsızlık, emekçilerin söz ve karar sahibi olması

Ben bu görevleri şöyle özetleyeceğim: 12 Eylül'den önce Türkiye'nin gündeminde solun kamuoyuna ilettiği bir takım sorunlar vardı. 12 Eylül'den sonra bunlar bıçakla kesilir gibi kesildi. Şimdi evvela o konuları tekrar gündeme getirmek solun görevidir. Bir-iki tane başlık vereyim : düzen değişikliği 1965'lerden 12 Eylül'e kadar Türkiye'nin gündeminde bir konuydu. Ülkemizin kapitalizimle kurtulamayacağının iyice vurgulanması; düzen değişikliğinin bu yönde olması, yani sosyalizme açık bir yola oturtulması gerekir Türkiye'nin. Herkesin insanca yaşaması için, Türkiye'nin gerçekten gelişmesi için böyle bir düzen değişikliğine ihtiyaç vardır.

Emekçi halkın, işçilerin, köylülerin söz ve karar sahibi olması da sık sık vurgulanan ve artık Türkiye'nin gündemine girmiş konulardan biriydi. Yani Türkiye'nin yönetiminde, partilerinde, partilerinin yönetim kurullarında emekçilerin ağırlıklı olmaları. Bu da gündemde olan bir konu.

Gene, 12 Eylül'den evvel Türkiye'nin gündeminde olan bir konu bağımsızlık konusu, ulusal bağımsızlık konusu düzen değişikliği buna bağlı. 1964-65 senelerinde bu bağımsızlık konusu ortaya atıldığı zaman çok şaşırtıcı olmuştu. «Vay efendim, biz zaten bağımsız değil miyiz?», «Atatürk Türkiye'si bağımsızdır» filan diyorlardı, ama bir taraftan da rahatsız olmaya başlamışlardı. Hiç aklımdan çıkmıyor, 1965'lerde seçim propagandaları sırasında biz İkinci Milli Kurtuluş Savaşı sloganını ortaya atmıştık. İsmet Paşa da Eskişehir'deki son konuşmada bunu aldı. Şimdi ise bağımsızlık meselesi tamamen kalktı, hiç yok; öyle bir soru var mı gündemde, konuşuluyor mu?

Halil Berktay: *Gelişmiş kapitalist dünyayla bütünleşme, entegrasyon hakim slogan haline geldi; bağımsızlık sorunu unutuldu, modası geçmiş bir şey haline geldi. Varsa yoksa bütünleşme, dışa açılma.*

Mehmet Ali Aybar: Evet, bütünleşme dışa açıl-

ma, dış sermayenin Türkiye'ye çekilmesi yolları, bunlar konuşuluyor şimdi. Bağımsızlık ne demek, karşılıklı bağımlılık kavramı var artık çağdaş dünyada; hiçbir ülke bağımsız değildir hepsi birbirine muhtaçtır gibi bir yanıyla doğru olan bir gerçek vurgulanıyor. Kuşkusuz tüm ülkeler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar. Ama ulusal bağımsızlık bunu yok saymak değil ki, hele bizim gibi geri kalmış ülkelerde. Bizim gibi ülkelerin başka çaresi yoktur.

Soldaki uyanış ve toparlanışla birlikte 12 Eylül'den evvelki bu sloganların yeniden gündeme getirilmesi söz konusu olabilir diye düşünüyorum. Çünkü bunlar önemli şeylerdi ve sola doğru bilinçlenmenin önemli basamaklarıydı. Zannediyorum gene böyle bir yoldan başlayacağız. 12 Eylül'den sonra yasaklanmış, ortadan kalkmış olan bir takım konuları yeniden gündeme getireceğiz. Tabii başka şekillerde getireceğiz, aynen değil. Ama kavramlar bunlar olacaktır. Düzen değişikliği olacaktır, ulusal bağımsızlık olacaktır, emekçi halkın işlere sahip çıkması, yaygın demokrasi, derneklerin ve endikaların politika yapmaları olacaktır. Bu gibi konular gene gündeme gelmelidir diye düşünüyorum.

Halil Berktay: *Bu gibi konuların gündeme getirilmesinin sosyalist solun görevi ve öncelikli görevi olduğunu düşündüğünüze göre, bugün Türkiye'de mevcut başka sosyal veya siyasal güçlerin, sol adına konuşan başka kesimlerin, halk tarafından genellikle «sol» geniş kavramı içinde düşünülen başka güçlerin bu görevleri hakkıyla yerine getiremeyeceğini düşünüyor olmanız gerekir. Örneğin sosyal demokrasinin bir bağımsızlık sorununun, bir demokrasi sorununun, halkın yaygın katılımı sorununun, düzen değişikliği sorununun tutarlı takipçisi, tutarlı savunucusu olamayacağını düşünüyor olmanız gerekir. Bu açıdan Türkiye'nin bugünkü ortamı ve sosyal demokrasinin nereye kadar yürüyebileceği, niçin bir sosyalist solun, özellikle bir sosyalist solun gerekli olduğu konularındaki görüşlerinizi rica edebilir miyim?*

Mehmet Ali Aybar: Konuya önyargılı yaklaşmak istemiyorum. Sosyal demokrat etiketli bu partiler, 1980'den sonra kuruldular ve hepsi de Halk Partisinin kökü üzerinde filizlenmiş uzantılar. Başlı başına bu olaya kuşku ile kaygı ile bakmama neden oluyor. Halk Partisinin ne olduğunu, ne olmadığını hepimiz çok iyi biliyoruz. Onun için oradan çıkış yapıp ve orada kalıp, daha ileri geçmemekle Türkiye'nin sorunlarının çözülemeyeceğini bu partiler kurulduğu zaman eski deneyimlerime dayanarak düşünüyordum. Ama, haklı olmayabilirdim. Halk Partisi kökünden filizlenip başka boyutlarda bir ağaç da olabilirdi. Öyle bir şey de yok. Şimdi biraz daha rahat konuşabiliriz, çünkü her birinin programları, tüzükleri, demeçleri, eylemleri ve politikaları var. Binaenaleyh, biz bunların hepsini bir araya getirdiğimiz zaman, bunun beklediğimiz sol olmadığını görüyoruz.

Nitekim bunların hiçbiri Türkiye'nin bağımsızlığı sorununa sahip çıkmıyor, yarım ağızla bağımsız bir devletten söz ediyorlar. Herkes, Özal'da bağımsız bir devletten söz ediyor. Tam bağımsızlık, Atatürk, ekonomide, maliyede, adliyede, politikada, kültürde tam bağımsızlık dediğinde anlaşılan bağımsızlık kavramıyla bugünkü politikacıların ağzında arada bir ve yarım yamalak yinelenen sözler çok farklı. Meselenin üzerine gitmiyorlar. İkili anlaşmalar, Amerika'ya üs verilmesine ilişkin anlaşmalar konusunda deniliyor ki, «Amerika bize zorla getirip dayatmadı. İki egemen devlet olarak masanın başına oturduk, bizim çıkarlarımız şudur dedik, onların çıkarları da şuymuş. Konuşuldu, iki devletin de çıkarınadır. Bunda Türkiye'nin egemenliğini bağlayıcı bir şey yoktur. Zaten bu çağda bağımsız devlet yoktur. Hepsi karşılıklı bağımlı varlıklardır». Oysa mesele böyle biçimsel yanıtlarla geçiştirilecek bir mesele değil. 1947'lerden, 1948'lerden sonra Türkiye bir rol üstlendi. Bu rol Türkiye ulusunun ve halkının çakırlarına hizmet eden bir rol müydü? Bağımsızlık derken bunun ucunda Türk insanının yaşamının korunması amacı, hedefi söz konusudur. Bağımsızlık buna hizmet eden politikadır. Türkiye'de üslerin bulunması bir 3. Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi ilk hedef haline getirir mi, getirmez mi? Bence hiç kuşkusuz getirir. Bu, nükleer bir savaşta Türk halkının büyük çoğunluğununyok edilmesi demektir. Bu rizikonun göze alınması demektir. Peki niçin? «Efendim, Sovyetler Birliği tehdidi altındadır Türkiye.» Ne zaman oldu bu iş? Biliyorsunuz, 1945'lerde Dostluk Anlaşmasını yenilemediler, ondan sonra da bir takım taleplerde bulundular. Politika yapan devletlerin tarihlerini, birbirleriyle ilişkilerini biraz olsun bilenler devletler arasındaki ilişkilerde zaman zaman bu gibi taleplerin yapıldığını bilirler. Yani bunlar hemen gerçekleşecek talepler değildir. «Boğazlarda üs isteriz, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin de söz sahibi olması gerekir» vb. diye Sovyetler o zaman İngiltere'ye, Amerika'ya nota vermişlerdi, malum. Veya dolaylı olarak bazı Gürcü profesörlerine bazı istekler ileri sürdürmüşlerdi. Bunun gerçekçi olarak değerlendirilmesi gerek Sovyet tehdidi var denilebilmesi için tehdidin gerçekleşebilir bir tehdit olması gerekir. Oysa aynı tarihlerde Sovyetler Birliği savaş sıralarında işgal ettiği kuzey İran'ı boşalttı. Hatırlayacaksınız, savaş sırasında İran'ın kuzeyini Sovyetler, güneyini de

İngiltere işgal etmişti. Savaş bittikten sonra İngiltere boşalttı, Sovyetler boşaltmadı; bunun üzerine İngiltere, Amerika filan işi sıkı tuttular, Sovyetler de boşalttı. Şimdi, İran'ı boşalttığı bir tarihte, Türkiye'ye saldırması gerçekçi olarak düşünülebilir mi? Olacak şey mi? Tabii şartlar aynı kaldığı takdirde. Şartlar birdenbire buna olanak verecek şekilde değişirse durum da değişir.Ama şartlar değişmedi. O zamandan beri şartlar Türkiye'ye saldırılmasına olanak verecek biçimde değişmedi. Türkiyenin jeo-politik konumu Afganistan'ınkine benzemiyor. Binaenaleyh «Sovyet tehdidi altındayız, Amerikan şemsiyesi altına girelim» mantığı, kabul edilebilecek bir gerekçe değildir. Çünkü o Tehdit, gerçekte bir «zemin yoklama» idi. Yeniden dostluk anlaşması imzalanırsa, daha olumlu şartlar elde etmek için bir manevra idi. «Hayır!» demek yeterdi. Nitekim boğazlarda üs isteğini içeren hatalar ABD ve İngiltere tarafından red edildi.

Batı'yla bütünleşme;

Ne var ki, o zamanın iktidarı Batı ile bütünleşmeye karar vermişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra, 1950'lerde, Türkiye burjuvazisi palazlanmıştı. Halk Partisi iktidarında olsun,Demokrat Parti iktidarında olsun, devlet eliyle beslenen bir burjuva sınıfını yetiştirmek, palazlandırmak konusunda epey gayret sarfedilmişti. Beri yandan da Türkiye'nin, savaş sonrası dünyasında Amerika'yla beraber olma, Batı ile bütünleşmenin ilk adımlarını atma gibi bir eğilimi olduğunu da anlıyorum. Bunun zamanın iktidarının, Halk Partisi iktidarının bir uzun vadeli politikası olduğunu, Batılaşmada,yolunda somut adım bu şekilde olabilir diye düşündüklerini de tahmin ediyorum. O tarihlerdeki bazı olaylar, mesela Tan olayları çok önemli. Tan olaylarını Halk Partisi icat etti. Öğrencileri örgütlediler, yönlendirdiler, ellerine araç-gereç verdiler ve bir takım insanları da öğrenci gibi olaya karıştırarak Tan'ı ve La Turquie'yi, birkaç da kitapçı dükkanını yerle bir ettiler. Neden? Durup dururken neden böyle bir olay yaratıldı? Tan'da, La Turquie'de ne yazılıyordu ki böyle bir şey oldu? Zamanın iktidarını şurasından burasından eleştiren yazılar çıkıyordu, hatta sistematik bir eleştiri bile çıkmamıştı. Ama öyle zannediyorum ki Halk Partisi iktidarı Türkiye'nin Batılaşmasında somut bir adım düşünmüştü. Bu Amerika'yla beraber olmak, Amerika'yla anlaşmalar imzalamak biçiminde gerçekleşti. Hatırlayacaksınız, savaş bittiğinde Amerika uzun süre Sovyetler'e düşman tavır almadı, Sovyetler Birliği'yle dostluğu bozmamak istedi ve geleneksel politikasını sürdürerek Avrupa işlerine karışmamayı yeğledi. 3,5 milyonluk ordusunu terhis etti, 400 bine indirdi. Avrupa'yı kendi haline bırakmak eğilimini gösterdi.

Churchill 1946 başlarında Fulton'da ünlü konuşmasını yaptı. Bu bir demir perde çekilmesiyle sınırlı değildi; Doğu Akdeniz'de Yunanistan aracılığıyla -ki o zaman biliyorsunuz, Yunanistan'da Markos'un silahlı hareketleri vardı, hatta Atina'yı bir süre ele geçirdiler- İtalya'ya atlayacaktır (İtalya'da komünist partisi en güçlü partidir), oradan Fransa'ya atlayacaktır ve böylece Avrupa'yı tümüyle eline geçirecektir; dolayısıyla Orta Doğu'ya sarkacaktır. İngiltere artık eski gücünde değildi, Amerika'ya engel olamazdı. İngiltere artık Batı'nın, uluslararası kapitalizmin ve Amerika'nın menfaatlerinin savunuculuğunu üstlenemiyordu. Bundan dolayı Amerika mutlaka Avrupa'da kalmalıydı, Avrupa'da cephe almalıydı.

Churchill'e bir takım Amerikan siyaset adamları karşı çıktı. Henry Wallece örneğin, «Ne demek efendim, kendi nüfuz bölgesinde kendi içişlerini istediği gibi düzenler Sovyetler Birliği» dedi, «Biz Sovyetler Birliği'nin gelip bizim işlerimize burnunu sokmasını nasıl istemiyorsak; onlar da bizim müdahalemizi hoş karşılamaz.» Derken George Kennan teorik analizlere dayalı bir tablo çizerek Amerika'nın kararlı bir politika izlemesini önerdi. Böylece 1946 sonlarına doğru Amerika'da yavaş yavaş bir kamuoyu oluşmaya başladı. Amerika'nın kararsızlık içinde olduğu dönemde, Tan olayı Amerika'yı uyarmak için İsmet Paşa'nın sahnelediği bir zorlamadır. Paşa, o tarihte henüz açılmamış olan Amerikan şemsiyesine adaylığını koymaya kararlıydı. Nitekim 1946'da İstanbul'a gelen Missouri zırhlısı komutanına «Sizler buraya geldiğinizde kuzeydeki kara bulutlar dağılıyor»demişti. Bütün bu olaylar bir araya getirildiği zaman görülüyor ki, İnönü ve arkadaşları bir an önce Batı'yla bütünleşmek için bir adım atma düşüncesi içindeydiler. O günlerden sonra Türkiye, Kurtuluş Savaşı Türkiyesi'nden uzaklaşmaya başladı. Giderek bağımsızlık sözcüğü daha az kullanılır oldu.

Burjuvaziyi palazlandırma politikası

Politik tutumdaki bu değişiklik sosyal yapıda hızla oluşan değişikliğin bir sonucu idi. Ta İkinci Meşrutiyet yıllarından beri gelişmesine özen gösterilen devlet hazinesinden beslenen burjuvazimiz artık palazlanmış, kendi kanatları ile uçabilir hale gelmişti.

Burada Osman Nuri Bey'in *Mecelle-i Umur-u Belediyesi*'nden konu ile ilgili bir açıklamaya değinmek isterim.

Birinci Dünya Savaşı'nda esnaf dernekleri ile uğraşan bir komisyon kurulmuş. Osman Nuri Bey' de üyesiymiş bu komisyonun. Bir gün komis-

yonda konuşurken Kara Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin güçlü, nüfuzlu Merkez-i Umumi azalarından biri, demiş ki, «İttihat ve Terakki bir zamanlar askere, subaylara dayanmak istedi, ama askere dayanmak tehlikelidir; onun için vazgeçtik. Sonra memura dayanalım dedik; memur da maaşını kim arttırırsa onun peşinden yürür. Onu da bıraktık. Esnafa dayanalım; esnaf da bir kuru kalabalıktır; nümayişlerde falan yararlı olur. Onun için, her medeni memlekette olduğu gibi, biz de bir burjuva sınıfı yaratıp ona dayanmayı yeğledik.» Bu konuşma 1916 veya 1917'de, harp içinde geçiyor. O tarihten beri bizim devletin özel bir çabası var. Tabii, bu sınıfın da özel bir çabası var. Ama devlet de yardımcı olmuş.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İnönü konuya nasıl bakıyordu? Sanıyorum Batılaşma da, burjuvazimize özel bir rol tanıyordu. Batı ile bütünleşmek kapitalizmle bütünleşmek demekti. Bu düşüncenin politik bir sonuca ulaşması, 1947-1948'lerde ABD ile imzalanan ikili anlaşmalarla somutlaştırılmıştır.

***Halil Berktay:** Mehmet Ali Bey, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek Batı emperyalizmine bağımlılaşması konusunda açtığımız bu genişçe tarihsel parantezden şu sonucu çıkardım. Birinci olarak, siz bugün de Türkiye'nin bağımsızlık meselesini en ön sırada düşünüyorsunuz. İkinci olarak, bugünkü sosyal demokrat partilerin, tarihsel kökleri itibariyle, son tahlilde Türkiye'nin dışarıya bağımlılaşmasında önemli rol oynamış ve son tahlilde hakim sınıf karakteri taşıyan bir partiden geldiği düşünülürse, bunların bağımsızlık davasını tutarlı bir şekilde izleyemeyeceklerini düşünüyorsunuz. Peki sosyalist solun, bugün yeniden örgütlenebildiği ve geniş halk kitlelerine seslenebildiği takdirde bağımsızlık ve demokrasi davasının tutarlı takipçisi ve savunucusu, olmasının ideolojik garantileri nelerdir sizce? Nasıl bir sosyalist sol, hangi ilkelerle cihazlanmış bir sosyalist sol, sosyal demokrasiden de farklı olarak, Türkiye'nin önündeki yakıcı sorunların esaslı, güvenilir, tutarlı savunucusu olabilir?*

İki süper devlete aynı uzaklıkta kalmak

Mehmet Ali Aybar: Efendim, bu sorunuz çok ilginç meselenin can alıcı noktası da bu soruda. Sosyalist sol ulusal bağımsızlığa sahip çıkmalıdır. Bugün Türkiye, Batı'yla bütünleşmede, eşit koşullarda olmayan, hep Batı'nın sömürüsü altında bir bütünleşmede epey mesafe almıştır. Sömürü sözcüğünü sadece ekonomi için değil, sosyal yaşantımızın her alanını kapsayan bir anlamda kullanıyorum. Politik alanda da tek yönlü, Batı'nın dümen suyuna girmiş bir ülkeyiz. Bizim için, Türkiye için, bir Kurtuluş Savaşı vererek varlığını, benliğini idrak etmiş bir memleket için bugünkü dünyada yaşam ancak ulusal bağımsızlığa sarılmakla olur, ulusal bağımsızlıktan hiç fedakarlık etmemekle olur. Bugünkü dünya iki süper devletin dünyası, yani iki süper devletin ağırlığı ve tehdidi altında bir dünya. Bundan dolayı, Türkiye, bağımsızlığını, bu iki devlete aynı uzaklıkta bir politika yürütmekle savunabilir. Aynı uzaklıkta diyorum, aynı yakınlıkta değil; yani her ikisine de uzak olan bir politika, ama dengeli bir politika yürütülmelidir. Genel politika çizgisinde bu böyledir. Sol için bu ayrı bir anlam taşır, çünkü bu süper devletlerden biri sosyalist etiketi taşıyor. Bu itibarla, «biz de sosyalistiz, ona daha hayırhah gözlerle bakabiliriz» gibi bir sonuç çıkarılabilir. Benim anladığım bağımsızlık politikası Türkiye'de sosyalistlerin ideolojik bağımsızlığını da içeriyor.

Sovyetler Birliği'nin ve Amerika'nın halklarına kesinlikle düşman değiliz. Ama Amerika'nın emperyalist bir ülke olduğunu da çok iyi biliyoruz, onun idraki içindeyiz. Sovyetler Birliği'nin halkına da düşman değiliz; Sovyetler Birliği'nin başardığı büyük işin de idraki içindeyiz. Ekim devrimi ile Rusya'da kapitalizm zinciri koparılmıştır. Bu büyük bir başarıdır. Bu, ilk kez Sovyetler Birliği'nde başarıldı. Ama aradan 70 yıl geçtiği halde sosyalizm kurulamadı. Üretim araçlarının kamulaştırılması yetmiyor sosyalizmi kurmak için.

Sosyalizm herşeyden önce bir insan sorunudur. İnsanın yeniden insanlığını bulması, kazanması sorunudur. Ve bunun için de sosyal ilişkilerin sosyal ortamın buna göre değiştirilmesi, ve de doğrudan doğruya üreten insanın kendisi tarafından değiştirilmesi sorunudur. çünkü benim inancıma göre, sömürü başka türlü son bulmaz. Kamulaştırma sömürüyü ortadan kaldırmıyor. Artık-değer Sovyetler Birliği'nde de üretiliyor, Amerika'da da. Artık-değerin sömürüye dönüşmesini engelleyecek yolu bulmak lazım. Üretim araçları kamulaştırılınca devleti yönetenlerin eline geçiyor bunlar. Planı da onlar yapıyor ve işçinin, köylünün ürettiği artık-değeri onlar kullanıyor. Tutalım ki toplumun yararına. Ama yararı onlar saptıyor emekçiler değil. Birinde holdingler konsorsiyumu kullanıyor; berikinde sosyalist devlet adına yönetime elinde tutan Parti yöneticileri kullanıyor. Bu bakımdan ikisi arasında büyük paralellik var: Her ikisi de üreticilerin dışında ve istençlerini üreticilere dayatıyorlar...

***Halil Berktay:** Adeta kapitalizmin aşırı devletçi bir biçimi diyebilir miyiz?*

Mehmet Ali Aybar: Onu demeyelim.

***Halil Berktay:** Bir devlet sistemi?*

Mehmet Ali Aybar: Bir devlet sistemi tabii. Sö-

mürüyü ortadan kaldırmanın bir tek yolu var, o da artık-değeri üretenin ürettiği artık-değer üzerinde söz sahibi olması karar alması. Yani «sen 20 kundura yaptın, senin gündeliğin 3 kundura. Sana yetiyor mu bu 3 kundura ücret olarak? Yoksa 4 mü gerek? Yoksa 2 mi?» Buna üreticinin kendisi karar vermeli. Örneğimiz kundura. Geriye kaldı şu kadar kundura, onu nereye kullanalım? Kundurayı üreten, artık-değeri üreten buna da karar verecektir. Yani emekçiler ürettikleri artık-değerin şu kadarı eğitime, şu kadarı sosyal hizmetlere sarfedilsin şu kadarı da yeniden üretime yatırılsın diyecekler-dir. İşte o zaman ürettiğim artık-değer sömürüye dönüşmez. Yalnız o zaman dönüşmez, yani bana sordukları ve ben «şöyle kullanılsın» dediğim vede o yolda kullanıldığı zaman artık-değer sömürüye dönüşmez. Aksi halde, sömürü sürer. Tekrar vurgulayalım, sömürü araçların kamulaştırılması ile ortadan kalkmaz. Çünkü artık-değeri insan üretir ve ancak onun egemen istenci artık-değerin sömürüye dönüşmesini engeller. Bunun başka yolu yoktur.

Bence bugün, Sovyetler Birliği'ndeki ve sosyalist etiketli bütün toplumlardaki büyük sorun bunu sağlayacak bir örgüt sorunudur. Yani üreticiye söz ve karar imkanı sağlayacak bir örgüt sorunudur.

Halil Berktay: *Sizin söylediklerinizi bana şunu düşündürüyor: Sosyalizmin 19. yüzyılda ortaya çıkmasından sonra uzun süre sosyalist partiler ve bunların davasını savunduğu işçi sınıfları Batı ülkelerindeki bildiğimiz bireysel özel mülkiyete dayalı klasik kapitalizmle yüzyüze geldiler ve bu tür sömürüyü ortadan kaldırmak tarihsel problemiyle boğuştular. Ve bunun sonucu olarak 20. yüzyılda, sizin de tarihi bakımdan çok önemli olduğunu belirttiğiniz bazı ileri atılımlar, dönüşümler, devrimler meydana geldi. Fakat bunlar işçi sınıfının ve dolayısıyla sosyalizmin önüne yeni problemler getirdi. Çünkü yeni tür eşitsizlik, sömürü, tahakküm ve hiyerarşi mekanizmaları ortaya çıktı. Demek oluyor ki, sizin söylediğinizi yanlış anlamıyorsam, insanlığın 20. yüzyılda kazandığı tecrübelerden sonra sırf klasik kapitalist sömürü mekanizmalarına karşıtlık biçiminde tanımlanmış bir sosyalist ideoloji yetersiz kalıyor. Acaba doğru anlıyor muyum söylediğinizi?*

Sovyetler Birliği'nde kim iktidarda?

Mehmet Ali Aybar: Tabii. Ancak, kapitalist sömürünün rafa kaldırılması demek değil bu. Demin de işaret ettiğim gibi, mesela Sovyetler Birliği Ekim Devrimi ile kapitalizmle ilişkilerini koparmış, ülkesindeki kapitalist üretim ilişkilerine son vermiştir. Müthiş bir adım, çok büyük bir adım. Ama başka problemler çıkmış, sizin de değindiğiniz gibi. Yetmiş yıl sonra, emekçilerin, ürettikleri artık-değer üzerinde hala fiilen söz ve karar sahibi olamadıkları bir gerçek. Sovyetler Birliğ'nde kapitalist ilişki yok artık, ama emekçiler iktidarda değil. Kim iktidarda? Proletarya diktatörlüğü deniyor. Proleterler mi yönetiyor Sovyetler Birliği'ni? Hayır, profesyonel devrimcilerin partisi yönetiyor. Yani proletarya gerçekten iktidarda değil. Bundan dolayı da sosyalizm bir türlü gerçekten kurulamıyor. Emekçiler tepeden inme buyruklarla yönetildikçe nasıl sosyalizm kuruldu denilebilir? Sovyetler Birliği'nde sömürüye son verilmedi. Parti bürokrasisi yeni bir egemen «sınıf»ın çekirdeğini oluşturuyor. Bunlar ulusal gelirden emekçilerden çok daha büyük paylar alıyorlar. Kimi araştırmacılar bu parti bürokrasisine «nomenklatura» diye özel bir ad veriyorlar. Bu durum yeni bir sorun. Kapitalist ilişkiler örneğinden hareketle sağlıklı bir açıklama yapılamaz.

Lenin, *Komünizmin Çocukluk Hastalığı*nda gayet açık diyor ki, Sovyetler Birliği'ni 19 kişi yönetir. Bunlar Parti'nin Merkez komitesi'ni oluştururlar. Yani 200 milyonu yöneten 19 kişi; seçilmiş falan da değiller, devrimle devlete el koymuşlar. İnsana ürperti veriyor. Lenin, açıklamalarını sürdürüyor. «Sovyetler Birliği'nin hiçbir sorunu yoktur ki bu 19 kişinin onayına sunulmasın. Bu 19 kişi gerçek bir OLİGARŞİ oluşturur» (Bkz. *Komünizmin Çocukluk Hastalığı*, Editions Sociales, 1946, s.26). Artık Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi 19 kişi değil. Üyelerin sayısı çok daha fazla. Ama gene aynı kapalı sistem. Gene tabanın hiçbir ağırlığı yok. Ülkeyi gene emekçi halkın seçmediği bir avuç «bürokrat» yönetiyor. Ve tabii, sosyalizme bağlanan umutlar hep askıda. Sosyalizme Sovyet modeli ile gidilemeyeceği kanıtlanmıştır. İşçiler, köylüler, emekçi halk dışlanarak sosyalizme ulaşılamaz. İnsanı, somut insanın mutluluğunu amaçlamayan bir rejim sosyalist olamaz. Bence sosyalizme giden yolu, bir azınlığın çoğunluğa egemen olmasını sağlayan Leninist parti modeli engellemiştir, engellemektedir.

Halil Berktay: *Son söylediklerinizi bana şunu düşündürüyor: Çağımızda sosyalist bir partinin gerçekten sosyalist bir parti olabilmesi için bir kere devrim sonrası toplumlarda ortaya çıkan yeni sömürü biçimlerini ve iktidarın işçi sınıfına yabancılaşması sorununun acı derslerini gözönünde bulundurması lazım; ikincisi, kendi kafasıyla düşünmesi lazım. Yani bilimsel teoriyi -ya da isterseniz diyalektik ve tarihi materyalizmi diyelim- tam bir ideolojik bağımsızlık içinde, kendi omuzlarının üzerinde kendi kafasını taşıyarak kendi ülkesinin koşullarına uygulaması lazım. Üçüncüsü, kendi ülkesinin işçi sınıfına ve kendi halkına dayan-*

ması lazım. Doğru anlıyormuyum söylediklerinizi? Günümüzde, bugünün Türkiyesinde, kendi halkına ve kendi işçi sınıfına dayanmak, kendi vatanına dayanmak, ideolojik bağımsızlığı korumak ve 20. yüzyıldaki sosyalizmin tecrübelerinden dersler çıkarmak ve bağımsızlık ve demokrasi ilkesine sahip çıkmak ilkelerini sizin açınızdan bir sosyalist partinin gerçekten sosyalist partiolabilmesinin asgari ideolojik ve sınıfsal koşulları olarak tanımlayabilir miyiz?

Mehmet Ali Aybar: Evet, uygulamalar teoriyi geliştirmemize yol açmalı. İşçi sınıfına, emekçi yığınlara dayanmak yeterli değil. Tabanın söz ve karar sahibi olması sağlanmalı. Emekçiler parti yönetimine de, devlet yönetimine de eylemli olarak katılmalıdır. Bizim anladığımız sosyalizm böyle bir düzendir. Özelikle Türkiye'de çok önemli bu. Devlet yönetimindeki geleneklerimiz demokrasiye de sosyalizme de ters düşüyor. Bizde yönetim yukardan aşağı olmuştur. Yenilik hareketleri de öyle. Bey takımı kararlaştırmış, tepeden inme buyruklarla halka dayatmıştır evrimleri, devrimleri. Halk bunları ne ölçüde benimsemiştir? Sorun burada. Kimse bir muhasebe yapmaya yanaşmıyor. Şu laikliğin başına gelenlere bakın. Kimse ders almıyor. Bizim bey takımı yeteneksiz, bilgisi kulaktan dolma, zavallı bir kadro. Ama hala güçlü. Oyun içinde oyun sahneyebiliyor, halkı kimi zaman korkutup kimi zaman aldatarak.

Tarihin amacı: İnsan

Dönelim sosyalizme: Tarihin gerçekleşmesi, sadece sömürüyü yaratan koşulların ortadan kaldırılması ve herkesin, başlangıçta emeğine göre, daha sonra gereksinimleri kadar, toplumsal gelirden pay alması demek değildir. Tarihin gerçekleşmesi, asıl insanın tüm yabancılaşmalardan kurtularak KENDİSİNİ GERÇEKLEŞTİRMESİ, ÖZGÜR VARLIĞINA KAVUŞMASI demektir. Marks, insanın kendini gerçekleştirmesini, tarihin amacı olarak görür. Ve insanın kendisini dışlaması olayından (*Sermaye ve Emek*) insanın kişi olarak gerçekleşmesi olayına, yani sınıfsız topluma geçer. İnsanın insan olarak yok olması ve tarihin gerçekleşmesi olayı içinde, insanın yeniden ve daha üst düzeyde kendisini bulması, felsefenin kendini gerçekleştirerek yok olması ile birlikte oluşur.

Bunları şunun için söylüyorum: amaç olarak insanın kurtuluşunu, kendisini özgür varlığını bulmasını görmeyen bir sosyalist düzen düşünülemez. Oysa Sovyetler Birliği böyle bir «sosyalist» rejimdir. Bu nasıl olmuştur? Nasıl olabilmiştir? Yanıtın ipuçları sanırım gene Lenin'de, *Ne Yapmalı*'da sunulan örgütlenme modeli, istenmese de bizi Sovyetler Birliği'ndeki modele götürür. İşçi sınıfını, halkı dışlayan bir avuç profesyonel devrimcinin tepeden inmeci yönetimi... Bu yönetim modeli bürokrasi üretir. Lenin bunu görememiştir; ama ölüm döşeğinde bürokrasi ile savaşılmasını ve Merkez Komitesine örgüt dışından basit işçi ve köylülerin alınmasını önermiştir. Çok geç. Stalin gelmiş ve «insan en değerli hazinemizdir» diye kitap yazmış ama «bu en değerli hazineyi» köleleştiren diktatörlüğünü, Lenin'in parti modeli ile kurmuştur.

Sosyalistler şunu hiç akıldan çıkarmamalı: Sosyalizmi emekçi halk yığınları kurar. Bunun için de kurtuluşlarının sosyalizmde olduğuna inanmaları gerektir. Tepeden inme buyruklarla sosyalizm kurulamaz. Sovyetler Birliği, bu gerçeği gözler önüne sermiştir. Yola çıkarken bu tablodan gerekli dersler alınmalıdır. İşçiler köylüler, emekçiler söz ve karar sahibi olacaklardır. İşin esası budur. «Halk bilinçsiz» deniyor ve bu, halkı dışlamanın mazereti oluyor. halka bilinç götürmektir görevimiz. Hayır, buyruklarla değil. Halkla kaynaşarak, bizim de ondan çok şey öğreneceğimizi bilerek. İnsanca ilişkiler kurarak. Partide, parti yönetiminde ve giderek devlette kol emekçilerine ağırlıklı bir yer vererek...

Biz sosyalizmimizi ülkemizin tarihsel koşulları içinde kuracağız. Bilim ve bilimsel yöntem yol göstericimiz olacaktır. Ancak, bilimin eleştiriye açık bir öğreti olduğunu hiç aklımızdan çıkarmayacağız Bilimin yenilendiğini hiç aklımızdan çıkarmayacağız. Marks'ın teorisi kuşkusuz bilimsel düşünceden kaynaklanan bir öğretidir. Bundan dolayı eleştiriye açıktır. Oysa ne görüyoruz bugün? Marks'tan kaynaklandığı söylenen donmuş, kalıplaşmış, birer «doğma» haline gelmiş, yeni «inanca» dayalı doktrinler... Bilimin doğma olmadığını, eleştiriye açık olduğunu onlar da söylerler. Ne var ki, uygulama başkadır. Doktrinin virgülünü değiştiremezsiniz. Bu işi ancak Partinin Merkez Komitesi, daha doğrusu genel sekreteri yapar. 30 yıl, tüm dünya sosyalistleri adına bu görevi Stalin üstlendi.

Türkiye sosyalizmini Türkiye sosyalistleri kurar.

Türkiye sosyalizmini, teorisi ile pratiği ile, vede halkımızla elele biz, Türkiye sosyalistleri kuracağız.Sosyalizmin insanların hizmetinde olduğunu asla akıldan çıkarmadan... Kuşkusuz sosyalizmi kurmak için, insanların her türlü belayı göze aldıklarını da unutmayacağız.

Evet, tuttukları yol yanlıştı. Amerika'nın ileri karakolu durumundaki Türkiye'de, silahla sosyalizm kurulamaz; ama gencecik evlatlarımız, bu yolda nelere, ne belalara göğüs germediler!.. Hala da başları dimdik. Demek ki, sosyalizm için verilen savaşımda, «Sosyalizm insan içindir» kuralı kimi koşullarda, «İnsan sosyalizm içindir» kuralına dönüşüyor. Ama insan, bunu özgürce bir muhasebe

sonucunda kabullendiği için, aslında «Sosyalizm insan içindir» kuralı değişmiyor.

Evet, Marks'tan yola çıkacağız, Marks'ın teorisini 130 yıl önce kurduğunu da unutmadan. Yeni teorinin boşlukları olabileceğini düşünerek, hangi bilim teorisi 130 yıl değişmeden ayakta kalmıştır. Marks önemli bir konuya parmak basıyor ve teorisinde kimi boşluklar olabileceğini ortaya koyuyor. *Grundrisse* 'e Antik Yunan uygarlığı ile ilgili şu ilginç görüşlere yer veriyor: Hala Yunan mucizesinden söz ediyoruz. Yunan sanatı hala bizi etkiliyor. Oysa Yunan toplumunun üretici güçleri en ilkel düzeyde idi; kölelerin gücüne dayanıyordu. Böylesine bir alt yapı üzerinde, Yunan sanatı gibi bir üstyapı dalının ortaya çıkmasını nasıl açıklayabiliriz? Bu bir «raslantı» mıdır? Rastlantı dersek, raslantıyı, bilimle nasıl bağdaştırırız?

Gerçekten de 19. yüzyılın katı determinizmi bakımından «raslantı»ya bilimde yer yoktu. Oysa bilindiği gibi yüzyılımızın bilimi, raslantıyı «kanalize» etmiştir. Hem de atom fiziği gibi bir bilim dalında.

Şunu vurgulamak istiyorum. Bilim eleştiriye açıktır. Marksizm de bilimsel bir öğreti olarak eleştiriye açıktır. Sosyalizm, düşünceyi kalıplaştıran bir zihniyet ve uygulama ile kurulamaz. Sorunlar «dogmalar»la çözümlenemez.

Bir bilim adamı Marks var, bir filozof Marks var, bir de politikacı Marks var. Bunlar sanıyorum birbirinden farklı biraz; yaptıkları işler de, söyledikleri şeyler de biraz farklı. Biz öncelikle bilim adamı Marks'a dayanacağız, tarihi materyalizmi alacağız, evreleri, geçişleri alacağız. Boşluklar varsa doldurmaya çalışacağız.

Örgüt sorunu Marks'ı pek ilgilendirmemiş sanıyorum. Ama bir avuç devrimcinin yönettiği, halkı dışlayan bir harekete kesinlikle karşıdır. Bunu Blanqui'cilere karşı verdiği savaşımla ortaya koyuyor. Oysa Lenin'in devrim modeli, kalın çizgide Blanqui'yi anımsatıyor. Lenin, «partimiz işçi sınıfının değil, profesyonel devrimcilerin partisidir» diyor. *Ne Yapmalı* 'da. Ve Lenin bu iş için piramit biçiminde bir örgütlenme modeli getiriyor. Marks bu tür bir iktidara gelişten yana değildir. Gayet açık olarak «işçi sınıfı eylem içinde bilinçlenecektir» diyor. Yani devrimi bir yığın hareketi olarak düşünüyor. Elbette ki o eylemin öncüleri olacaktır, liderleri olacaktır, ama hep hesap vereceklerdir. Nitekim Engels'in şöyle bir açıklaması var; «proletarya diktatörlüğünün ne olduğunu merak edenler, proletarya diktatörlüğü nasıl bir şeydir diye soruyorlar. Yanıt verelim: Paris komününe bakın. Paris komünü proletarya diktatörlüğü idi» diyor, *Fransa'da İç Savaş* 'a yazdığı önsözde.

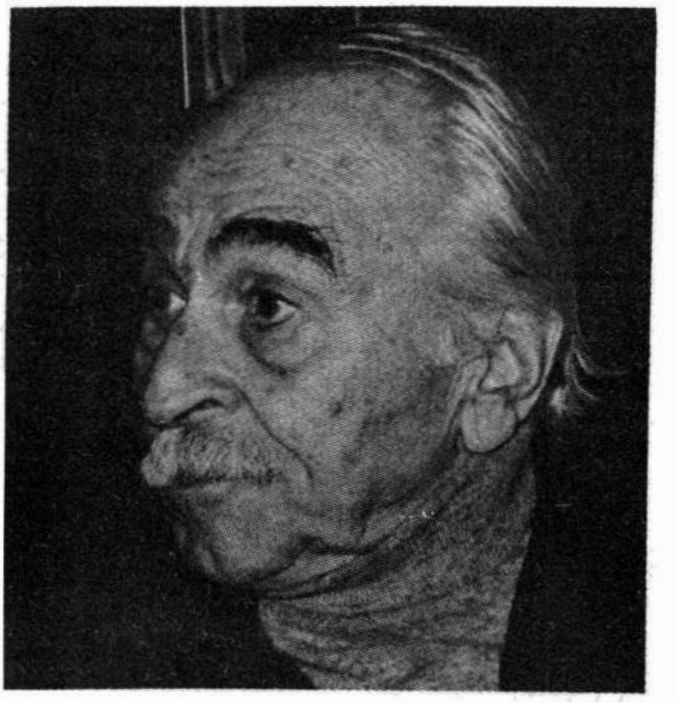

Halil Berktay: *Geri çağrılabilme meselesi. Halkın temsilcilerinin halk tarafından her zaman geri çağrılabilmesi, bürokrat kesim olarak kalıcılaşmaması meselesi.*

Mehmet Ali Aybar: Evet. Aldıkları ücret de öyle olacaktır. Bütün bu örneklerin yanyana getirilmesi Lenin ile Marks arasında, hele Lenin'in Stalin tarafından yapılan yorumu ile Marks'ın öğretisi arasında, kimi farklar olabileceğini düşündürüyor.

Halil Berktay: *Şurası açık ki, bir sosyalist partinin, sınıftan, halktan kopmaması için, daha ilk andan itibaren, varlığının bütün dönemleri boyunca işçi sınıfıyla kaynaşmaya çalışması, işçi sınıfını gerçekten tarih sahnesine çıkarması ve kendi bünyesine alması, ona insiyatif tanıması ve hakikaten emekçilerin önderliğini gerçekleştirmesi lazım. Bugün Türkiye'de, bunun nasıl yapılacağı dahil çeşitli konularda sosyalistler arasında fikir ayrılıkları var. Deyim yerindeyse, işçi sınıfının ve sosyalist çevrelerin çeşitli kesimleri, grupları, kanatları var. Bu kesim, kanat ve grupların en azından bazıları, elbette sizin açınızdan, sizin vazgeçilmez olarak ileri sürdüğünüz veya sürebileceğiniz asgari kıstaslarda birleşebilen bazıları önümüzdeki dönemde, geniş kitlelerle diyalog şansı olan, o diyalogu yeniden kurabilecek olan bir sosyalist sol parti içinde bir araya gelebilirler mi? Buraya giden yolda bugünkü hedefler, önkoşullar, adımlar neler olabilir? Bu konudaki görüşlerinizi rica edebilir miyim?*

Emekçilerle aydınların kaynaşması

Mehmet Ali Aybar: Estağfurullah. Meseleye şöyle yaklaşalım: İşçi sınıfının, köylülerin, emekçilerin söz ve karar sahibi olmaları konusun-

da görüş birliği var mı? Varsa, bu bizi kaçınılmaz olarak örgütlenme modeline götürecektir. Emekçilerle sosyalist aydınların birlikte çalışacakları, kaynaşacakları, tabanla sürekli alış-veriş içinde bulunan bir örgütlenme biçimine gidilmesi bizce kaçınılmazdır. Tepeden inmeciliği, bürokratlaşmayı bu yoldan önleyebiliriz sanıyorum. Yani Leninist modelin tam tersi. Örneğin Merkez Komitesi'nde 20 kişi varsa emekçi temsilcileri bunların yarısından çoğunu oluşturacaktır. Ağırlık onlarda olacaktır. «Türkiye'de o kadar bilinçli değil emekçilerimiz» denilebilir. Bunu da göz önünde tutacaksınız. Kendini sosyalizme adamış aydın yanındaki arkadaşıyla hemhal olacak. Tartışacaklar. Aydınlar «bilim böyle diyor» diye kendi görüşlerini dayatmayacaklar, dayatamayacaklar. Bilmediklerini emekçilerden öğrenecekler. Tam bir işbirliği, bir dayanışma. Bu o kadar zor değil. Zor da olsa alışacağız. Çünkü sosyalizmi ancak böyle kurabiliriz. Parti eğitimi kimi kitapların okunması, açıklanması olarak görülüyor. Oysa yönetimde beraber olmak, yönetimde emekçi arkadaşını dinlemek, «orada sen haklısın, ama bak burada da şu var» demek... Bu karşılıklı eğitim son derece önemli. Türkiye İşçi Partisinde ve Sosyalist Devrim Partisinde kol emekçileri yönetim organlarında çoğunlukta idi. Başka sosyalistler buna ne der, bilemem. «Vay, sen denenmiş Marksist, Leninist örgütlenmeye karşı çıkıyorsun» diyebilir. Çünkü demin de söyledik, bilimsel temele karşın, sosyalizmde «kilise»ler oluştu. İnanç sistemleri var. Ünlü devrimcilerin kitaplarına Tanrı buyruğu gözüyle bakılıyor adeta, virgülün değişmesine yanaşılmıyor.

Halil Berktay: *Dini dogmatizmin hiç girmemesi gereken yere dini dogmatizmi sokuyorlar.*

Mehmet Ali Aybar: Evet öyle. Bu arkadaşlara gücenmek de hiç aklımdan geçmez. Dilinin döndüğü kadar anlatırsın, ama «hayır» derse ne yapabilirsin, hiçbir şey yapamazsın.

Bugün yeni bir adım atılacaksa, kimi temel konular saptanabilir. 12 Eylül'den sonra konuşulmaz olan konular; örneğin bağımsızlık. Amerika ve Sovyetler Birliği'nden aynı uzaklıkta bir politika izlenmesini istemek. «Vay efendim, sosyalist devletten uzaklık ne demek?» diyenler çıkmaz mı, dersiniz? Yeni tartışmalara, yeni kavramlar getirilmesine, enternasyonalizmin yeniden değerlendirilmesine yol açabilir bunlar. Demek ki ulusal bağımsızlık gibi pek pürüz çıkarmayacağı sanılan bir konuda bile sorunlar çıkabilir. Düzen değişikliği, yaygın demokrasi gibi güncel konularımızda sanıyorum tartışmalara, çekişmelere yol açar. Ama tartışırız, bir anlaşma noktası bulmaya çalışırız. Umutsuzluğa yer yok. Beş yıl susan sosyalistler artık mutlaka seslerini duyurmalıdırlar. Türkiye'nin sorunlarını, yeniden gündeme getirmelidirler. Halka yeniden seslenmelidirler.

Suskunluk son bulmalı

Bu nasıl gerçekleşir? Sosyalistler bir parti çatısı altında mı toplanırlar, bir ortak yayın organı dolayında mı birleşirler? Konferanslar mı düzenlerler? Bilemiyorum. Ama her halde bugünkü dağınıklık ve suskunluk son bulmalıdır.

Evet artık sosyalistlerin ortaya çıkmaları, kamu oyuna yeni mesajlar götürmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Yıllar boyunca sağlanan birikimin kaybolup gitmesine göz yumulamaz. Sol etiketli yeni partiler kuruldu. kimi gazeteler, halka bu partileri kurtuluş yolu olarak tanıtıyorlar. Bu partiler iktidara gelirler ve halkın dertlerine çare bulamazlarsa ki bulamayacaklardır; çünkü hiç biri düzen değişikliğinden yani kapitalist ilişkilere son vermekten, tam bağımsızlıktan sözetmiyor halkımız «solda da iş yokmuş» diyecektir. Bundan kaygılanıyorum.

Halil Berktay: *Sosyalist aydınların emekçilerle, işçi sınıfıyla birleşmelerinden söz ettiniz. Yani ister bir parti kurulduğunda parti içinde aynı organlarda, ister bir parti kurulmasına giden yolda belli bir çalışma içinde yanyana, omuz omuza yer almalarından söz ettiniz. Tabii bu bir bakıma sosyalist aydınlarda ve aydın gençlikte emekçi halkla birleşme yönünde, kaderini işçi sınıfıyla, emekçilerle birleştirme yönünde bir özlem olmasına bağlı. 1960'larda ve1970'lerin bir kısmında böyle bir özlem vardı. Türkiye'de aydınlar arasında ve gençlik içinde, işçi sınıfına, sosyalizm davasına ve kaderini halkla birleştirme doğrultusunda bir coşku vardı. Bana öyle geliyor ki, son 6-7 yılda yitirdiğimiz şeylerden biri de bu özlem. Şimdi bakıyorum, düzen değişikliği özleminin yerini köşeyi dönme, gününü gün etme felsefesi aldı; sosyalist aydınlarda Özal'ın beraberinde getirdiği ekonomik programlara ve bunların yansıması olan ideolojik yapılara bağlı olarak, kaderini emekçi halkla birleştirme, mütevazi yaşama, işçi sınıfına gitme gibi kavramlar karşı da bir soğuma ve yabancılaşma var. Onun için, acaba yeniden fedakarlık, halka gitme, kaderini halkla birleştirme yolunda bir -deyim yerindeyse- kültürel ve ahlaki sosyalist seferberlik de gerekli değil mi?*

Sosyalist olduğunu söyleyen herkese açık bir konferans

Mehmet Ali Aybar: Biraz evvel Türkiye İşçi Partisinin ilk günlerini anlatmıştım. Heyecan başlangıçta yoktu, yavaş yavaş oluştu. Partideki bir avuç aydında heyecan vardı, ama dışarda pek öyle heyecan yoktu. Halkımız ise sola sempatiyle bakmıyordu başlangıçta. Ama halk darboğazlara itelendiği için uyanmaya bir ölçüde de olsa hazırdı.

Köyde «bu topraklar yetiyor mu size» diye sorduğumuzda diyalog kuruluyordu. İşçi sorunları da öyle. Oysa 12 Eylül'den sonra bu gelişme noktalandı. Ve gençlerde belirttiğiniz «köşe dönmecilik» eğilimleri belirdi. Ama Türkiye bir yol ağzındadır. Halkımıza bunu anlatmak zor da olsa olanaksız değil. Yolunu bulmak gerekiyor. Ve galiba tüm yollar sonunda bir parti kurmaya çıkıyor. Çünkü yeni Anayasaya göre ancak partide politika yapılabilir. Derneğe, sendikaya, meslek kuruluşlarına politika yasak. Parti ise, milyonlarca liraya bağlı... Üstelik özveriye hazır bir ortamda yaşamadığımız da bir gerçek. Ama gene de sosyalizm Türkiye'nin gündeminde...

Halil Berktay: *Halledilmesi gereken bir fikri diyalog süreci de var. Bu fikri diyalog süreci konusunda bugünden önereceğiniz bir prosedür, bir formül var mı?*

Mehmet Ali Aybar: *Nokta* dergisi bana telefon açtı, sayın Perinçek'in yazısını daha okumamıştım; onlar anlattı, bir toplantı öneriliyor diye. Ben de olumlu bulduğumu söyledim. Bir kongre yapılabilir dedim, sosyalist olduğunu söyleyen herkese açık bir kongre. Böyle bir kongreyi sosyalistlerin ortaya çıkışları olarak düşünüyorum. Bu kongreye katılanlar, sırf kongreye katılmakla «gidişatın»*karşısında* olduklarını ilan etmiş olacaklardır. Yazarlar, çizerler, sanatçılar, sendikacılar, soldayım diyen herkesin katıldığı bir kongre önemli bir olay olur. Parti konusu daha sonra ele alınır. Sosyalistler üzerlerine serpilen ölü toprağını artık silkelemelidirler.

Bir de şu soru var: Yasalar Sosyalist parti kurulmasına izin veriyor mu?

Ceza yasamızın faşist İtalya'dan alınmış 141 ve 142. maddeleri, 1936'dan beri yürürlükte. Bu maddeler, bir sosyal sınıfın öteki sosyal sınıflar üzerinde tahakküm kurmasını, sosyal bir sınıfın ortadan kaldırılmasını ve devletin siyasal ve hukuksal düzenleri in toptan değiştirilmesini yasaklamaktadır. Bu yasak üstelik 1982 Anayasasına da alınmış ve böylece Anayasaya aykırılık iddiası önlenmek istenmiştir. Yasal durum budur.

Gelelim uygulamalara: 1946'da iki sosyalist parti kuruldu. Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşları Türkiye Emekçi ve Köylü Sosyalist Partisi'ni, Esat Adil Müstecaplı ve arkadaşları da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdular. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı her ikisini de kapattı; yöneticileri tutukladı. Açılan davalar sonunda Şefik Hüsnü ve arkadaşları ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Esat Adil ve arkadaşları aklandı.

1951'de Zeki Baştımar ve arkadaşları, gizli komünist partisi kurmakla suçlanarak tutuklandılar ve ağır cezalara çarptırıldılar. 1950'de Orhan Arsal ve arkadaşları da Demokrat İşçi Partisi'ni kurmuşlardı. 1946 ile 1950 yılları arasında işçi, köylü, sosyal-demokrat adlarını taşıyan bir kaç parti daha kurulmuştur.

1961'de 12 sendikacı Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu. Tüzüğünde işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının partisi olduğu ve insanın insan tarafından sömürülmesi sistemine son vermeyi amaçladığı açıklanıyordu. TİP marksist bir parti idi. Bilindiği gibi TİP, Meclise giren ve grup kuran ilk sosyalist partidir. 10 yıl yaşadı. 4. Kongrenin aldığı bir kararın siyasal partiler yasasına aykırı olduğu gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesince kapatıldı.

1975'te, yeni TİP, TSİP, TİKP ve SD (SDP) kuruldu. 12 Eylül'den sonra tüm partilerle birlikte bu sol partiler de kapatıldı.

Bu tablodan çıkan sonuç şu: Türkiye Cumhuriyeti'nde sol partiler kurulagelmiştir. Bugün de kurulabilir. 141 ve 142. maddeler dün de, bugün de yürürlükte. Ama sosyalist partilerin kurulmasına engel olamıyor. İşçi partileri izinle kurulmaz. Kurulur, yaşatılmaya çalışılır. Demokrasinin vaz geçilmez ögeleridir sol partiler. Sağ partilerin karşısında Marksist partiler kurulmadıkça demokrasi sözde kalır. Yani demokrasinin gerçekten kurulmuş sayılması için, yalnız sosyalist partilerin değil, komünist partilerin serbestçe kurulması zorunludur. Çünkü yasaklı düşün ve yasaklı parti olunca, özgürlüklerin hiç biri güvencede değildir. Bir kez daha vurgulayalım: Sosyalist parti kurulur. 141-142 engel değildir. Yargıtayın, Esat Adil'in partisi hakkında verdiği karar, konuya ışık tutacak niteliktedir. Evet kurulur. Kaldı ki Danışma Meclisine Anayasanın sosyalizme kapalı olduğuna dair verilen önerge reddedilmiştir. Şu halde Anayasa sosyalizme açıktır. Bugün bir sosyalist partinin yapacağı pek çok hizmet vardır.

Sosyalizmin Sorunları ve Teorik Atılım

Doğu Perinçek

Dünya çapında sağa kayış

1980 öncesinde Türkiye solunda ağır basan eğilim, sosyalist toplumda geri dönüş tehlikesini en azından küçümsemek, bu tür sorunlar üzerinde düşünmeyi ve tartışmayı hafife almaktı. İktidar bir kez ele geçirildi mi, sosyalizmin kuruluşu ve kafa emeği ile kol emeği, sanayi ile tarım, kent ile köy arasındaki farkların kalkması, kaçınılmaz ve kendiliğinden gelişecek bir süreç olarak görülüyordu. Bu nedenle o zaman ideolojik mücadelenin sorunu, özellikle sosyalizm denemelerindeki başarısızlıklara dikkat çekmek, insanlığın bugünkü gelişme düzeyinde sosyalizmin kuruluşunun uzun ve çelişmeli bir dönem olduğunu kavratmaktı.

1980 sonrasında ise, sosyalistlerin kuruluş dönemine ilişkin bilinçlerinin tersyüz olduğunu gördük. Artık gözler sosyalizmin başarısızlıklarından başka bir şeyi görmez olmuştu. Bütün sosyalizmi kurma denemeleri başladıkları noktaya dönmüştü, «model» geçersizdi. Teori temelden sorgulanmalı ve mahkum edilmeliydi, çünkü bütün olumsuzlukların kaynağı, toplumun sıçramalarla geliştiği kanısından ve öncü parti teorisinden gelen yukardan zorlamalardı. Böyle bir teorik rehberlik, bürokratik diktatörlüklerden başka bir yere götüremezdi. Bir kısım sosyalistler ise, daha dün «12'ye beş var» havasına girmişken, sosyalizmin bir hayal olduğunu, gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, zaten kapitalizmin sosyalizme üstünlüğünün kanıtlandığını savunur oldular.

Bir liberal rüzgârın esmeye başladığı, aslında daha 1980'lerin eşiğinde görülüyordu. 1980'lere girerken sorun, artık bir atılım değil, fakat teorik mevzileri pekiştirmekti. İdeolojik savunma ön plana geçiyordu.

Gerçekten de, 1980'e doğru kapitalizm, bir sistem olarak ve elbette aynı zamanda ideolojik alanda yeni bir insiyatif kazanmış ve taaruza geçmiştir. Bu olayı, Saçak'ın ilk sayılarındaki bazı yazılarda yapıldığı gibi, ideolojik boyölçüşme düzleminde açıklamanın yanlış olduğu kanısındayım. Esas etken, kuşkusuz dünya çapında devrim dalgasının çekilmesiydi. Sovyetler Birliği'nin insiyatifi kırılmış, fakat buna karşılık kuvvet ilişkilerinde ABD lehine ve dünya devrimci güçleri aleyhine gelişmeler başgöstermişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra esas olarak sürekli bir seyir izleyen devrimci yükseliş, ilk kez önemli bir inişe geçiyordu. Bu olgu, elbette ideolojik düzleme de yansıdı ve liberalizmin ideolojik seferberliği ile kendini duyurdu. Burjuva felsefesi, 40 yıllık bir gerileme ve insiyatif kaybından sonra, bir kendine güven duygusuna ilk kez kavuşuyordu. Sovyetler Biriliği'nin, dünya halkları için özlemi duyulan bir toplum imajını bütünüyle yitirmesi, kuşkusuz bilinçlere gerçeğin bir yansımasıydı. Fakat dünya çapındaki burjuva propaganda aygıtları, bunun faturasını sosyalizme çıkarabilme gücünü ve yeteneğini gösterebilmiştir.

Kapitalizmin ve liberalizmin uluslararası atılımı, Türkiye'de kendisini bir askeri rejim koşullarında bir kat daha güçlü hissettirmiştir. Şiddetin, uzun vâdeli tepkileri ve bizzat şiddeti uygulayan açısından olumsuz meyvaları bir yana, gene de bir mantığı vardır. Zor, aynı zamanda bilinçleri yeni kalıp-

lara döküp presliyen bir rol da oynar. Nitekim yakın geçmişte de böyle olmuştur.

Kuşkusuz Türkiye, kapitalist dünya sistemiyle alabildiğine bir bütünleşmeyi, bir ideolojik boyölçüşme sonucu seçmiş değildir. Dünya çapındaki ve ulusal düzlemdeki kuvvet ilişkilerinin olumsuz seyri, bu seçişte çıkarı olan hakim sınıf kesimlerinin ağır basmasına yol açmıştır. Kuvvet ilişkileri planındaki bu çözüm, Friedmancı iktisat teorilerinin «alternatifsiz» olarak ülke politikasının dizginlerini ele geçirmesini doğal olarak getirmiştir. Siyasal hegemonya, çoğu zaman ideolojik hegemonyanın da kaynağıdır.

Türkiye'nin dünya ölçüsünde rekabete daha çok açılmasının ideolojik ifadesi, liberalizm değil, fakat otoriter bir rejimi meşrulaştıran yarı-ortaçağlı bir ideolojik yapı olabilirdi. Nitekim olağanüstü rejim de, geniş yığınları statüko içinde tutmanın aracı olarak İslama yaslanma gereği duydu. Dini ideoloji, arkamızda kalan dönemde birleştirici ve dalgakıran olarak kabul edildi. Böylece liberalizm de, «majestenin muhalefeti»ne, yani sosyaldemokratlara ve artık kapitalizmin üstünlüğüne iman etmiş olan bazı eski sosyalistlere kaldı.

«Teorik Yenileşme»nin döneme özgü içeriği

Sağ rüzgâr, sosyalizmin güçlerini çevrelerden merkezlere doğru dalga dalga etkiledi. Bu rüzgâr, çevrelerde kapitalizmin üstünlüğünün açık kabulüne yol açarken, ileri unsurlar arasında bu yönde daha üstü kapalı tezleri estirdi. 1980'lerin emperyalist-kapitalist insiyatifi ve kitle hareketinin durgunluğu ile birlikte «teoriyi yenileştirme» iddialarının da ortaya atılması dikkat çekici olmuştur. Aslında «yenileşmeyi» dayatan, bir sosyal pratik ve teorik atılım değil, doğrudan doğruya sağ rüzgârın kendisiydi. Sağ cereyana, liberalizmden ideolojik unsurlar ithal edilerek göğüs gerilebileceği düşünülüyordu. Nitekim «teoriyi yenileştirme» adı altında ileri sürülen bütün tezler, yüzyıldır söylene söylene sakız olmuş geçersizliği toplumsal pratikte döne döne kanıtlanmış teorilerden besleniyordu. Ortada bir yenilik ve katkı yoktu.

Teoriyi geliştirmenin şartı, temeli korumaktır. Temel gidiyorsa, geliştirilecek bir şey de kalmıyor demektir. «Teoriyi yenileştirme» iddiası, aslında masum bir teorik atılım isteğinin ötesinde, teorinin temellerinin sarsılmasından kaynaklanıyordu. Gerçekte bir teorik atılım rüzgârı değil, doğrudan doğruya bir ideolojik saf değiştirme rüzgârı esiyordu. Dönem, insanların iradesinin dışında, nesnel olarak, teorinin geliştirilmesi değil, savunulması dönemiydi.

Teorik canlanma ve yenileşmeler, tarihte hiçbir zaman belli bir grup insanın kararıyla olmamıştır, olamaz da. Teorik gelişmenin kaynağı olan sosyal pratiğin durgunlaştığı ve teorinin cepheden dünya çapında bir saldırıyla karşılaştığı koşullarda, temel mevzileri savunmak yerine, teorinin en temel unsurlarının üzerine soru işaretleri konması, bir teorik atılım çabasını değil, karşı-akıntıya kapılmayı ifade ediyordu. Çünkü soru işaretlerini koyan, doğrudan doğruya kapitalist ideolojik taaruzdu. Bu koşullarda «teorik atılım» iddiasının yelkenini, sağdan esen rüzgâr doldurdu.

Bu ortamda, herkes «dogmatizm»in kararlı bir düşmanı kesildi. Fakat hedef alınan dogmatizm değil, doğrudan doğruya teorinin temelleriydi. 1980 öncesinde Türkiye sosyalizmi, gerçekten de ne çektiyse dogmatizmden çekmişti. Ama artık dünün dogmatikleri, «dogmatizme» karşı bayrak açmışlar ve o güne kadar dogmatizmle mücadele edenleri «dogmatik» olmakla suçlamaya başlamışlardı. Maceracılık sağcılığa, terörizm ekonomizme dönüşüyordu. Fakat felsefi temel gene aynıydı: Kendiliğindencilik! Artık sorun, öncelikle dogmatizme karşı mücadele değil, teorik temelleri korumaktı. Esas tehlike yer değiştirmiş, dogmatizmin yerini liberalizm almıştı. Teoriye bir iman olarak sarılmanın yerine, teoriden vazgeçmek geçmişti. Bunun sonucu, teori toptan tartışma gündemine getiriliyordu. Yüzyıllık sosyal pratiğin kanıtladığı teorik esaslar bir şüphe bombardımanına uğratılarak, 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl başlarının tartışmaları diriltiliyordu. O zaman son yüzyıl niçin yaşanmıştı? Uygulanma yeteneği göstermiş bir sosyalizmi kökten reddedenler, ileri sürdükleri teorilerin hiçbir zaman hayata geçememiş ve hiçbir yerde toplumu değiştirme denemesine rehberlik etmemiş olmalarıyla övünebilirler. Teorileri pratiğe hiç bulaşmamış, tertemiz kalmıştı.

Devrim-evrim sorunu, aşağıdan-yukardan tartışmaları, sanki tarih tarafından çözülmemişti ve sosyal gerçekliğin dışında arzularımıza göre yeniden çözülecekti. Öte yandan sosyalizm programı, dünyanın hiçbir yerinde uygulanamamıştı, bütün deneyler başarısızdı. Hele geri ülkelerde, iktidar hasbelkader emekçi sınıfların eline geçecek olsa bile, sosyalizmi kurmanın nesnel koşulları olmadığından iktidarı iade etmekten başka bir çıkışyolu da bulunamıyordu. Böylece «bizim bilim dediğimiz, meğerse bir ütopyadan başka bir şey değilmiş» düşüncesine çeyrek kalınan noktaya gelinmiş, hatta bazıları açısından bu duvar da aşılmıştı.

Bazıları ise, teoriyi kurtarmak için, pratikten yapay bir şekilde koparma girişimlerinde bulundular. Bu görüşe göre, deneyler iflas etmişti, ama teorinin kendisi iflas etmemişti. Teori, bütün saflığıyla

19. yüzyılın göklerinde sallanan bir avize gibi parlamaya devam ediyordu.

Bütün deneyleri iflas etmiş bir teorinin hâlâ geçerli olduğu inancı, aslında bir dinî akideye benzemiyor mu? Pratiğe bir türlü geçemeyen, pratikte geçersiz kalan bir teoriyle, aslında insanlara bir ütopyadan başka ne vaat edilmiş oluyor? O zaman böyle bir ütopyaya, bir cennet vaadine kör bir inatla bağlanma ne kadar dayanıklı olabilir?

Aslında bilimsel kanının yerine böyle kör bir inadın konulması, 1960'ların evrensel teoriye getirdiği büyük katkının, gerisinde kalmaktan ileri geliyordu. Bütün deneyler gösterdi ki, sosyalizm lekesiz ve saf değildir. İki sınıf, iki çizgi ve iki toplum arasındaki çelişme ve mücadeleler bu dönemde de devam eder. Geri dönüş tehlikesi hâlâ vardır ve bu tehlike zaman zaman geri dönüş girişimleri halinde kendini gösterir. Dahası, bu girişimlerin kaynağı, artık esas olarak tasfiye edilmiş olan eski sömürücü sınıf değil, bizzat devletin ve partinin içinden çıkan kapitalist yolculardı. Bu unsurlar, parti ve devlet içinde birçok önemli mevziyi ellerinde tutabildiklerine göre, emekçilerin iktidar mevzilerini kooperatif ve belediyelerden merkezi kurumlara kadar döne döne fethetmeleri ve bir sosyalist demokrasinin yeni yeni atılımlarla pekiştirilmesi gerekir. Aslında temel sorun, üretici güçleri geliştirecek yeni üretim ilişkileriyle birlikte yeni insanın yaratılması, kitlelerin seçkinler haline gelmesi ve insanların yönetilmesinin eşyanın yönetilmesi sistemine dönüşmesidir. Çelişmeleri kabul eden böyle bir teorik kavrayış açısından, sosyalizm deneylerinde ortaya çıkacak olumsuzlukların ve zikzakların şaşırtıcı bir yönü yoktur. Tersine insanlığın bu gelişme düzeyinde, materyalistleri, ancak sosyalizmin buz üzerinde kayar gibi pürüzsüz ve dümdüz ilerlemesi şaşırtabilirdi. O zaman ütopyacılar haklı çıkardı.

Sosyalizm deneylerinin iflas ettiği ve insanlığa hiçbir şey bırakmadığı tezi, 19. yüzyılın «saf teorisine dönüş» eğilimiyle elele yürüdü. Oysa 19. yüzyılın klasikleri, sosyalizmin kuruluşuna ilişkin ancak bazı genel tahminler ileri sürmüşlerdir. Çünkü bir sosyalist devrim ve inşa deneyi yaşamamışlardır. Bu nedenle, bu konuda klasiklere dönüş, bir anlamda ütopyaya, henüz gerçeklik alanına çıkmamış bazı varsayımlara dönüştür. 20. yüzyılın deneyleri sosyalizmi kehanetten gerçeklik düzeyine yükseltti, teorinin de ayaklarını yere bastırdı ve çok önemli katkılar getirdi. Bu deneyleri ve katkıları reddederek «saf teori» çağrısında bulunanların söyledikleri şöyle özetlenebilir: «Yaşanan deneyler benim teorimin deneyleri değildir. Zaten benim teorim hiçbir yerde uygulanmadı, bak eskisi gibi bulutların üzerinde ne güzel duruyor. İçimden bir ses, bir gün o pembe dünyaya ulaşacağımızı söylüyor.»

Açıktır ki, 19. yüzyılın «saf teorisine dönüş» eğilimi, aslında teoriyi hayattan koparma eğiliminden başka bir şey değildir.

Teoride bunalımın ve çözümün kaynağı

Bugün sosyalizmin bunalımından söz ediliyor. Kuşkusuz böyle bir bunalım vardır. Ancak bu bunalımın kaynağı, sosyalist akımın «birikmiş teorik sorunları çözmede gösterdiği yetersizlik» değildir. Bunalımın esas kaynağı, yüzyılımızın sahne olduğu sosyalist devrimler ve sosyalist inşa denemeleri pratiğinin, genel olarak dünyadaki devrimci dalganın durulması, yani sosyal pratiğin bugünkü yetersizliğidir.

Bir düşünce bunalımını gene düşüncenin zaafları ile açıklamak totoloji oluyor. Sonuç ve nedenin özdeş olması, aslında herhangi bir nedensellik saptanamadığını gösteriyor. Ayrıca bu kavrayış, bilginin ve bilgisizliğin kaynağı konusunda idealizme kapılmıştır. Teorinin anası pratiktir. Daha basit bir ifadeyle bütün bilgiler, hayattan kaynaklanır. Toplumla ilgili bilginin kaynağı ise, esas olarak toplumsal pratiktir. Bilimsel araştırma ve teorik çabalar, en sonunda toplumsal pratikten, sınıf mücadelesinden beslenirler. Tarihteki bütün büyük teorik atılımlar, büyük sosyal pratiklere, devrimci yükselişlere denk düşerler. 1830, 1848, 1871, 1917, 1949, 1960'lar gibi tarihler, büyük devrimler yanında, büyük teorik çabaların başlangıç noktalarını da belirler. Çünkü teori insan zihninde doğmaz, fakat büyük sosyal pratiklerin teorisyenler tarafından sistemleştirilmesi ile oluşur. Özellikle devrimci teoriler, büyük devrimci pratiklerin yansımasıdırlar ve böyle bir pratik içinde gelişirler. Buna karşılık, toplumsal hareketteki tıkanıklıklar, güç ilişkilerindeki geçici açmazlar, düşünsel bunalımlara yol açarlar. Toplumsal pratik yürümeyince, düşünsel bunalım da kendini gösterir. 1871 Paris Komününden sonra Avrupa'da 40 yıldan fazla süren göreli durgunluk dönemi, aynı zamanda devrimci teori açısından bir bunalım dönemiydi. Devrimci akım, bu dönemde gerilemiş, ilerde Sosyal-demokrasi adını tek başına taşıyacak olan akım yükselmiştir. Durgunluk, evrim düşüncesini beslemiştir.

Konjonktürdeki durgunlaşma, her zaman devrimci teoriye hayat veren kaynakların cılızlaşması anlamına gelir. Kitle hareketinin dibe vurması, tarihin yaratıcısının susması demektir. Böyle bir durum, kitlelerin yaratıcılığını temel alan devrimci teorileri değil, değişmezliği ve sükuneti vurgulayan teorileri doğrular. Elbette bu doğrulama, geçicidir, konjonktürel olduğu için iflasa mahkûmdur ve

yanlıştır. Ama o anı yaşayanlar için, bir tarih kavrayışı olmayanlar için her şeydir de.

Aslolan, hayatın gelişmesi ve toplumsal insiyatiftir. O tarihsel aşamada tarihi yaratan sınıflar harekete geçti mi, siyaset düzlemine bütün enerjisiyle yöneldi mi, hızlanan kan dolaşımı teoriyi de canlandırır. Durgunluğun değil, fakat hareketin teorisi, başka deyişle gerçeğin teorisi kitle eylemiyle doğrulanır ve gelişir. Yalnız büyük devrimci teorileri değil, doğal olarak büyük devrimci teorisyenleri de sosyal pratik yaratmıştır. İnsanlık tarihinin büyük değişiklik yüzyılları, aynı zamanda büyük teorisyenlerin harman olduğu dönemlerdir. İnsanlığın sosyal mücadele ve bilgi birikimine dayanan sosyalist teorinin ve teorisyenlerin hayatında da bu olguyu görürüz.

Sosyalizmin kuruluşuna ilişkin teorik atılımların da, sosyalist inşadaki deneyler eşliğinde gerçekleşeceği açıktır. Nitekim öyle olmuştur da. Teorinin Sovyetler Birliği'nde kurumuş olması, aslında sosyalizmi inşa deneyinde eskilere kadar uzayan tıkanmalarla ve belli bir süreç içinde ülkenin renginin değişmesiyle açıklanabilir.

Sosyalizmi inşa konusunda 1960'larda gerçekleşen büyük teorik atılım, özellikle Sovyetler Birliği ve Çin'deki sosyalizm pratiklerinin esaslı bir eleştirisinin ve sosyalizmde ısrar eden büyük kitle insiyatiflerinin ürünüdür. 1960'ların teorik girişimi, kanımca sosyalizmi inşa teorisinin doruğudur. Batı ve Doğu Avrupa'nın sosyalist yazını, ya bu çabayı doğruluyor veya gerisinde kalıyor, fakat ötesine geçemiyor. 1960'larda ulaşılan doruk, elbette henüz emekleme dönemindeki bir pratiğin doruğudur. Yeni sosyalist inşa dalgaları, yeni teorik atılımları da getirecektir. Bugün bilgimizin sınırlarını çizen pratik, 1960'lardaki teorik atılımın deney malzemesinden daha zengin değildir. Bütün dünyada son yıllarda görülen, ancak artık kanımca sınırına varmış olan sağa kayış, ister istemez sosyalizmi inşa çabalarını da çelmelemiştir. Çünkü sosyalizm de en sonunda yaşadığımız gezegende kurulmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, Polonya işçi mücadelesinin yeni ufuklar açtığını düşünebiliriz. Bir kez bu olay, iktidarın emekçilerin elinden alınmasına karşı biricik güvencenin, fırtına halinde kitle mücadelesi olduğunu doğrulamıştır. Geri dönüş tehlikesi artık bir olgu olduğuna göre, işçilerin kendi sosyalizmlerini gerçekleştirmeleri de, ancak toplumsal hareketin ürünü olabilir. Polonya'daki gelişmeler, 1960'ların teorik katkısını doğruluyor. Polonya'nın soluklu ve zengin pratiği, sosyalizmi inşa ve geri dönüş sorunsalının tahlili için yepyeni malzemeler yaratabilecektir. Bu ülkedeki işçi hareketinin aşağıdan yukarı deneyi yanında, Çin'de uygulanan yukardan aşağı deney de kuşkusuz yeni dersler çıkarılmasına yol açacaktır.

Türkiye gibi bir ülkede *sosyalizmin inşası* sorunlarını *çözme* iddiası pek alçakgönüllü bir tavır değildir. Yanlış anlaşılmasın, inşa sorunları üzerinde araştırma ve incelemeyi reddediyor değiliz. Tam tersine sosyalizmi, ancak inşa sorunlarını tartışanlar ve bu konuda dayanılan sınırı aşma ruhuna sahip olanlar kurabilirler. Teori ve pratiğin sınırlarını genişleten her gelişme, kuşkusuz doğru ve yanlış tanımlarına, sosyalizmi kurmada direnme ya da engelleme kavramlarına da yeni bir içerik vermektedir. Demek ki, teorinin gelişmesinin arkasında kalmanın maliyeti, sosyalizme yönelişten sapmaktır.

Ne var ki, bu konuda Türkiye gibi bir ülkede neler yapılabileceği konusunda berrak olmak gerekir. Arkada kalan yıllarda, sosyalizmin kuruluşuna ilişkin teoriye katkıda bulunacak bir birikime sahip olduğumuzu düşünenler, hiç de gerçekçi değillerdi. Dünya ve ülke çapında yaşanan bir durgunluk dönemini, teorik atılım yılları olarak ilan etmek esaslı bir metafiziktir. Türkiye, bugün sosyalizmin kuruluş çabasında olan bir ülke değil, yüzyıllık demokratikleşme sürecini yeni bir sıçrama ile kesin başarılara ulaştırmanın eşiğine gelmiş bir ülkedir.

«İnsanlık, kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar.» Bu, insanlığın ütopyalar peşinde koşmayacağı, gerçekleşebilir programları hayata geçirebileceği anlamına geldiği gibi; teori de sosyal pratiğin dayattığı sorunları çözebilir demektir. Sosyalist inşa deneyini yaşamayan, önünde bugün böyle bir sorun bulunmayan bir toplumun, sosyalizmin kuruluşu teorisine öncülük etmesi beklenemez.

Kaldı ki, sosyalist teorinin «birikmiş sorunlarını çözmek», bu sorunlara *toplumsal gerçeklik alanında* bir çözüm getirmek anlamına gelir. En güzel programlar, pratik tarafından onaylanana kadar, henüz «çözüm» değildirler; ancak güzel düşünceler manzumesi değerindedirler. Teorinin iddiası, halkı maddi bir güç haline getirerek hayata geçmektir. O zaman, onun için biricik kendini kanıtlama yolu, kitleleri harekete geçirebilmede gösterdiği başarıdır. Halk, bir düşüncenin doğruluğunu deneyimlerle görüp kabul edecektir. Bilim de, bu konuda halktan daha toleranslı değildir.

Türkiye'nin özgüllüğü

Türkiye gibi bir ülkede, sosyalizmin kuruluşuna ilişkin teorik çabaların, henüz bir *çözüm* olabilmesi koşulları bile yoktur. Teorinin, olmayan bir deney-

le sınanması mümkün değildir. Ama Türkiye'nin teorisyenleri, göreli gelişmiş bir Üçüncü Dünya ülkesinde demokratik devrim sürecine ilişkin teorik katkılarda bulunabilirler. Türkiye, böyle bir katkı için bir süredir çok zengin bir deneyimin beşiğidir. Ama sosyalizmin inşası konusunda, teorisyenlerimiz kanımca ancak iyi birer öğrenci olabilirler. Çünkü teorik katkılar, yalnız bireysel yeteneklerin ve çabaların ürünü değildir; doğrudan deney ve gözleme dayanan kollektif birikimi gerektirirler.

Kaldı ki, sosyalizmin sorunları insanlığı daha yüzyıllar boyu uğraştıracaktır. Sosyal pratiğin geriliğini, bu sorunların çözülmemiş olmasına bağlamak, teori ile pratik arasındaki ilişkiyi başaşağı çevirdiği gibi aslında yükselecek sosyal pratiğin kenarında kalmayı da ifade eder. Teori olmadan eylem olmaz özdeyişi, aslında insanlığın *geçmiş eylem birikimi*nin sistemli ve yoğun bir özetlemesinden vazgeçilerek doğru eylem yapılamayacağı anlamına gelir. Her yeni deneyim ise, teorinin gelişme ve zenginleşme kaynağıdır. Sosyalizmin teorik sorunlarının bir kısmı, dalga dalga gelecek olan çok sayıda sosyalist inşa deneylerinden sonra, ancak uzun vâdede çözülecektir. Ama her deneyin başlangıcında, yetersizliklerine ve yanlışlarına rağmen, eyleme ışık tutacak bir teorik kılavuz da vardır. Teoriler, pratikte sınanarak olgunlaşır. Gelişen hayat, teorinin hatalı ve eskiyen yönlerini de budar.

Geçmiş deneyler ise, bugünün bilgisiyle değil, o zamanın teorik alternatifleriyle karşılaştırma ve mücadele temelinde değerlendirilmelidir. Geçmişte alternatiflerine *göre* doğru olanı bugün tekrarlamak, artık yanlış olur. Her deney, öncekilere göre farklı bir teorik olgunluk düzeyinde, farklı bir dünyada, farklı bir ulusal temelde gerçekleşecektir.

Bu nedenle geçmişte herhangi bir ülkede alternatiflerine göre doğru olan bir çizgiyi belirlemek, o çizgiyi bugün Türkiye için önermek anlamına gelmez. Bu iki düzlem, net bir biçimde birbirinden ayırt edilmelidir. Tarihsel doğrular o zaman gerçeklik planında varolan alternatifleriyle karşılaştırılarak saptanır. Türkiye'de oluşturulacak programlar ve çizgiler ise, her şeyden önce *Türkiye* zemininde hayat bulmak zorundadır, yani evrensel olanla *Türkiye'ye özgü* olanı birleştirecektir. Kaldı ki, bugün varolan uluslararası koşullar ve teorik düzey de farklıdır. Öyleyse Türkiye'de geçmiş deneylerin tekrar etmeyeceği çok açıktır. Bugün Türkiye, 20. yüzyılın başındaki feodal-emperyalist bir Avrasya Çarlığı değildir. 1940'ların yarı-feodal yarı sömürge bir Asya ülkesi de değildir. Son yıllarda sanki aynı deneyler tekrarlanacakmış gibi saplantıların yayılması şizofrenik bir olaydır. Gerçekler zeminini kaybetmek, Türkiye solunun köklü bir hastalığı. Türkiye'de insanları, yaşadıkları toplumsal gerçeklerden ve süreçlerden koparan hayaller, başka ülkelerin tarihlerinden sürekli devşirilir. Bu öznelcilik, bazen temelsiz bir devrimci coşkunluğa ve maceracılığa bazen de zihinleri evhamların kaplamasına ve karamsarlığa neden oluyor.

Teoriyi, yaşadığımız dünya ve Türkiye zemininde inşa etmek, zamana ve mekana özgü olanı yakalamak, Türkiye solunu şizofreniden kurtaracaktır.

Ülkemizde kentlerin nüfusu yüzde elliyi bulmuştur. Milli gelirin yarıdan fazlası artık sanayide üretiliyor. Traktör, biçer-döver sayısı, yüzbinlerle ifade edilebiliyor. Sayıca epeyi gelişmiş, belli merkezlerde ve önemli bir kısmı büyük işyerlerinde toplanmış bir işçi sınıfı var. Ortaçağ kalıntısı ilişkilerdeki çözülme, demokratik toplum inşası için oldukça elverişli koşullar yaratmıştır. Türkiye'nin yüzyıllık bir parlamento ve seçim geleneği var. Askeri müdahaleler, çok partili hayatı ancak geçici olarak askıya alabilmekte ve kalıcı olamamaktadır. Türkiye halkı, özellikle 1960 sonrasında siyaset sahnesine gittikçe daha aktif bir biçimde çıkarak önemli deneyimler kazanmış belli demokratik kurum ve özgürlüklerin tadını almıştır. Daha da uzatılabilecek bu özellikler, geçmişte sosyalizm deneyine girişmiş ülkelerin ilk adımı attıkları durumlarına göre, Türkiye'de daha gelişmiş bir temelin bulunduğunu gösteriyor. Dünya koşulları ve evrensel teorik birikim de karşılaştırılmayacak kadar ileri düzeydedir.

Bütün bunlar, Türkiye özgüllüğündeki bir sosyalizm denemesinin, geçmiş deneylere benzemeyeceğine, çok daha olgun bir düzeyde gerçekleşeceğine ve daha ileri sorunları çözmek zorunda kalacağına işaret ediyor.

Sosyalizmi kuşatan nesnel koşullar ve insan malzemesi

Evet Sovyetler Birliği, burada tahlil edilmesi gerekmeyen bir süreç içinde yeniden emekçi sınıfları ezen bir yeni sınıfın emperyalist devletine dönüşmüştür. Doğu Avrupa ülkelerinden Vietnam'a kadar bütün dünyanın tanık olduğu başarısızlıklarda ve özlemlerin düş kırıklığına dönüşmesinde, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmenin büyük payı olmuştur. Dünyanın son yıllarda bir bütün olarak sağa savrulması, Mao'nun Çin'ini bile etkilemiştir. Anlaşılıyor ki, yeryüzünün ilk büyük sosyalizm dalgası, yaşadığımız dönemde durulmuş, emekçilerin ve halkların dünyayı değiştirme eylemi bir tıkanıklık içine girmiştir. Ama bu olgu, ancak önümüzde birinciyi aşan ikinci büyük bir dalganın varlığına işaret eder. Çünkü emperyalist ve sosyal-emperyalist sömürü

sistemleri insanlığın bugünkü sorunlarını çözmede başarısızlığa uğramışlar ve büyük bir kriz içine girmişlerdir. Dünya kapitalist sisteminin bugünkü bunalımının, daha öncekilerle karşılaştırılmayacak bir nitelik taşıdığı, geçmiş bunalımlarla olan farkın bir nicelik farkı değil, fakat nitelik farkı olduğu, genel bir kabul görmektedir. Üstelik, sosyalizm deneyleri insanlığa büyük bir tecrübe birikimi ve teorileştirilecek zengin bir malzeme bırakmıştır.

Geçmiş sosyalizm denemeleri, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden göreli geri ülkelerde, sosyalizmi kurmak için uluslararası ve ulusal planda oldukça elverişsiz koşullarda yapıldı. Bu elverişsiz nesnel çerçeve yanında o zaman arkada ders çıkarılabilecek bir deney de yoktur. Ama büyük atılımların gerçekleştiği ülkelerin hiçbirinde toplum devrim öncesine dönmüş değildir. Sosyalizmde geri dönüş sorununu bu derece sığ bir kavrayışa indirgemek, ancak sosyalizmden vazgeçmeleri meşrulaştırmak gibi talihsiz çabalarda görülebiliyor. Kapitalizmin en acımasız savunucuları bile, bu derece yüzeysel olamıyorlar. Kapitalizm, en azından beşyüz yıl süren bir gelişmeden sonra birkaç büyük devrim dalgasıyla feodalizmi tasfiye etmiş ve kendini pekiştirmiştir. Sosyalizmi kurma deneyleri ise henüz emekleme çağındadır ve gene de kapitalizme kıyasla çok daha kısa zaman birimlerinin içine çok daha büyük gelişmeleri sığdırabilmiştir. Kaldı ki, sosyalizm denemelerini kuşatan nesnel koşulları uluslararası kapitalizm oluşturur. Ülke içinde sosyalizmin kuruluşunu çelmeleyen ilişkiler de, gene kapitalizm ve feodalizmden mirastır.

Öte yandan sosyalistler, genellikle emekçi kitleleri idealize etmişlerdir. «Kitle» işçi sınıfı devrimcilerinin tanrısıdır. Tabii bütün tanrılar gibi, hatadan arınmış ve mükemmel! Oysa kitleler, tarih sahnesine yalnız eskiyi yıkan yönleriyle değil, eskinin bir parçası olan yönleriyle de çıkarlar. Sözgelimi Türkiye'de geleceğin toplumunu kuracak olan, hepimizin bildiği İstanbul'un, İzmit'in, Batman'ın, Sivas'in işçileri; Çandır'ın Başkale'nin, Iğdır'ın, Milas'ın, Samandağ'ın, Siverek'in köylüleridir. Kağıt üzerindeki bütün projeler, bütün programlar, en sonunda bu insan malzemesiyle, Türkiye'nin tanıdığımız bildiğimiz emekçileriyle, aydınlarıyla hayata geçecektir. 1979 yazında eşim Şule Pazarcık köylerini gezmişti. Orada devrimci köylülerin, tarladan döndükten sonra ayaklarını kendileriyle birlikte çalışmış olan karılarına yıkattıklarını görüyor. Bir köylü evinde aynı göreneğe rastlamamak, onu sevindiriyor ve bu duygusunu ifade ediyor. Meğer o devrimci köylü, ayakları gıdıklandığı için karısına yıkatmıyormuş. Pazarcık, köylülüğün göreli uyanmış ve ileri olduğu bir ovadır. Demek ki, Türkiye'de geleceğin toplumu, bugün ayağını karısına yıkatan köylü önderleriyle kurulacaktır. Kuşkusuz, yeni toplumu, merkezlerden ilan edilen program ve talimatlar değil, fakat köydeki, fabrikadaki, mahalledeki, kooperatifteki, belediyedeki, devlet yönetimindeki insan davranışları yaratacaktır. Programlar, bu insan malzemesini ve toplumsal ilişkileri değiştirebildikleri oranda maddi gerçeklere dönüşebilir. İnsanın değişmesinin, üretim araçlarının değişmesinden daha uzun zaman alacağı da artık anlaşılmıştır sanırız. Yeni insanı yaratmak, yeni teknolojileri yaratmaktan çok daha büyük ve çapraşık bir sorun olarak duruyor.

Gorki'nin kendi hayatını anlatan üçlüsü (Çocukluğum, Ekmeğimi Kazanırken ve Benim Üniversitelerim), beni en çok Rus toplumunda yediden yetmişe herkesin bilincine ve davranışlarına, bütün toplumsal ilişkilere sinmiş olan şiddeti yansıtan yönüyle etkilemişti. Kuvvete, zora, toplum hayatında bütün çelişmeleri çözen, bu derece etkili ve sihirli bir rol tanınması, elbette o ülkedeki sosyalizmin kuruluşunu da etkiledi. Ama bu olgu, herhalde sosyalizmden çok, onun zeminini oluşturan Rus tarihinin kabahatidir. Sosyalizm de, en sonunda verili koşullarda kurulur ve bu nedenle eski toplum ile yeni toplum arasındaki çelişme ve mücadelelerin sürdüğü, hatta belli dalgalanmalarda son derece keskinleştiği uzun bir dönemi kapsar.

Ama bütün bu çelişmelerin, geri dönüşlerin, başarısızlıkların gölgeleyemediği bir gerçek varsa, o da, insanlığın sömürü ve baskıdan ve sınıfsal farklardan arınma yolunda ilerlediğidir. Kâr ve bireysel rekabet toplumu, bugün Türkiye'de çok geçerli sayılsa bile, dünya çapındaki emperyalist karakteriyle, artık üretici güçleri geliştiren değil, yıkıma uğratan bir rol oynuyor. Kapitalizm, en büyük üretici güç olan insanın kendisini yıkıma uğratıyor, doğayı yıkıma uğratıyor. Bireysel kâr amacı ve kapitalizmin kaosu ile toplumsal çıkarlar arasındaki çelişmeler, artık insanlık için bir ölüm kalım sorunu haline gelmektedir. 2000 yılının eşiğine geldiğimiz bir çağda, bizzat kapitalizmin düşünürlerinin tehlike çanları çalması boşuna değildir. Kapitalizm ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği devlet kapitalizmi, derinleşen bunalımlarının üstesinden gelecek yetenekte gözükmüyorlar. Her şart altında tarihin seyri, bu tür sömürü ve baskı sistemlerinin ortadan kalkması ve sosyalizm yönündedir. Sosyalizmin başarısızlıkları ve sorunları ancak böyle bir tarih bilinci içinde yerine oturur; yani sosyalizmin zaferinin teorisini tuğla tuğla örmenin malzemesi olarak bir anlam taşır; yoksa sosyalizme karşı bir tahrip ve ihanet silahı

olarak en sonunda etkisiz kalmaya mahkûmdur.

Dünyayı değiştiren akım

Bilimsel sosyalizmin bunalımından iflasına kadar uzanan iddialarla karşılaşıyoruz. Daha beş yıl önce herkesçe tekrar edilen, fakat bilimsel bir kanaat değil, fakat iman düzeyinde benimsendikleri için burjuva ideolojisinin rüzgârı karşısında dağılan bazı gerçekleri hatırlatmak gerekiyor. Bu amaçla ortaya bir soru atacağız:

Yaşadığımız yüzyılda dünyanın çehresini hangi akım değiştirmektedir? İnsanlığı, sömürü ve baskıya karşı arkasında toplayan bayrak hangisidir?

Liberalizm mi?

Bernsteincılık mı?

Anarşizm mi?

Sosyal-demokrasi mi?

Açıktır ki, bunların hiçbiri değil, fakat yüzyıldır dünyayı değiştiren, sosyalist akımdır.

Birkaç yıllık bir rüzgârın üzerini kumla örtemeyeceği kadar büyük gerçekler var:

Paris Komünü deneyini kalıcı olamadığı için saymazsak, işçi sınıfının devrim yapması ve bir ülkeyi yönetebilmesi 1917'ye kadar nihayet bir hipotezdi. Ekim Devrimi, bu hipotezi kanıtladı. Çeşitli sosyal güçlerin temsilcileri olarak beğenelim ya da beğenmeyelim, bilimsel açıdan böyle bir gerçek var.

İlk sosyalizm deneyi, yalnız Çarlıktan devraldığı çehreyi değiştirmekle kalmadı; bütün insanlığın bilincinde, siyasal eyleminde, dolayısıyla toplumların maddi yapılarında önemli değişikliklere de yol açtı. Uzaklara gitmeye gerek yok. Günümüz Türkiyesinin maddesini oluşturan tarihin en önemli eylemi, yani Türk Devrimini alalım. Cumhuriyet Devrimimiz, ilk sosyalist devrimin bütün ağırlığınca varolduğu bir kuvvet ilişkileri tablosu içinde gerçekleşmiştir. Bizzat Türk Devriminin önderleri, yaptıkları toplumsal eylemi, sosyalist ve demokratik devrimlerin oluşturduğu, «tarihin büyük ve kudretli cereyanının» bir parçası olarak görmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşında, Hitler ve Mussolini faşizmine karşı demokratik cephenin ağır yükünü Sovyetler Birliği taşımış ve her yerde direnişin çekirdeğini, öncüsünü sosyalizmin ve işçi sınıfının güçleri oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşından Çin ayağa kalkmış Ortaçağın içinden çağdaş bir topluma çıkma yönündeki büyük atılımını gerçektoplum çıkma yönündeki büyük atılımını gerçekleştirmiştir. Doğu Avrupa ülkeleri, Kore, Vietnam ve en son Küba, kapitalist sistemden köklü bir kopuş gerçekleştirerek sosyalizmi kurma denemelerine girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından sonra sömürgeciliğin yeryüzünden silinmesi, birbirini izleyen milli kurtuluş mücadeleleri, hep sosyalist devrimlerin belirlediği yeni kuvvet dengeleri içinde ve sosyalizmde güçlü esin kaynakları bularak zafere ulaştılar.

Sözünü ettiğimiz sosyalizm uygulamalarını Türkiye için önerdiğimiz düşünülmemelidir. Biz, yalnız, dünyayı hangi akımın değiştirdiğini nesnel olarak belirlemek için bu örnekleri verdik. Dahası, bizzat kapitalist ülkelerdeki değişikliklerin, özgürleşmenin başlıca iticisi sosyalist muhalefet olmuştur. Kapitalizmin büyük teorisyenleri, sosyalist eleştirinin kapitalizme kendini değiştirme ve yenileme gücü verdiğini hep söylemişlerdir.

Sosyalizm mi yoksa kapitalizm mi üstün diye tartışılıyor. Metin Toker, iki yıl önce yüzyılımızın başındaki Çin ve Hindistan'ı bugünleriyle karşılaştırdıktan sonra, Çin'in uygulanan sosyalizm sayesinde Hindistan'a göre olağanüstü bir yol aldığı değerlendirmesini yapıyordu. Demek ki, gerçekçi olmak yetiyor.

Bu gerçekler birdenbire unutuldu ve hayatın iflas ettirdiği teoriler, tezler, son yıllarda ortalığı kapladı. Son yüzyılın yaşadığı ve henüz sıcak olan gerçeklerden bütünüyle kopuk bir tartışmadır gidiyor. Evet, bu tartışmanın en belirgin özelliği, hayatın tamamen dışında, soyut bir güzel fikirler âleminde yapılmasıdır. Tartışılan sorun, nihayet bir dünyayı değiştirme sorunudur. Ölçüt de, en sonunda ideolojilerin kitleleri harekete geçirerek maddi bir güç oluşturup, oluşturamadıklarıdır. Tarih bu sorunu çözmüştür: İnsanlık, yüzyıldır sömürüye ve baskıya karşı sosyalizm bayrağı altında mücadele ediyor. Yığınları, yerlerinden oynatma başarısını sosyalizm gösterebilmiştir. Öyleyse hayatla birleşen, dünyayı değiştirme pratiğiyle birleşen, sosyal pratiğe yön veren akım budur. Ve bu alanda bir rakibi de yoktur. Tek başına bu olgu, devrimci teorinin gerçekle birleştiğini kanıtlamaya yetiyor. Bilimsel teori, hiçbir zaman mutlak gerçeği yakaladığını, yüzde yüz doğru olduğunu ileri sürmemiştir. Bilgi teorisi, bilimsel deney, üretim ve sosyal pratiğin gelişmesine paralel olarak, gerçeğe gittikçe daha çok yaklaşabileceğimizi ortaya koyar.

Öyleyse karşı rüzgârlara, geri dönüş olgularına, ideolojik bunalımlara rağmen, geleceğin atılımları gene sosyalist akımın içinden çıkacaktır. Sosyalizmin iflas ettiğini söyleyenler, bir tarih bilincinden yoksundurlar. Ve en önemlisi son yüzyılın gerçeğinden kopmuşlardır ve ancak küçük dünyalarının temennilerini dile getirmektedirler.

Güncelliğin Sıkıştırması, Geniş Bakışın Serinkanlılığı

Halil Berktay

Saçak'ın 24. sayısıyla ikinci yarısına girdiğimiz 1980'ler, şu ana kadar bütün dünyada kapitalizmin ideolojik saldırı yılları oldu.

1960'lar, Sovyet «soyalizm»inin büyük problemlerinin farkedilmeye başlandığı ve çekim gücünün azaldığı, ancak Üçüncü Dünyada devrim dalgasının kabardığı bir dönemdi. ABD'nin İkinci Savaş ertesinde üzerlerine çullanıp yutmaya kalkıştığı «ara bölgeler»in direnişi, bu dalganın temel gücüydü. Başta Hindiçini olmak üzere birkaç kritik kesimde yükselen millî kurtuluş savaşları tüm insanlığın destek ve sempatisini kazanıyor; daha çok sayıda eski sömürgenin, kendi halklarının kitlesel mücadelelerinin de etkisiyle, «beteri»nden korkan yaşlanmış, ikinci sınıf emperyalistlerden siyasal bağımsızlıklarını koparıp almaları sürecini hızlandırıyor; diğer bazı azgelişmiş ülkelerde ise milleyetçi-reformcu girişimler biçiminde yankılanıyordu.

Kısacası. «ülkeler bağımsızlık, milletler kurtuluş, halklar devrim istiyor»du ve bu cereyan sadece emperyalizmin (ekonomik) sömürü alanını daraltmakla kalmamakta; elde ettiği zaferlere duyulan hayranlık ile onu bastırmaya çalışan Amerika'nın ve diğer «uygar» devletlerin vahşetine duyulan nefretin bileşimi sonucu, bizzat gelişmiş sanayi ülkelerinde burjuvazinin düşünsel hegemonyasını sallamaktaydı. Başkaldıran çevre'den metropollere akan bu etkileşim çerçevesinde, Avrupa işçi ve öğrenci mücadeleleri Mayıs 1968'de Fransa'da doruğuna çıktı. Birleşik Devletler'de dahi, savaş aleyhtarı hareket ve ırk ayrımına karşı temel haklar hareketi dev boyutlara ulaşırken, 1964 seçimlerinde «çılgın» Goldwater'a «barış havarisi» Johnson'u yeğlemiş olan liberaller müthiş bir hayal kırıklığını yaşadılar ve yönetim açısından, belki Amerikan tarihinde ilk defa, bir inanılmazlık *(«credibility gap»)* durumu doğdu. Şimdilerde yeniden Reagancı muhafazakârlığın kalesine dönüşmüş, özellikle -Doğu kıyısının Yahudi kökenli büyük burjuvazisi ile olan bağları nedeniyle- Ortadoğu'da Siyonizmin ve devlet terörünün tahammül edilmez derecede bağnaz savunucusu kesilmiş bulunan *New York Times*, bundan 15-20 yıl önce, Vaşington'un her dediğinden şüphe etmesiyle ünlüydü. Kuzey Vietnam'ın bombalanmaya başlanmasına vesile teşkil eden 1964 Tonkin Körfezi provokasyonun içyüzü, My Lai katliamı, Watergate skandalı ve daha niceleri: Emperyalist sistemin merkezinde hemen her gün böyle bir rezalet patlak veriyor ve hâkim sınıfları küçük düşüren evrensel sarsıntılara yol açıyordu.

1970'ler boyunca, «sosyalizm» adına konuşan ve bu kavramla özdeş görülen Sovyetler Birliği'nin emekçiler üzerinde nasıl bir istibdadı ve dışa karşı nasıl bir yayılmacılığı temsil ettiğinin giderek belirginleşmesine rağmen, (klasik) kapitalizmin kendi itibarı hâlâ feci durumdaydı. Üstelik, süper devletler arasındaki hegemonya mücadelesinde insiyatifi ele geçiren Sovyetler, halkların ileri kesimleri nezdinde, beğenilmek açısından yitirdiklerini, bazı burjuva kesimleri nezdinde, *kuvvet*lerini ve müdahale imkânlarını bir pazarlık kozu olarak ortaya sürmek, korkutmak, teslimiyete sevketmek ve kariyerlerinin kendilerine bağlanmasına dâvet çıkarmak gibi yöntemlerle, henüz telafi edebiliyorlardı. Batı'da ise düzen aleyhtarlığı, geleneksel politikadan soğuma, alternatif kurumlaşmalar, devletin cebir mekanizmalarına tepki, Marksizm ile flört, her yerde derece derece revaçtaydı. Azgelişmiş ülkelerde, bütün varyantlarıyla anti-emper-

yalizmin rüzgârı esiyordu. Türkiye örneğinde görüldüğü gibi, dışa bağımlılık, yarı-sömürgelik, geri bıraktırılmışlık, düzen değişikliği, ikinci kuvayı milliyeciliğimiz, çarpık kapitalizm türü kavramlar aydınların söyleminden günlük gazete sütunlarına geçmiş; gençler, nerdeyse küçük çocuklar arasında, en ağır sataşmanın «burjuva»lık veya «komprador»luk olduğu -kuşkusuz ki aşırıya giden- bir altkültür oluşmuştu. Anadolu yollarında, trenlerde, otobüslerde, kahvelerde konuşulan, emek, sömürü, alınteri, tefecilik, patron, ağa, sendika, hak sözcükleriyle bezenmiş popüler bir «sınıf» lisanıydı. Hemen köşeyi dönünce, devrim ve sosyalizmle karşılaşacaktık! ABD'ye gelince; sadece halk arasında değil, 1974 sonrasındaki silâh ambargosu gibi etkenlerle devlet katında da ipliği pazara çıkmıştı: Sosyal demorasinin kimi liderleri «duvarın öte yanına geçmek»ten söz edebiliyor; Dışişleri Bakanlığı bile, bir NATO üyeliğini ya da diyelim Kissinger'in ziyaretlerini, çok düşük bir profille, hasbelkader süren ve fazla önem taşımayan olgular diye kamuoyuna sunuyordu. Devam edegelen üretim ilişkileri ve üstyapının siyasî-hukukî-askerî öğeleri açısından düzen hâkim sınıflar ile sosyal muhalefet arasında varolan gerçek kuvvet ilişkisi, ideolojik alandaki duruma denk düşmemekteydi: En gelişmiş ve güçlü temsilcisinin şahsında kapitalizm Batı, hatırı sayılır bir fikrî aşınmayı yaşıyordu.

Bugün bu durumun tersine dönmüş olduğu açıkça görülmektedir. Dünyadaki en sağlıklı gelişme olan, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının devrimci fırtınası, 1960'ların ilk yarısında, ABD'ye karşı yatıştırmacı bir tutum izleyen Kruşçev için de bir kalkan rolü oynadı. 1970'lerde ise «Doğu Rüzgârı», Brejnev dönemi Sovyetler'inin nüfuzu altına girdikçe büyük devlet çıkarlarına kurban edildi; parçalanmalara uğradı; Kara Eylül'ler, Kızıl Tugay'lar, Carlos'lar yüzünden maceracılık bir bireysel terör ile birbirine karıştı; Küba'yı, Libya'yı kendine koruyucu belledi; en büyük başarılarının ardından, Vietnam'ın Kamboçya'yı işgal etmesi ya da milyonlarca insanı ülkeden surmesi ya da Amerika'dan kurtardığı Cam Ranh'ı diğer süper devlete üs vermesiyle lekelendi ve adım adım dinmeye yüz tuttu (sosyal-emperyalizmin hamlesi ile ezilen insanlığın hamlesi arasındaki bu eşzamansızlığı, ilginç ve anlamlı buluyoruz).

Üçüncü Dünya dalgasının gerilemesi, klasik emperyalizmin soluklanmasını sağladı ve uzun süre köşeye sıkıştırılan Batı, Sovyetler Birliği'nin tecridini tamamlayan Afganistan istilâsı ile Polonya'daki Jaruzelski darbesini izleyerek, tekrar atağa kalktı. Yenilgiyle sonuçlanan denizaşırı müdahalelerinin verdiği suçluluk kompleksi içinde, 1970'lerin ortalarından itibaren kabuğuna çekilmiş olan ABD, -eşitsiz gelişim yasasının işleyişinin tipik bir örneğinde- bu zoraki dinlenme sayesinde, esasen ileri teknoloji alanında çok üstün olan ekonomisini toparladı ve «hür dünyayı koruma» efsanesini canlandırarak, bu potansiyelin büyük askerî yenileme harcamalarına kanalize edilmesi programına, artık fazla itilip kakıldıklarını düşünen seçmenlerin desteğini aldı. Reagan'ın, eski emperyal haşmeti geri getirme özlemcisi, ırkçı ve dinci öğelerden de beslenen ideolojik karşı-devrim seferberliği, bu toparlanışın önemli itici güçleri arasında yer aldığı gibi; bir sonraki aşamada, Grenada'da, Ortadoğu'da veya Libya'ya karşı girişilen gösterilerin, Sovyet *kuvvet*ine meyletmeye başlamış kimi burjuvazileri gerisin geri Amerikan *kuvvet*ine çekmesi yoluyla, bu sefer maddî toparlanış ideolojik taarruza ek ivme kattı.

Tek tek Üçüncü Dünya ülkelerinin emperyalist zinciri kendi güçlerine dayanarak yarabilecekleri fırsatların çok azaldığı, Sovyetlerin ise yeni maceraları göze alamadıkları ve -görece «fakir» bir süper devlet olarak- Afganistan ile aynı anda kapsamlı «dış yardım» programlarını sürdüremedikleri koşullarda, Batı kapitalizmi, yapısal, stagflasyonist bunalımın düzen-içi iktisat politikası alternatiflerini yoketmesinin azgelişmiş burjuvaziler üzerindeki etkisini iyi değerlendirdi ve «altta kalanın canı çıksın» demek olan kemer sıkma programlarını, biricik «çözüm» diye önlerine koydu. Aslında emek gelirlerinin kısılması, iç pazarın habire daraltılması ve birkaç dinamik ihracat sektörünün ekonominin kalanını peşinden sürüklemesi yoluyla tek tek ülkelerin «kendi» krizlerini aşmaları mümkün olmadığından, pratikde bu, bir bütün olarak emperyalist dünya sistemi -belki on, belki yirmi yıl içinde- bunalımdan çıkıncaya, yani merkez'de başgösterecek büyümenin serpintileri çevre'ye sirayet edinceye kadar, Üçüncü Dünya halklarının bütün yükü taşıyarak beklemeye ikna edilmelerini ifade ediyordu. Dolayısıyla «istikrar» programlarının propagandası, dar anlamda bir iktisat politikası tercihinin çok ötesindeki eksenleri, genel bir kapitalizm hayranlığı ve genel bir sosyalizm düşmanlığını içermekteydi. Zaten Friedmancı monetarist düşünüşün iç yapısı baştanbaşa bu doğmalarla örülmüştü; çünkü «alternatifsizlik» iddiasında israrın mantıkî öncülü, halkın yaratıcı gucüne dayanarak düzen-dışı alana yönelme ihtimalinin zihinlerden silinmesi olabilirdi.

Nitekim 1979-80 sonrasında IMF-kökenli bu tür reçeteler, en katıksız şekilde, sırf devletçi-himayeci-ithal ikameci iktisat politikalarının değil, fakat aynı zamanda bütünsel olarak solculuğun en fazla tıkandığı, yorgun düşen kitleler içinde klasik gericiliğin tekrar itibar kazandığı ve siyasal haya-

tın dengesinin sağ lehine aşırı derecede bozulduğu ülkelerde uygulandı (bazı askerî rejimlerin kendi hedefleri açısından elde ettikleri göreli başarıyı da, gerçekte yalnız cebir unsuru değil, böyle bir zemin temellendiriyor). Benzer bir ideoljik bombardıman altında, örneğin Türkiye'de, anti-emperyalizm unutulmuş ve tekelci kapitalizme bağımlılığın ağırlaşmasının adı, sözümona nötr bir «dışa açılma» olmuş; ikili askerî anlaşmalar, üsler ve NATO üyeliği ilke düzeyinde sorgulanmaz hale gelmiş; hattâ son zamanlarda Amerika, röle istasyonları, liman kolaylıkları, çevik müdahale gücüne katılma gibi taleplerini arttırabilmiştir.

Yukarıda değindiğimiz yorgunluk, bireyler düzeyinde, geçmişteki radikal aktivizmden duyulan utanç biçimine bürünüyor. Batı burjuvazisi parlamenter evrim felsefesini yeniden Üçüncü Dünyaya hâkim kılmaya çalışırken, geniş kitlelerin düzenden çektiği acılara kıyasla bazı kişilerin durum değişikliğinden çekebileceği acıları daha fazla önemseyen «sivil toplumculuk», sol içinde moda akım konumuna, bu koşullarda ulaştı. Demek ki kapitalizmin yaşadığımız ekonomik krizi, kapitalizmin istikrarsızlığı ile özdeş değildir. Tersine, 20. yüzyılın son onbeş yılına girerken, saydığımız tüm ideolojik yapılanmalar, (klasik) emperyalist dünya sisteminin, öncelikle de ABD'nin, yeniden tesis edilen nüfuzunun payandalarını meydana getiriyor.

«Ol mahiler ki derya içredirler; deryayı bilmezler.» İnsan, içinde bulunduğu ortam ve rüzgârın yönü hakkında ne kadar geniş bir prespektife sahip olursa, kendi kafasından neyin, niçin geçtiğini de o kadar iyi anlayabilir; toplumdaki büyük savrulmaları bilimsel gözle irdeleyip, sosyolojik nedenlerini soğuk bir entellektüel çabayla zihnen özümleyen, böyle savrulmalara karşı öz benliğinde daha rahat direnir. Son beş yılda bazı seçkin aydınlar ve aydın gençler, kapitalizmin aslî ve kaçınılmaz başarısızlığını tamamen gözardı edip, habire sosyalizmin başarısızlıklarını vurguladılar. Devrimlerin insanlığa yarar değil zarar verdği, sosyalizmin demokrasiyi üretemediği ve üretemeyeceği, tarih boyunca demokrasiyi solun değil sağın geliştirmiş olduğu, kendimizi öncelikle sosyalist değil demokrat olarak tanımlamak ve bu konuda sağdan birşeyler öğrenmeye gayret etmek gerektiği noktalarında, daha umutlu bir konjonktürde hatırlamak istenmeyebilecek kadar fazla şey söylendi. Bu fanteziler, pek çoğunun, içinde kayboldukları kapitalizm hayranlığının kökenlerini önerdiğimiz tarzda tahlil edemediklerini, güncelliğin üzerine çıkan bir tarih bilinci taşımadıklarını gös termektedir.

1960-78 dönemi, yazımızın başında gözden geçirdiğimiz evrensel devrim dalgasına paralel olarak, sosyalist sol'un -daha doğru bir deyimle, millî demokratik devrimimizin, Kemalist kurucu burjuvazinin hegemonyasının dışına taşan kanat ve aşamasının Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşadığı *biricik* kitlesel yükselişe tanık oldu. Kendi gençlik yıllarında bu yükselişin havasını soluyup da, geleceğin kapıları ilk seferde açılıvermedi diye karamsarlığa kapılanlar, sadece *ülkemizin* bu gerçeğini değil, sosyalizmin henüz *yeryüzünde* çok genç olduğunu da unutmuş gibidirler. Devrim sonrasında belli bir inşa faaliyetine girişebilen sosyalizm denemelerine (orta vâdede kaderleri ne olursa olsun) dünya ancak yetmiş yıldır tanık oluyor. Başka bir deyişle, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı henüz üç çeyrek yüzyılı bulmamaktadır.

Bu sürenin kısalığını kavramak için, feodalizmden kapitalizme geçişin kaç yüzyıl boyunca, ne kadar acılı ve zigzaglı bir şekilde, iki sistemin arasında defalarca tekrarlanan boy ölçüşmelerden geçerek ilerlediğini hesaba katmalıyız. Kapitalizmin ilk habercisi sayılabilecek bir meta üretimi ve ticaret yoğunlaşması, Batı dünyasında önce *İtalya*'da, 14.-15. yüzyıllarda gerçekleşti ve Rönesans'ın dillendirdiği bireyselleşme düzeyini yarattı. Bununla birlikte İtalyan şehir-devletleri, aristokratik iç hiyerarşilerini de, ülke çapındaki parçalanmışlıklarını da aşamadılar. Başlıca ticaret hatlarının Doğu Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymasıyla, eski «ipek yolu» ve «baharat yolu»nun Venedik, Cenova gibi terminalleri sönerken, 1500-1640 dolaylarında Avrupa ülkeleri arasındaki rekabette *Portekiz* ile *İspanya* öne fırladı. Daha büyük millî birimlere hükmeden bu krallıklar, keşifler, ticaret, yağma, korsanlık ve köle ticareti yoluyla Avrupa kapitalizminin «ilk birikimine hizmet ettiler. Ne var ki, üretici güçler ve üretim ilikileri açısından gerilikleri, bu süreçten başkaları kadar yararlanamamalarına yol açtı. İspanyol kalyonlarının Latin Amerika'dan taşıdığı -kaçakçılığı içermeyen resmî rakamlara göre- 19.000 ton tutarındaki gümüş ve 200 ton tutarındaki altın, Ortaçağ zihniyetinden kurtulamamış bir feodal hâkim sınıf taafından sonuçsuz savaşlarda harcanarak tüm kıtaya yayıldı ve 150 yıl içinde fiyatlarda yüzde 300 gibi, o zamana kadar görülmemiş bir artış doğurdu. Çeşitli dallarda kâr oranlarını yükselten bu «fiyat devrimi»nin meyvalarını ise, lonca kısıtlamalarından bağımsız bir genişletilmiş yeniden-üretimi geliştirmek için gerektiğinde bazı «sanayi»lerini şehirlerden kırsal bölgelere aktarmak esnekliğine sahip sermaye kesimleri topladı. Bu arada 1640'ta İngiltere'de ilk burjuva devrimi meydana geldi ve yüzyıl sonlarında (anayasal) monarşinin restore edilmesine rağmen, ekonomik temelde kapitalizmin önüne

ferah bir yol döşedi. Aşağı yukarı aynı sıralarda, Hollanda'nın, İspanya'ya karşı uzun süreli bir bağımsızlık savaşı biçimini alan burjuva devrimi 1648 Vestfalya Barışı ile, yedi kuzey eyaletini bir millet halinde birleştirdi. 17.-18. yüzyıllarda askerî ve siyasî bakımdan Avrupa'nın en güçlü devleti olan *Fransa*, Richelieu ve Colbert dönemlerinde sanayileşmek için çok çaba harcadıysa da, bunlar son tahlilde feodal bir mutlakiyetin icraatıydı. Yarı-serf durumundaki köylüler büyük aristokrasinin rantiyeliği ile merkezî krallığın vergi toplayıcılığı tarafından ezilip, üretici ve tüketici olarak iç pazarlara gereğince bütünleşemediklerinden; meta dolaşımının önündeki yerel engeller kaldırılamadığından; serbest işgücü piyasası güdük bırakıldığından ve örneğin devlet eliyle kurulan atölyelerde zorla çalıştırma önemli bir yer tuttuğundan, Fransa'da kapitalizm görece büyük sıkıntılarla gelişti. Geçmişin kalıntılarını daha erken ve daha kararlı bir şekilde tasfiye eden *Hollanda* ile *İngiltere*'nin üstünlüğü, kendini önce deniz ticaretinde ve ticaret/sömürge savaşlarında gösterdi. Sonunda Sanayi Devrimi, aşağı yukarı eşit düzeydeki bu iki ülkeden, nüfus, iç pazar genişliği, zengin ve kolay çıkarılabilir kömür-demir yatakları gibi bazı ek avantajlar taşıyan İngiltere'de patlak verdi. Böylece kapitalist üretim tarzı ilk defa kendi iç birikimini harekete geçirmiş, deyim yerindeyse kendi ayakları üzerinde doğrulmuş oldu. 18. yüzyılın son çeyreğinde, *Amerikan* kolonilerinin 1776'da İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmaları ve 1789 Büyük Fransız Devrimi, kapitalizmin safına dev güçler kattı. Buna rağmen feodalizm kampı yedeklerini de kullanarak direnmeyi bırakmadı. «Kralların ilâhî hakları» teorisinin Cromwell tarafından 1640-48'de tepelendiği İngiltere, Amerikan ayaklanmasına karşı aynı teoriye yaslandı ve millî çıkarları gereği Fransız devrimini de boğmaya çalıştı. Napolyon'un nihaî yenilgisinden sonra, 1815 Viyana Kongresi Burbon Hanedanını Fransa tahtına iade etti. Rusya, Prusya, Avusturya imparatorluklarının «Kutsal İttifak»ı, Fransa'dan Macaristan ve Polonya'ya kadar her yerde demokrasinin karşısına dikildi ve -işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışıyla kısmen örtüşmekle birlikte, özünde burjuva devriminin kıta çapında yaygınlaşması ve derinleşmesine yönelik olan- 1830 ve 1848 dalgalarının, bu barikatla çarpışması gerekti. ABD'de, Güney eyaletlerinden köleliği kaldıran ve hem ucuz zenci işgücü deposunu Kuzey sanayiinin istihdamına sunan, hem de plantasyonların kapladığı eski alanı aynı sanayiin ürünlerine açan 1861-65 İç Savaşı, bu ülkenin burjuva devriminin tamamlanışını simgeledi. *Almanya* ve *İtalya*'nın burjuva devrimlerinde ise, millî birliğin kurulması görevi demokrasi görevine ağır bastı ve bu hedefe ancak 1870'lerin başlarında ulaşılabildi. Fransa'da, imparatorluk ile cumhuriyet, muhafazakârlık ile liberal demokrasi arasındaki kapışmalar, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca sürüp gitti. Oluşan kapitalist dünya sisteminin çekirdeğinde yer alan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da dahi, burjuvazinin ideolojik, kültürel ve politik alanı bütünüyle ele geçirmesi, Gramsci'nin işaret ettiği gibi, 20. yüzyılın başlarına, tekelci aşamaya rastladı. Öte yandan Orta ve Doğu Avrupa'da burjuvazinin yarım bıraktığı işleri işçi sınıfı üstlendi. Aynı zorunluluk, hâlâ kapitalizme bir parça geçmiş ama tümüyle geçememiş olmanın sancılarını çeken çağdaş azgelişmiş ülkelerin önünde durmaktadır. *Günümüzde insanlığın büyük kısmı bu konumda bulunuyor.*

Kısa fırça darbeleriyle vermeye çalıştığım bu yüzeysel özet, birinci olarak, üç-dört öncü ülkede feodalizmin yerini kapitalizmin almasının 300 yıla malolduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, sürecin bütünü içinde başı çeken ülkenin her alt-aşamada değiştiği görülüyor. Önde giden, bizatihî önde gittiği için daha sonra yorulup geride kalıyor ve siyaset, ekonomi, kültür ve ideoloji alanlarını kapsayan geniş bir anlamda önderlik, kapitalist üretim tarzı hâkim oluncaya kadar, İtalya'dan Portekiz ve İspanya'ya, oradan Fransa'ya, oradan Hollanda ve İngiltere'ye geçiyor. İlk Sanayi Devrimini izleyen yaklaşık 150-180 yılda ise, bu eşitsiz gelişimin, artık kapitalizm temeli üzerindeki tezahürleri, sırayla Almanya'nın ve ABD'nin ön safa çıkmaları; İkinci Dünya Savaşında yakılıp yıkılan Almanya ile Japonya'nın, sanayilerini en yeni teknoloji ile tekrar kurabildikleri için, en eski teknolojiyi kullanan İngiltere'yi bu sefer çok geride bırakmalarıdır. Şöyle kuşbakışı baktığımızda, biraz Hegelci ifadelerle, sanki kapitalizm nehri en yumuşak toprağı arayarak, bir vâdide tıkandığında komşu vâdiye atlayarak, bu «amaç»la mecrasını ülkeden ülkeye kaydırarak akıyormuş gibi geliyor. Aslında böyle kaynaklar tüm insanlık tarihi için geçerlidir. Belli bir coğrafyadaki gelişme, kendi geleneğini şekillendirir; bu yapılar o mekânı özgül bir tarzda organize eder, doldurur ve kirletir; bu geçmişin ölü ağırlığı, gelişimin aynı coğrafyada sürmesinin önüne dikilir; derken dinamizm, eski tecrübelerin olumsuz engellerini yaşamaksızın olumlu mirasını devralan başka daha boş, gevşek ve temiz bir coğrafyada, öncekinden daha ileri düzeylere erişir. Tarihin atılımları ve geri çekilişlerle dolu, sarsıntılı, *dalgalı ve deplasmanlı* yürüyüşü, ilkel komünal toplumdan çeşitli çıkışlarda ve değişik politikalardan feodalizme geçişlerde, Mısır ve

Mezopotamya'nın Bronz Çağı uygarlıkları ile Eski Yunan, Eski Yunan ile Roma, Roma Akdenizi ile feodal dünyanın çekirdeğini meydana getiren Batı-Kuzeybatı Avrupa arasındaki kaymalarda, tekrar tekrar belirmektedir.

Bundan birkaç yüzyıl sonra bizim düşleyemeyeceğimiz derecede ileri ve mutlu bir dünyanın insanları dönüp de arkalarına bir göz attıklarında, sosyalizmin tarihinde aynı deseni sezeceklerine eminim. Bizim «70 yıldır -veya 114 yıldır veya 137 yıldır- neden olmuyor?» türü homurdanmalarımız, onlara çok ham bir sabırsızlık gibi gözükecek; Sovyetler Birliği'nde tam olarak neyin ters gittiğine ilişkin, mikro ölçekteki tartışmalarımız, geleceğin makro prespektifinde, «gayet doğal; ilk olan böyle olur zaten» rahatlığıyla çözülebilecektir.

Bu kanımı, iki teorik tasavvur pekiştiriyor. Birincisi, çok bilinen birşey: Feodalizmden kapitalizme geçiş, özel mülkiyete dayalı bir sömürü sisteminden özel mülkiyete dayalı bir diğer sömürü sistemine geçişi kapsıyor ve dolayısıyla ekonomik temelde kapitalizm, feodalizmin yerini görece spontane bir şekilde alabiliyordu. Buna rağmen burjuva devrimleri çağı birkaç yüzyıl sürdüyse, evrimin daha sınırlı bir rol oynadığı kapitalizmden çıkış çağının darboğazlarını bir kat daha toleransla karşılasak yeridir. İkincisi ise daha spekülatif: Sosyalizmin kendisine özgü üretici güçlerin, yani sosyalizmi ve sadece sosyalizmi belirleyen üretici güçlerin, henüz ortaya çıkmadığından şüphe ediyorum. Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uyum hakkındaki tarihî materyalist önerme, üretici güçlerin en küçük nicel gelişme ihtiyacına derhal ve dolaysızca yeni bir üretim ilişkisinin denk düşmesi biçiminde yorumlanamaz. Bütün diğer doğal ve toplumsal süreçler gibi, sözkonusu denk düşme de sıçramalı bir gelişme tablosu arzediyor. İlkel sınıfsızlıktan feodalizme geçişin üretici güçler açısından nitel eşiğini, Neolitik tarımsal devrim ve maden teknolojisine dayalı elzanaatları; feodalizmden kapitalizme geçişin nitel eşiğini ise Sanayi Devrimi teşkil etti. El değirmeni hakkındaki ampirik yanılgısı ne olursa olsun, Marx 1847'de *Felsefenin Sefaleti*'nde «...buhar değirmeni [daha doğrusu buharlı fabrika] size burjuva toplumunu verir» derken haklıydı: Kaba bir teknolojik determinizm değil, öncelikle *eşik*lere ilişkin bir imâdır bu, çünkü iç yapısı serflik üretim ilişkisine dayalı bir fabrika *olamaz*. Kendinden önceki bütün diğer üretici güçlerin hem feodal, hem kapitalist biçimlerde örgütlenebilmesine karşılık, inorganik enerjiye dayalı fabrika, ücretli emek sömürüsüyle ister istemez özdeştir.

Bu örneği genellersek, her tarihî geçiş çağında, üretici güçlerin nicel birikiminin belli bir noktasının altında, eski'ye karşı siyasal devrimler başgöstermekle birlikte eski ile yeni 'nin henüz yanyana varolacağını; ancak o belli noktanın üstünde, yeni üretim tarzının kesin zafer kazanacağını kavramsallaştırabiliriz. 20. yüzyılın sonları açısından, bunun anlamı nedir? Etrafımıza baktığımızda, mevcut sosyalist veya sosyalizmden dönmüş ülkelerden hiçbirinin, ileri kapitalist ülkelerden daha yüksek bir üretici güçler düzeyine dayanmadığını gözlüyoruz. Tam tersine, ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya vb., Sovyetler'den de, Çin'den de, teknoloji ve sermaye birikimi açısından kat kat ilerde bulunmaktadır. Çünkü 1640'ın Sanayi Devriminden yüz yıl önce gerçekleşmesi gibi, ilk sosyalist devrimler de zorunlu olarak sosyalizmi belirleyen üretici güçler eşiği her neresi ise oraya varılmadan çok önce, üstelik de emperyalist sistemin çevre'sinde, görece geri ülkelerde yapıldı. Dolayısıyla bu tür devrim-sonrası toplumlar hâlâ, önemli ölçüde «feodalizm»le boğuşmak zorunda kalıyorlar ve kapitalizm ya da kapitalizmin öğeleri, onlar için zaman zaman ileri bir adım niteliğine bürünebiliyor. Kritik eşiğin altında geri dönüşün kolay olması, bu yüzdendir. Acaba Mao, «halen ülkemizde bir meta sistemi var, içinde eşitsizlikleri barındıran sekiz kademeli bir ücret sistemi uygulanıyor, emeğe göre bölüşüm yapılıyor ve değişim para vasıtasıyla oluyor; bütün bunlar eski toplumdan pek az farklıdır» derken, aynı şeyi kastetmiyor muydu?

Sosyalizme özgü üretici güçler eşiğine varmamış (ama ergeç varacak) olmamız, bana, kapitalizmden çıkış çağının daha başlarında olduğumuzu düşündürüyor. Tarihin akışının giderek hızlanması, işin diğer yönüdür. Bir not buluyorum kağıtlarımın arasında: Bundan dört yıl kadar önce TRT'de gösterilen -anlatıcılığını Menuhin'in yaptığı- «İnsan ve Müzik» dizisinin, 10 Ocak 1982 günkü 6. bölümünde, Afrika kıyılarında köle ticaretine uğrak olan bir ada görüntülenmiş. Adada bir kale, kalede taş mahzenler, zencilerin gemilere bindirilmeden önce toplandığı, bekletildiği. O zindanlarda prangaya vurulan zavallıların önünde hiçbir çıkış, hiçbir umut kapısı, hiçbir alternatif yoktu. Tarihî bir insiyatife sahip değillerdi; hâkim sınıflar karşısında genellikle edilgin, bölünmüş ve yalnızdılar. Bağırsalar, kim duyacaktı feryatlarını? Biz, öyle koyu bir çaresizliği, ancak yanlış zamanda dünyaya gelmiştik gibi algılayabiliriz. Çağımız, o korkunç dönemlerden, stratejik insiyatifin artık tarihin sadece mazlumları olmaktan çıkan emekçilerin elinde olmasıyla ayrılıyor.

Bunun verdiği güven ve iyimserliği herşeyin üzerinde tutuyorum.

Bonapartizm, Parlamentarizm ve Partiler

Mehmet Gündüz

Ama burjuvazinin anlamadığı şey, onun kendi parlamenter düzeninin, genellikle kendi siyasal egemenliğinin de, sırası geldiğinde, kaçınılmaz olarak, sosyalist diye mahkûm edileceği idi.

K. Marks
Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i

Gazetelere şöyle bir bakıp siyasi haberleri gözden geçirmek bile, siyasal partilerin önemli bir çalkantı ve bunalım içinde bulunduklarını, siyasi kadroların arayış içinde ordan oraya koşuştuklarını, partilerin, önlerine gelip dayanan kimlik sorunu karşısında bocaladıklarını görmeye yetiyor. Bu tablo nasıl ortaya çıkmıştır? Bugünkü durumu anlayabilmek için siyasal partilerin birbiri ardına kurulduğu ve 6 Kasım seçimlerinin yapıldığı iki-iki buçuk yıl öncesine bir gözatmak gerekiyor

I. Partilerin Kuruluşu ve 6 Kasım

Bonapartist-parlamentarist karması parti girişimi

1980 yılı Eylül'ünde parlamentonun ve partilerin iptali sonucu büyük burjuvazi şöyle bir politika izledi: Bir yandan Bonapartizmden kendi sosyal gücünü pekiştirmekte yararlanmak, diğer yandan onu yavaş yavaş yeniden parlamenter bir düzene çekmeye çalışmak. Ama hiçbir zaman doğrudan ve cepheden bir çatışmaya girişmemek. Daima fırsat kollamak.

Dünya ve ülke koşulları, Türkiye'nin içinde bulunduğu uzun vadeli parlamentarizm süreci, halkın demokrasi isteği vb., saf bir Bonapartist iktidarın sürekliliğine izin vermiyordu. Koşulların zorlamasıyla yeniden parlamenter düzene doğru yol alınmaya başlandı. Ancak burada tayin edici nokta, seçimlerin sonucunda tam bir parlamenter düzene geçilip geçilmeyeceği, iktidarın, seçimleri kazanması halinde, büyük burjuvazinin sivil temsilcilerine teslim edilip edilmeyeceği idi. Zorluklar bu noktada başlıyor, başları bu sorun ağrıtıyordu.

Parti kurma çalışmalarının başlamasıyla birlikte ilk atak yapanlardan biri, Prof. Aydın Yalçın oldu. Aydın Yalçın, yeni Anayasanın, 12 Eylül öncesindeki ilk habercilerindendi. Belli eleştiriler yapmakla birlikte esas olarak Bonapartizmi destekliyordu. Öte yandan eski bir YTP'li ve AP'li olarak büyük burjuvazinin siyasi kadroları arasında bağlara da sahipti. Kanımızca A.Yalçın'ın çıkışı, tam parlamentarist bir döneme değil, ama yarı-Bonapartist bir döneme uygun düşen Bonapartist-Parlamentarist karışımı bir parti oluşturma girişimiydi. Bonapartizmle uzlaşan, boyun eğen, onu sürekliliğini garanti altına alan, ama büyük burjuvazinin siyasal temsilcilerini de içinde barındıran, bu sınıfın sosyal ve siyasal ihtiyaçlarına da yanıt vereceği düşünülen bir parti.

Bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. A. Yalçın bu başarısızlığı, «ülkede demokratik düzene geçme hazırlıkları yapılırken, milli birlik ve bütünlüğün pekişmesi yönünde *yeni iktidara halk desteği sağlayacak kaynakların güçbirliği yapmaları gerekirken* (abç), aksine bu güçlerin *rakip kamplara ayrılarak* (abç), sun'i bir şekilde bölünmesi olayı meydana çıkmıştır» (26 Mayıs 1983) diye açıkladı. Böylece herhalde, hakim sınıfların iki ana kesimini tek bir çatı altında birleştiremediğini söylemek istiyordu.

Hakim sınıflar açısından saf dil bir iyiniyet görünümü taşısa da bu başarısızlık kaçınılmazdı. Bu, turşu ile ekmek kadayıfını karıştırıp yemek gibi bir şeydi. Buna, tek parti içinde kaynaştırılması düşünülen iki kesim de yanaşmayacaktı. Onlar öz parti-

leri için hazırlıklarını ne zamandır yapıyorlardı. Bonapartizm de, büyük burjuvazi de «birlik»ten yanaydılar, ama bu «birlik» kendi partilerinin çatısı altında gerçekleşirse kabul edilebilirdi.

Bonapartizmin çabası

Bonapartızm, yeni dönemin kendi güdümü altında ve öz partisinin parlamentodaki egemenliğinde başlatılması gerektiğini düşünüyordu. Böylece kendi egemenliği, önemli bir değişiklik olmadan parlamenter bir görünüm altında sürdürülecekti. Bonapartizm, öz partisini oluşturmak istiyordu ama, bunun büyük burjuvazinin öz siyasal kadrolarının bu partinin çatısı altına çekilmesi ve hatta büyük burjuvazinin böyle bir duruma razı edilmesi yoluyla yapılması gerekiyordu. Şu birkaç eski siyasetçinin inatçılığı da kırılabilseydi!

Büyük burjuvazinin buna razı olması beklenemezdi elbette. Bu siyasal intihar olurdu. Bonapartizmin geçici egemenliğine katlanılabilirdi, ama onun parlamenter görünümlü bir süreklilik kazanmasına asla! Bu yüzden büyük burjuvazi de kendi siyasal partisini oluşturmaya girişti. Bonapartizmle büyük burjuvazi arasında bu dönemde son derece ilginç bir siyasal kadro ayartma yarışı cereyan etti. Bakanlık koltuklarının ikbal mevkilerinin fiyatları, piyasadaki arz bolluğu nedeniyle düşme kaydetti!

Bonapartizm bu yarışta başarılı olamadı. O, eski siyasal kadrolar içinden ancak, geçmişte başarılı olamamış ikinci sınıf politikacıları, bakan olabilmek için eline geçen son fırsatı kaçırmak istemeyen ikbal avcılarını, banka yönetim kurullarında kırıntı toplamaktan bıkmış profesör eskilerini kopartabildi. Ana gövde yerinden oynamadı bile.

Büyük burjuvazi atakta

Büyük burjuvazinin sivil güçleri ise tersine başarılı oldu. Ne de olsa parti deneyimi fazlaydı. Parlamenter rekabet alanı kurt politikacılar için biçilmiş kaftandı. Öte yandan girilen sürecin parlamentonun yeniden oluşumu yönünde olması ve büyük burjuvazinin mali gücü gözönünde tutulmalıdır. Bu durumda, siyasal geleceğin ufkunda, Bonapartizmin süngüsü değil, büyük burjuvazinin banknotları parlıyordu.

Büyük burjuvazi, Bonapartizmin kadrolarından önemli transferler gerçekleştirdi. Bağlar zaten daha önceden, şirket yönetim kurullarında, holding danışmanlıklarında kurulmuştu. Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) önde gelenleri arasında Genel Başkan Esener de dahil, çok sayıda eski ordu mensubunun bulunuyor ve bir o kadarı da durumu kollayarak BTP'ye girmeye hazırlanıyordu.

Parlamenter düzen partileri genellikle iki kesimden oluşur. Birinci kesim, kadim siyasi kadrolardır. Bunlar tabanla bağları kuran kesimdir. İkinci kesim, büyük burjuvazinin geniş çevrelerine ve devletin merkezi güçlerine güven verecek seçkin kadrolardan oluşur. Bunlar teşkilat işleriyle pek uğraşmazlar. Önemli anlarda göreve çağrılırlar ve bazen hiç umulmadığı halde partinin başkanı bile olabilirler.

BTP de böyle iki kesimden oluştu. Cindoruk ve Gölhan, kadim siyasi kadroları temsil ediyorlardı. Esener ise, ikinci işlevi. Ancak bu sefer oyun, bu özel koşullarda tersine tepti. Normal koşullarda olsa, Esener'in parti başkanlığı ve generallerin BTP'ye girmeleri olumlu karşılanabilecekken, siyasi kadro paylaşım savaşının en hararetli anında böyle bir olay, üstelik bunun siyasal kaderin çizilmesinde tayin edici bir etki yapması, Bonapartizmin, bütün gazabını BTP üzerine yağdırmasına neden oldu.

Bu durum, Bonapartizme bir an için kendi disiplininin ihlali gibi göründü. Bu gidiş, eğer müdahale edilmezse, BTP'nin kesinlikle iktidar olması demekti. Nitekim BTP kapatıldı. Bu, aynı zamanda, parlamenter düzene geçilmesinin önünde aşılması gereken engeller olduğu anlamına geliyordu.

BTP ve DYP

Bonapartizm, büyük burjuvazinin ve onun siyasal kadrolarının desteğinden yoksun olarak seçime girecek bir «devlet partisi»nin geçmişteki CGP'den hiç de farklı bir sonuç alamayacağını sanırız tahmin etti. Bununla birlikte BTP'nin ve ona benzer ciddi rakiplerin elemine edildiği koşullarda, siyasal baskı gücünün avantajlarından yararlanarak seçimleri kazanabileceğini hesapladı. Bu kadar faul yapmak göze batacaktı ama başka çare yoktu. Bu nedenle, başta düşünüldüğü gibi olamasa da Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) kurulması yoluna gidildi. Genel Başkanının titrek ellerinde sallanan bu parti, kendi ayakları üzerinde durma yeteneğinden bile yoksundu. Sivil toplumda tabanı yoktu. Hakim sınıflarını bütününün süngülü temsilcisi Bonapartizm, bir siyasal parti haline geldiği zaman işte bu hale düşüyordu.

MDP'ye baştan itibaren sırt çeviren büyük burjuvazi, BTP'ye inen kılıç darbesinden sonra, kadim siyasi kadrolar tarafından kurulan Doğru Yol Partisi'ni (DYP) desteklemeye de yanaşmadı. Bu sınıf anladı ki, parlamentarizme doğrudan doğruya geçilmeyecek, bir geçiş dönemi yaşanacaktır. Şu anda öz siyasal partisinin iktidara gelmesine izin verilmeyecektir. O zaman, bu geçiş döneminin si-

yasal biçimlenmeleri içinde ortaya çıkacak iktidarların yönelimlerini gözlemek ve onları, aynı Bonapartizme yapıldığı gibi etkilemeye çalışmak daha gerçekçi bir tutum olacaktı. Üstelik büyük burjuvazinin siyasal hesaplarının yanında, şirketsel mali hesapları vardı. İradesi dışında oluşacak iktidarlarla arayı açmak doğru olmazdı.

İşte BTP'nin kısa süren görkemi ile DYP'nin solukluğu ve cılızlığı arasındaki farkı açıklayan en önemli nokta budur. BTP, büyük burjuvazinin ağırlıklı kesimlerinin onayını ve desteğini almış, iktidara yürüyeceğinden emin büyük burjuva partisiydi. DYP ise, büyük burjuvazinin bütün kesimlerinin onayını sağlayacak kalburüstü şahsiyetlerden yoksun, salt kadim siyasi kadroların çabasına dayanan ve en önemlisi en az beş yıl muhalefette kalmak zorunda olan büyük burjuva partisi.

6 Kasım ve ANAP iktidarı

6 Kasım seçimlerinde, Bonapartizmin denetiminin göreli dışında olduğu izlenimini veren ANAP, daha olumlu bir alternatifin olmadığı koşullarda, demokrasi isteyen halk kitleleri ve MDP'nin iktidarını önlemek isteyen büyük burjuvazi tarafından desteklendi.

DYP ve SODEP seçimlere sokulmamıştı. BTP zaten kapatılmıştı. Parlamentarizmin eski güçlerinin kazanma şansı baştan yoktu.

Diğer yandan Bonapartist MDP'nin kazanması da mümkün değildi. Artık tam Bonapartist dönemden çıkılmıştı. En azından, halkın MDP dışında da oy verebileceği başka partiler vardı. Ya tamamen sahte bir seçim, ya da «seçime» MDP'nin tek başına katılması dışında MDP'nin iktidara gelme şansı yoktu.

Kongrelerde de sık sık görülen bir olaydır. İki güçlü taraf, birbirini yenip yönetimi ele geçiremediği zaman, bu iktidar boşluğunda, ikisinin ortasında yer alan daha zayıf ve biçimsiz bir güç yönetimi ele geçirebilir. 6 Kasımda da böyle oldu. Tamamen kendine özgü bir biçimsizlik ve belirsizlik içinde ortaya çıkan ve özel koşulları değerlendirmesini bilen ANAP, Bonapartizmin son bir çabayla kafasından aşağı bastırma girişimlerine rağmen parlamentoda çoğunluğu ele geçirebildi. Şimdi iktidarın bir kısmı onundu.

Bonapartizmin partisi MDP kaybetti. Parlamentarizmin eski güçleri BTP ve DYP'de. Ne kuş ne de deve olan ANAP ise kazandı. Bu, yarı-parlamentarist bir geçiş döneminin ortaya çıkarttığı ve bütün tarafların ister istemez rıza göstermek zorunda kaldıkları çözümdü.

II. ANAP

ANAP'ın biçimsizliği

ANAP'ın başarısının ve aynı zamanda bugünden başlayan başarısızlığının sırrı, biçimsizliği ve belirsizliği kendine esas almasıdır. ANAP demek, herşeyden biraz olmak, ama hiçbir şeyi tam olmamak, döneme uymak, kendini varolana uydurmak ve «köşeyi dönmek» demektir.

ANAP ne AP'dir, ne MSP, ne MHP. Hepsinden belli renkler taşıdığı için de biraz o, biraz öbürüdür. ANAP'ın içindeki kesimler bile, ANAP'ın bu özelliğini öylesine kapmışlardır ki, «selametçi» denilenler biraz selametçidirler ama tam değildirler. «Hareketçi» denilenler de biraz hareketçilik vardır, ama biraz da yoktur. Ilımlılar AP'lilere benzemektedir, ama aynı zamanda benzememektedir.

Peki ANAP, eski partilerden bağımsız ayrı bir kimlik yaratabilmiş,üst düzeyde yeni bir hakim sınıf partisi olabilmiş midir? Bir hakim sınıf partisinin yerine bir başkasının ikame olması siyaset tarihinde epeyce örneği olan bir olaydır. Ama bütün büyük burjuvaziye ya da hakim sınıflara güven veren yeni ve üst düzeyde bir «düzen partisi» olabilmek başka şeydir, bütün kesimlerin ya da kesimlerden birinin öz temsilcisi olamayan alt düzeyde bir yamalı bohça görüntüsü vermek yine başka şeydir.

ANAP, koca burjuva sınıfı içinde ENKA'nın ve bir avuç vurguncu ihracatçının dışında hiçbir kesimin öz temsilcisi değildir. Ve olma şansı, yeteneği de yoktur. ANAP'a, büyük burjuvazi tarafından, bu geçici dönemde katlanılması ve yüzüne gülünmesi gereken bir münasebetsizlik gözüyle bakılmaktadır. Bu geçiş döneminin sonunda, bütün kesimler, kendilerinden ödünç alınanları geriye isteyecekler, dolayısıyla ANAP'ın parçalanması ve dağılması kaçınılmaz olacaktır. Bugün ANAP içinde asimile olmuş görüntüsü veren eski partilerin kadroları, ANAP'ın işinin bittiğini gördükleri an, eskiye doğru bir parçalama sürecine gireceklerdir.

Kimlerdir ANAP'ı oluşturan kadrolar? Bunu bir ANAP yetkilisi çok güzel açıklıyor: «ANAP toplama bir parti. Kurulurken, sonu meçhul bir maceraya kim hevesli göründüyse o alındı.» (*Nokta*, 8 Aralık 1985)

Bu, sorunun bir yanı. Ama işin içinde bir de çok

hesaplı ve gerçekçi teknokratlar kadrosu var. Bunlar, olağan parlamenter koşullarda kendi yeteneklerini, hep önde bulunan siyasilerin gölgesinde yeterince gösteremediklerine inanan ve ilk fırsat bulduklarında politikaya atılmaya hevesli teknokratlar ve uzmanlardır. Bonapartizm döneminde siyasilerin tırpanlanmasıyla önlerinin açıldığını düşünmüşler ve işe girişmişlerdir. Bu kadro dışındakiler, yukarda da belirtildiği gibi sağdan soldan toparlanmış küçük adamlardır.

Günün adamı, o kadar aç gözlüdür ki, Bakanlık koltuğuna oturur oturmaz açıktan rüşvet almaya başlamakta, düşük ücretler karşılığında iş takip etmekte, kredi yolsuzluklarına gırtlağına kadar batmakta, kendi partisi içinden saldırıya uğradığında «asıl ben konuşmaya başlarsam» diyerek diğerlerini tehdit etmektedir. Burjuvazi içinde, bugüne kadar daha ince, daha ihtiyatlı ve daha az göze çarpar biçimde yapılan bu tür işler, gelenekselleşmiş işadamı-politikacı ilişkileri, sonradan görme toplama kadrolar tarafından iyice ayağa düşürülmüş ve bu sayede rüşvet, yiyicilik, satın alma ve alınma vb. halkın kanıksadığı davranışlar arasına girmiştir.

ANAP geçici bir partidir. Zaten bu geçiciliktir ki, sofraya oturmuşken mideme ne doldurursam kardır, oburluğunu kamçılamıştır. Hatta bunu sanki ANAP yöneticileri dahi biliyorlar.

Ama, örneğin Metin Toker, hala ANAP'ın AP'nin yerine ikame olduğunu ileri sürmektedir. Toker'e göre, ANAP sağda AP'nin bıraktığı boşluğu doldurmuş ve onun seçmen tabanına oturmuştur. Yine Toker'e göre, nasıl 1960'larda AP, DP'den doğan boşluğu ancak bir süreç içinde kaplamış, zamanla DP'nin yerine ikame olmuşsa, ANAP'da böyle olacaktır. Bu tahliller, özel sektör burjuvazisinin öz partisi yerine kısa yoldan, daha uysal ve biçimsiz bir partiyi geçirme temennilerine hitap edebilir, ama gerçeklerden uzaktır.

AP olsun YTP olsun, bir reddi mirasla değil, tersine DP'nin mirasçıları ve takipçileri olarak ortaya çıkmışlardı. Zamanla AP sivrildi ve YTP'yi de içinde eritti. Oysa ANAP'ın bugünkü görünümü ve yönelimi bambaşkadır. ANAP, AP 'nin mirasını reddetmekte ve yepyeni bir partiolarak çıkmaktadır. Öte yandan AP'nin mirasçısı olduğunu söyleyen bir başka parti vardır.

Partiler eninde sonunda sınıf temellerine otururlar. ANAP'ın AP'nin yerini alabilmesi için büyük burjuvazinin geniş kesimlerinin öz temsilcisi olması gerekir. Oysa böyle bir durum olmadığı gibi bu sınıfla, ANAP'ın arası gittikçe soğumaktadır.

Büyük burjuvazi içinden Özal'ın uyguladığı istikrar politikasına itirazların giderek yükseldiği görülüyor. Artık 24 Ocak'ın zorunlu istikrar politikasının yerini yeniden büyüme eğilimi alıyor. Bu, milli ekonominin göreli kollanması eğilimiyle, ANAP'ın daha işbirlikçi politikası arasındaki çatışmaya da denk düşüyor. Bu çatışmalar da, ANAP'ın büyük burjuvaziyi temsil etmekten gittikçe uzaklaştığını ve biraz da bu nedenle kaderini eskisine göre daha fazla Bonapartizmle birleştirdiğini gösteriyor.

«Özalizm»in peşinde

ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar'ın son zamanlardaki incilerinden biri de şudur: «İlle de bir izm peşinde koşulacaksa bizim peşinden koşacağımız bir tek 'izm' vardır, o da Özalizmdir.»

Kuşkusuz, Mustafa Taşar istediği kadar koşmakta serbesttir. Bizi ilgilendiren esas nokta, «Özalizm» türünden biraz komik bir isimlendirmenin ardındaki gerçek ideolojik söylemin ne olduğudur.

«Özalizm»in, bildiğimiz türdeki sağcı Türk-İslam sentezi ideolojisinden esasta bir farkı yoktur. Özal'ın katkısı, bu ideolojinin bayrak ve namus edebiyatı altında gizlediği «köşeyi dönme» ve «iş bitirme» özlemlerini açığa çıkartması ve sağ ideolojiye açıkça katmasıdır. Böylece bizim büyük burjuvazimizin, altı takunya üstü silindir şapka ve frak, alaturka-liberal sağ ideolojisi, burjuvazinin sınırsız sömürü, küçük burjuvazinin köşeyi dönme özlemleriyle bulamaçlanarak yeniden piyasaya sürülmüştür. Özal'ın bu ideolojiye bir katkısı daha vardır .O da polis copunun erdemi ve laikliğin dindarlığıdır. Özal, polis copunu, boşlukta sallanan resmi ideolojinin altına destek yaparken, «dindarlığın laikliğini»de ilan etmiştir. Zaten Bonapartizm de «laikliğin dindarlığını» açıklamak için didinip durmuyor muydu?

Böylece ANAP ortada, bir yandan klasik sağ ideolojiyi kutsamakta, diğer yandan onu resmi ideoloji ile aşılamaya çalışmaktadır. Bu onun iki kesim arasındaki konumuna uygundur. Ançak ANAP ile Bonapartizmin ideolojik ortaklığını güçlendiren bir öğe daha vardır ki, bunu atlamamak gerekir. Bu da Bonapartizmin başlattığı, bugün ANAP'ın devam ettirdiği toplumu politikanın dışında tutma çabasıdır.

ANAP'ın tek umudu kalmıştır: Politik kavgalardan ve politikadan korkmuş küçük burjuvazi. Küçük dükkancılar yığını. Küçük burjuvazinin radikalleşmesi «devrim partisi»ni yaratmıştı. Küçük

buruvazinin pasifizmi ve apolitikleşmesi ise, bugün ANAP'ın dayandığı tabanı oluşturuyor. Önce Bonapartizm, sonra Bonapartizmle ANAP elele, kendi döktükleri sirk aynasında halkın biçimini «değiştirdiler». Bu aynada, istedikleri gibi pasifleştirilmiş ve deforme olmuş halkı seyrettiler. Şimdi de aynı aynaya bakarak morallerini güçlendirmeye çalışıyorlar.

III. Bugünkü Şekillenmeler

Bugün, bonapartizmin kurmaya çalıştığı siyasal yapının çatlamasıyla birlikte, ANAP'da içinde olmak üzere bütün siyasal partilerin bunalımı yoğunlaşmakta, diğer yandan eski siyasal oluşumlar iyice biçimlenmektedir. Bunları kısaca gözden geçirelim.

MDP

Bonapartist formülün iflasıyla boşlukta kalan MDP milletvekilleri, gelecek seçimlerde kaybetme telaşıyla, toplumda tabanı olan bir partiye kapağı atmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan MDP'nin parti olarak bir yere kapılanma girişimleri şimdilik sonuçsuz kalmıştır.

DYP

Bu partinin, yazının başında sözünü ettiğimiz desteksizlik durumu devam ediyor. Şu anda salt siyasal kadrolarının çabasına dayanıyor. Büyük burjuvazinin belli kesimleriyle DYP'nin arasını açan başka bir olay da Mehmet Yazar'ın dışlanması oldu. Mehmet Yazar, büyük burjuvazinin bir kesiminin DYP'yi Bonapartizmle uzlaştırarak iktidara getirme eğiliminin sözcüsü olarak ortaya çıktı. Ama, Bonapartizmden yediği darbelerin acısı dinmemiş ve uzun süre muhalefette kalmaya hazırlanmış DYP bu eğilimi kabul etmedi. Ne zaman DYP iktidara iyice yaklaşır, o zaman Mehmet Yazar'ın misyonu da güç kazanabilir. Galiba Yazar'ın sabrı da buradan geliyor.

MÇP

Muhafazakar Parti isim değiştirirek Milliyetçi Çalışma Partisi haline geldi. Amplemini de değiştirerek ideolojik sembollerini belirginleştirdi. Böylece, eski MHP'nin devamı olan parti ortaya çıkmış oldu. MÇP, şimdi diğer partilere dağılmış olan aşırı sağcıları kendi çatısı altında toplanmaya çağırıyor.

Büyük burjuvazi, hele sivil iktidarlara geçildiği dönemlerde, her zaman MHP gibi aşırı sağcı sokak partilerine ihtiyaç duyacak ve toplumsal hareketi bastırmak için bunlardan yararlanma yoluna gidecektir. Faşist Parti de bu hizmetinin karşılığında giderek güçlenme ve günü geldiğinde büyük buruvazinin liberal kesimlerini bir kenara silkeleyip iktidara yürüme koşullarını yaratmaya çalışacaktır. İki taraf da birbirinin hesaplarını bilerek işbirliği yapmaktadırlar.

Gelecek günlerde MÇP'nin üstündeki kuzu postunun gittikçe sıyrıldığını görmek bir sürpriz olmasa gerek.

İDP

Milliyetçi ama aşırı değil, islamcı ama aşırı değil. Biraz AP, biraz MSP, biraz MHP. Türkiye'nin iyice sağa yatmış siyasi teknesi sağda şansınıdenemek isteyenlerin ve aynı zamanda bölünmelerin sayısını arttırıyor. İslahatçı Demokrat Partisi de bunlardan biri. Herşeyden biraz alan eklektizm modasını ANAP başlattı, devam ettirenler var.

DSP

Bölücü olma ve sağın ekmeğine yağ sürme psikolojisi, bu partiyi tabandan tepeye etkilemekte ve moral bozukluğu pasifliğe yol açmaktadır.

SHP

Bonapartizmin yarattığı yapay bölünmeyi aşma yönünde önemli bir adım atarak birleşen iki partinin ortaya çıkarttığı yeni siyasal oluşum, belli bir istikrara kavuşuncaya kadar epeyce dalgalanmalardan geçeceğe benzemektedir. Radikalleşen kitleler bu partinin çevresinde toplanıyor. Ve onu etkileyip daha radikal bir muhalefete çekiyor.

Muhasebenin engellenmesi

Bu istikrarsızlık tablosuna yol açan nedir? Burada birbiriyle mücadele eden iki etken söz konusudur. Sınıflardan ve varolan siyasal güçlerden kopuk olarak yepyeni ve yapay bir siyasal yapı oluşturma çabası tutmamıştır. Bir emekli memurun şehir trafiğini düzenleme hevesiyle gündeme konan yeni siyasal yapılandırma girişimi, istikrar yerine istikrarsızlık, olumsuzlukların giderilmesi yerine, çöküş ve çürüme getirmiştir. Öte yandan demokrasi mücadelesi ve sınıfların siyasal alanda öz siyasal varlıklarıyla yer alma mücadelesi bu yapıyı bozmuştur. Ancak yerine başka bir şey de ikame olmamıştır. Sistem parlamentarizme doğru evrilmeye başlamıştır, ama yeni yapının engelleri bu evrimin yollarını tıkamaktadır.

Bonapartizmin eski parlamenter dönem hakkındaki her türlü konuşma ve eleştiriyi yasaklayıp bir dönemi adeta rafa kaldırması, çeşitli sınıfların ve siyasal güçlerin sağlıklı bir muhasebe yaparak olumsuz yanlarını gidermelerini önlemiş, adeta o dönemin bütün güçlerini olduğu gibi dondurmuştur. Bu da eski dönemin olumsuzluklarının olduğu gibi geri gelmesine neden olmaktadır. Yani Bonapartizmin hukuki düzenlemeleri *, kaldıracağını ilan ettiği kötülüklerin hiçbirini kaldırmamış, gide-

Bu düzenlemelerin ayrıntılı eleştirisi ve döneme ilişkin siyasi tahliller için Bkz: Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, Kaynak Yayınları, 1985.

rilebilecek kötülüklerin giderilmesini önlemiş ve yeni kötülükler eklemiştir.

Bonapartist dönemin en kötü hediyelerinden biri de Türkiye'nin siyasal hayatını tek kanatlı hale getirmesidir. Bonapartizm sola darbe indirirken iyice sağa kaymış ve sağ güçleri korumuştur. Getirilen Anayasal vb. düzenlemeler, çizilen ideolojik çerçeve hep sağı güçlendirmiş, solu ise dışlamıştır. Solun olmadığı bir parlamenter düzen düşleyenler ve bu tutumları salt sola karşı olduğu için destekleyenler, kendi elleriyle parlamenter bir düzenin yollarının tıkanmasına yardımcı olmuşlardır.

Türkiye yeniden parlamenter bir düzene doğru yol alıyor. Bonapartizm geriliyor. Toplum, temelde demokratik bir sıçramaya doğru ilerliyor.

YeniGündem

37. sayıda

DİSK: Yüzbinlerce işçi bekliyor

Demirel'e tehdit: Yazar mı suçlu?

Türk-İş: "Sokağa çıkmak" ne demek?

Orman, katilini mahkemeye verdi

Galatasaraylı "Maykıl"

Pop müzik: Irkçılığa karşı protesto

Latife Tekin'in "O Ses"i arayışı

1985: Başarılar ve hayal kırıklıkları

Sıkıyönetim Sonrasında Askeri Mahkemeler

Bülent Tanör

1982 Anayasasına göre, sıkıyönetimin kaldırıldığı bölgelerde «Sıkıyönetim Askerî Mahkemeleri»nin (SYM), ellerindeki dosyalarla sınırlı olarak da olsa göreve devamlarına olanak bulunmadığına, 1984 ve 1985'de yayımlanan iki makalemde işaret etmiştim.[1] Bugün, sıkıyönetimin son bulduğu yerlerde SYM'leri bu çerçeve içinde göreve devam etmektedirler. Bu uygulama esas olarak Sıkıyönetim Kanununun (SYK) 19 Eylül 1980 tarihinde değiştirilen 23. maddesine dayandırılıyor. Gerçekten de bu madde böyle bir yetkiyi tanımıştır. Fakat, bu yazıda da bir kere daha gösterilmeye çalışılacağı gibi, yasa hükmü Anayasayla açık çelişki halindedir. Bu çelişkiyi ileri sürerek SYM'leri önünde «yetkisizlik» itirazında bulunanlar olmuşsa da, bugüne kadar mahkemelerden sadece «red kararları» çıkmıştır. Bu kararlar bazen, Uyuşmazlık Mahkemesinin 30 Eylül 1985 tarihli bir kararına dayandırılmıştır.[2] Oysa, Uyuşmazlık Mahkemesi kararında, sorun sadece SYM'lerine göreve devam yetkisi veren *yasa* (SYK, md.23) düzeyinde ele alınmış, işin Anayasayla ilgili yönü hiç tartışılmamıştır.[3] Zaten bu karar, işin Anayasa'ya aykırılığının henüz yeterince ortaya atılmadığı bir tarihte alınmıştır; bu nedenle de bugünkü tartışmalara ışık tutabilme gücünden yoksundur. Dolayısıyla buna dayanılarak verilen «red kararları» da eksik ve yetersizdir. Bazı mahkemelerin «red kararları» ise, ortada açık bir yasa hükmü varken, mahkemelerin bunu görmezlikten gelemeyeceği, bir yasa hükmünü ortadan kaldırma anlamına gelecek bir karar veremeyeceği fikrine dayanmaktadır. Buna da ilerde değineceğiz.

Bu yazıda söz konusu hukuk sorunu bir kere daha ve son gelişmeler ışığında ele alınacaktır. Bu amaçla; sorun'un bir *«sentetik tarihçesi»*ni çıkarmak, onu *1982 Anayasası sistemi* ve Türkiye'nin *uluslararası yükümlülükleri* açısından incelemek, son olarak da akla gelen *«çözümler»* üzerinde durmak istiyorum.

I. Sentetik tarihçe

Türkiye'de, sıkıyönetimin kalktığı bölgelerde SYM'lerinin ellerindeki davalarla sınırlı olarak göreve devam edip edemeyecekleri konusunda, 1940 yılından bu yana, birbirine zıt iki ana hukukî durumun birbirlerini kovalayarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunlar; Anayasa ile yasal düzenlemeler arasında bir *«uyum»*un bulunduğu kategori ile, Anayasa ile yasal düzenlemeler arasında bir *«uyumsuzluk»* halinin görüldüğü kategoridir.

1) *«Uyum hali»* teorik olarak iki şekilde düşünülebilir; zaten bunların her ikisi de pratikte görülmüştür.

*Birinci şekil*de, ne Anayasa ne de yasa, sıkıyönetimin kalkması halinde SYM'lerine böyle bir yetki tanımazlar. Yani, Anayasa ile yasa, *«yetki tanımama»* noktasından uyum içindedirler. Böylece, sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte bu mahkemelerin de görevi kesin olarak son bulmakta, eldeki dosyalar ilgili (sivil) mahkemelere aktarılmaktadır. Bizde, 1971'e kadarki durum bu olmuştur. Çünkü, ne

1 «Sıkıyönetim», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, fas. 30, 30 Nisan 1984, s.950; «Sıkıyönetim Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi», Cumhuriyet, 28 Kasım 1985.

2 Örneğin, «Dilekçe Davası»na bakan Ankara 1 No'lu SYM'nin 13 Aralık 1985 günlü kararı (*Cumhuriyet*, 14 Aralık 1985).

3 E.1985/110, K.1985/144, Kt.30 Eylül 1985 (RG. 6 Aralık 1985 - 18950).

1924 Anayasasında, ne 1961 Anayasasında (1973 değişikliğine kadar) ve ne de 1971'e kadar yürürlükte kalan 1940 tarihli eski Örfî İdare Kanununda böyle bir yetki tanınmış değildi.

İkinci şekilde, Anayasa ve yasa böyle bir *yetkiyi tanıdıkları* için uyum içindedirler. 1961 Anayasasına 1973'de eklenen Geçici md.21 söz konusu yetkiyi tanımıştı; 1961 Anayasası hukuken 1982'ye kadar da yürürlükte kaldı. Öte yanda 1402 sayılı SYK'nun 1973 ve 1980'de değiştirilen şekillerinde de bu yetki tekrarlanmıştı. Böylece, 1973-1982 döneminde Anayasa ile yasa arasında *yetki tanımak* bakımından bir uyum vardı. Yasayla düzenlenen yetki kaynağını Anayasanın açık hükmünden almakta olduğu için de, anayasaya aykırılık yoktu; mahkemeler sıkıyönetimin kalkmasından sonra da, ellerindeki davalarla sınırlı olarak göreve devam edebiliyorlardı. Bu uyum, 1982 Anayasası ile yeniden bozulacaktır.

2) «Uyumsuzluk hali», Anayasanın böyle bir yetki tanımamasına ve hatta bunu imkânsız kılmasına rağmen, yasanın böyle bir yetkiyi vermiş olması durumudur. Bu olgu Türkiye'de iki dönemde ortaya çıktı. Birincisi, 1971-1973 arasıdır. 1971 tarihli 1402 sayılı SYK «göreve devam» yetkisi veriyor, buna karşılık Anayasa böyle bir yetki tanımıyor, hatta «göreve devamı» engelleyici hükümler taşıyordu (yukarda belirtildiği gibi, 1973 Anayasa değişikliğiyle bu yetki Anayasa düzeyinde de tanınmıştır). İkinci dönem, 1982 Anayasasının kabulünden başlayıp bugüne kadar gelen ve halâ devam eden dönemdir. 1982 Anayasasında, 1961 Anayasasına 1973'de konan ve «yetki veren» hükümler yer almamış, böyle bir yetkinin sırf yasayla tanınabilmesini engelleyen hükümler ise aynen korunmuştur. Böylece, 1971-73 dönemi ve 1982'den sonraki dönemde, «yetki veren yasa» ile «yetki tanımayan Anayasa» arasında tam bir uyumsuzluk vardır.

Bu uyumsuzluk teorik olarak iki yoldan giderilebilirdi. Uygulamada da her iki örneğe rastlıyoruz.

Birinci yol, Anayasaya aykırı düşen yasa hükmünün ortadan kaldırılmasıdır. Bunu, ya meclisin kendisi yapar ya da Anayasa Mahkemesinin iptal kararı sağlar. Bizde ikinci yoldan sorun çözülmüştür. Anayasa Mahkemesi 1972'de, yani 1961 Anayasasına rağmen yetki tanıyan yasanın (1971) çıkmasından bir yıl sonra verdiği bir kararda, söz konusu yasa hükmünü Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir.[4] Böylece, Anayasa ile yasa arasında uyum, «yetki tanımama» biçiminde yeniden sağlanmıştır.

İkinci yol, yasada yer alan yetkinin Anayasaya da konmasıdır. Bu da, kısmen 1973'de görülen durumdur. Anayasa Mahkemesinin yukarki iptal kararından sonra 1973'de yapılan Anayasa değişikliğiyle, iptale uğramış olan yasa hükmü bu defa Anayasa'ya konmuş (Geçici md.21), daha sonra da aynı yıl benzeri bir hüküm tekrar yasaya eklenmiştir. Böylece, Anayasa ile yasa arasında, bu defa da «yetki tanıma» şeklinde yeniden bir uyum sağlanmış, bu da yukarda söylendiği gibi 1982'ye kadar devam etmiştir.

II. Yeni Anayasanın sistemi

1982 Anayasası, tıpkı 1973 değişikliğine kadarki 1961 Anayasası gibi, böyle bir yetkiyi tanımamaktadır. Bu yönde bir hükmün konması ya unutulmuştur ya da bilerek konmamıştır. İkinci olasılık bize daha da tutarlı bir yorum olanağı verdiriyor. Çünkü, 1982 Anayasasının bir yeniliği olarak, «Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yargı çevresine giren bölgelerde sıkıyönetim ilân edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kanunla belirlenen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi, Sıkıyönetim Askerî Mahkemesine dönüştürülebilir» (md. 143/son). Bu yenilik, «doğal yargı yeri» ya da «kişinin kanunen tâbi olduğu mahkeme» ilkesine daha uygundur ve olumludur. Konumuz açısından çıkartılabilecek sonuç ise şu olabilir: doğal yargı yeri kavramına daha yakın olan DGM'ler, sıkıyönetim halinde ve bölgelerinde SYM'lerine dönüştürülüp görev yapabileceklerse, sıkıyönetimsiz (sıkıyönetimin kaldırıldığı) dönemlerde SYM'lerinin halâ işgörmesi bütün bütüne anlamsız olur.

Ayrıca 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında var olup da, SYM'lerinin sıkıyönetimden sonra her ne surette olursa olsun göreve devamlarını engelleyen hükümleri (md. 32, 124 ve 138), hemen hemen aynen tekrarlamaktadır (md. 37, 122/6 ve 145). Ayrıca yeni bir hüküm olarak Anayasamızda yer alan 15. md.de, olağanüstü önlemlerin sırf olağanüstü döneme özgü bulunduğunu belirtmektedir.

Bunlara karşılık, Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından SYK'nda 19 Eylül 1980 tarihinde yapılan değişiklikle bugünkü şeklini alan 23. madde, SYM'lerinin göreve devamını öngörmektedir.

Görülüyor ki bugünkü hukukî durum, bütün hukukî (anayasal ve yasal) veriler bakımından, 1972'de Anayasa Mahkemesinin iptal kararını verdiği gün var olan verilerle aynıdır. Bu durumda, Anayasaya aykırılık açıkça ortadadır. Anayasa Mahkemesinin söz konusu kararındaki mantığı

4 E.1971/31, K.1972/5; kt. 15-16 Şubat 1972.

bugünkü duruma bir kere daha uygularsak:

(i) SYM'lerinin yargılama yetkisi sırf sıkıyönetim zamanına aittir, bunun dışına taşamaz;

(ii) bu konuda, Anayasa'da tanınmayan bir yetki «yasayla sağlanamaz»; hiçbir organ, kaynağın Anayasadan almayan bir «devlet yetkisi» kullanamaz;

(iii) bunun aksine bir uygulama, yasayla yapılsa bile, olağanüstü yargı mercii yaratmak anlamına gelir.

Bugün, bu konudaki Anayasaya aykırılık durumu, görüşünü açıklayan hemen herkes tarafından açık ya da üstü kapalı bir şekilde kabul edilmektedir. Anayasa Mahkemesi eski Başkanlarından Şevket Müftügil, Türkiye Barolar Birliği Başkanı, İstanbul, Ankara ve İzmir Baroları başkanları, durumun Anayasaya aykırı olduğunu açıkça belirtmişlerdir.[5] Başbakan Özal ve Adalet Bakanı N.Eldem de, durumun Anayasa'ya aykırı düşmediğini söylememekte, sadece bir MGK yasasının Anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini ya da işin yargı mercileri tarafından çözülebileceğini ifade etmektedirler.[6]

Dolayısıyla, hiç değilse ortada bir «Anayasaya aykırılık» durumunun varolduğu konusunda bugün artık herhangi bir şüpheye yer kalmamıştır. Bu olumlu bir aşamadır, ama yeterli değildir, bundan sonraki aşama, aykırılık durumunun giderilmesi olmalıdır. Bunun yollarının araştırılmasına geçmeden önce, sorunun bir de Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleri açısından incelenmesinde yarar var.

III. Uluslararası yükümlülükler

Türkiye'nin de imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesinin . ve 3. paragrafları şöyledir:

«1- Savaş ya da milletin varlığını tehdit eden başka genel bir tehlike halinde her Yüksek Akid Taraf (imzacı devlet/BT) *ancak durumun gerektirdiği oranda* ve devletler hukukundan doğan öbür yükümlülükleriyle çelişmemek kaydiyle, işbu Sözleşmede öngörülen yükümlülüklerine aykırı önlemler alabilir.

2- (...)

3- Bu aykırı davranma (dérogation) hakkını kullanan her Yüksek Akid Taraf alınan önlemlerden ve bunları gerektiren sebeplerden Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine bilgi verir. Bu yüksek Akid Taraf söz konusu önlemlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin *tamamiyle uygulanmasına yeniden başlandığı* tarihten de Avrupa Konseyi Genel Sekreterini haberdar eder.»

Bütün imzacı devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti de, sıkıyönetim ve benzeri bir olağanüstü yönetim durumuna geçtiğinde Avrupa Konseyi'ni bundan haberdar etmekte, Sözleşme'den doğan bazı yükümlülüklerini bu durumun devamı süresince askıya alma hakkının doğduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde, olağanüstü yönetim usulü son bulduğunda da, durum yine Konsey'e bildirilmekte, Sözleşme'den doğan yükümlülükler «tamamiyle» bağlayıcı hale gelmektedir.

Kural ve uygulama buyken ve Türkiye Cumhuriyeti de bazı bölgelerde sıkıyönetime son verdiğini Avrupa Konseyi'ne bildirmişken, SYM'lerinin buralarda göreve devam etmeleri, Sözleşme hükümlerine de ters düşmektedir. Şöyle ki:

(i) Sıkıyönetim kalktığına göre, «ancak bu durumun gerektirdiği oranda... Sözleşme'ye aykırı önlemler alabilme hakkı» da ortadan kalkmaktadır.

(ii) Sıkıyönetimin kaldırıldığı bölgelerde olağanüstü halin ilân edilmiş olması, yargılama fonksiyonu açısından yeni bir «sapma hakkı» ya da «uymama hakkı» doğurmaz; zira «olağanüstü hal»in sıkıyönetim halinden farklı olarak, özel ve ayrı bir yargılama sistemi ve yapısı yoktur. Olağanüstü hal altında da normal adliye mahkemeleri görev yaparlar.

(iii) Bu durumda, bir yandan «sıkıyönetim kaldırılmış ve Sözleşme hükümlerinin *tamamiyle* uygulanmasına yeniden başlanmıştır» denirken, öbür yandan da SYM'lerinin «savaş hali hükümleri»ni uygulama yetkisiyle de donanmış olarak (SYK. md.18/son) yargılama görevlerine devam etmeleri, son derece çelişkili bir tablo yaratmaktadır.

(iv) SYM'leri önünde yargılanma, sanıkların «temel hak ve hürriyetleri» arasında yer alan yargı güvenceleri, savunma hakları, vb. açısından önemli kısıtlamaları davet eder. Bu kısıtlamaların, SYM'lerinin sıkıyönetimin kalkmasına rağmen göreve devam etmelerinden doğduğu açıktır. Bu ise Sözleşme'ye aykırıdır.

(v) Nitekim, Sözleşme'nin 15. maddesinden esinlenilerek ilk defa olarak bir Türk Anayasasına konan şu hüküm de, «temel hak ve hürriyetler»le (burada «yargı güvenceleri») ilgili kısıtlamaların *sadece sıkıyönetim halinde* geçerli olabileceğini bildirmektedir: «Savaş, seferberlik, *sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla*, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir» (1982 Anayasası, md.15/1).

Sonuç olarak, bugünkü uygulamanın 1982 Anayasasına olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti'nin

5 *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1985 ve 12 Aralık 1985.
6 *Milliyet*, 7 Aralık 1985; *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1985.

uluslararası yükümlülüklerine de aykırı düştüğü açıktır.

IV. Çözümler

Çözümler neler olabilir? Çelişkiler nasıl giderilebilir?

Çözümün ilk anahtarı, sorunu sadece yasa düzeyinde değil, bütün hukuk sistemimiz ve anayasal hukukumuz ve uluslararası yükümlülüklerimiz çerçevesinde ele almaktır. Yukarda anılan Uyuşmazlık Mahkemesi kararı işte bu açıdan eksik ve hatalıdır. İkinci temel nokta, bugünkü yasal düzenlemenin ve buna dayandırılan uygulamanın, Anayasaya ve hukuka aykırılığını görmek ve bu aykırılıkların giderilmesi gerektiği noktasında birleşmektir. Hukukçunun ve uygulayıcının görevi sadece çelişkileri saptamak değil, bunların aşılmasına da çalışmaktır. Şüphesiz ki, aykırılıkları gidermenin çareleri de, hukuk zemini ve mantığı içinde aranacaktır.

1971-72'deki durumun tıpkısı olan bugünkü «uyumsuzluk hali» nasıl düzeltilebilir? Bu konuda başlıca olanakları ve bunlara bağlı olasılıkları şöyle örneklendirebiliriz:

1) Tersinden başlarsak, teorik çözümlerden biri, Anayasada değişiklik yapılarak bugünkü Anayasaya aykırılık durumuna son verilmesi (!), yani SYM'lerinin göreve devamlarını meşrulaştıran bir hükmün Anayasaya konmasıdır, 1972'de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen yasa hükmü 1973'te Anayasaya konurken, işte bu «yöntem» izlenmişti. Ancak bu yol, biçimsel bir uyum sağlamaktan öteye gitmez; demokratik anayasacılık anlayışına ve uluslararası yükümlülüklerimize aykırı düşer. Normal olan, Anayasaların yasalara uydurulması değil, yasaların Anayasaya uygun hale getirilmesidir. Kaldı ki, böyle bir «çözüm», içinde bulunduğumuz «normalleşme» çığırına ters düşeceği gibi, bugünkü parlamentodan bile kolayca geçebilme şansına da pek sahip değildir.

O halde, aranan çözümün Anayasaya, hukuka ve uluslararası yükümlülüklerimize uygun düşecek yolları neler olabilir?

2) Bu yönde ilk akla gelen, SYK md.23'ün Anayasa Mahkemesine gönderilerek iptalinin sağlanmasıdır. Anayasa Mahkemesinin 1972'de vermiş olduğu karar, bugün böyle bir davanın en önemli dayanaklarından biri olacaktır. Bir yüksek mahkemenin, hukukî sorun ve veriler aynı kaldıkça, köprülerin altından çok sular akmış bile olsa, eski kararından geri dönebilmesi çok zordur.

Ancak buradaki güçlük, 1982 Anayasasının Geçici 15. maddesinin, MGK yasalarına karşı «Anayasaya aykırılık iddiası»nda bulunulamayacağı izlenimini veren hükmüdür. Nitekim, incelediğimiz hukukî sorunda Anayasaya aykırılık durumunu farkedenler arasında bile, bu iş için Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağı görüşünde olanlar çoktur.[7] Ancak, Geçici md.15 hükmünün TBMM'nin Başkanlık Divanının oluştuğu tarihte yürürlükten kalktığı, Anayasanın bütün hükümleriyle yürürlüğe girmiş olduğu ve MGK yasalarına karşı da Anayasa Mahkemesine başvurma yolunun açıldığı yolundaki bir tez, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı tarafından inandırıcı delil ve gerekçelerle ortaya konmuştur.[8] Bu bakımdan, Anayasaya aykırılık iddiasının SYM'lerindeki taraflarca ileri sürülebilmesi ve bu iddianın mahkemece «ciddi» bulunması halinde işin Anayasa Mahkemesine gönderilebilmesi hukuken mümkündür. Bu haklı yorum yine de benimsenmezse, «iddia» terimi Türk Anayasalarında ve hukuk doktrininde sadece mahkemedeki «taraflar»ın itirazlarını kasdetmek için kulanıldığından, «iddia edilemez» ibaresindeki «yasak ve istisna»yı sadece bunlardan gelebilecek talepler için anlamak, mahkemelerin ise yine Anayasadan aldıkları «kendiliklerinden Anayasa Mahkemesine başvurabilme» yetkisini kullanabileceklerini düşünmek gerekir.

Yeri gelmişken belirtelim ki, MGK yasalarına karşı Anayasa yargısına başvurma yolu, MGK tarafından çıkartılan daha az popüler ve Anayasa Mahkemesine gönderilmeleri sansasyonel bir durum yaratmayacak yasa hükümleri için denenerek de açılabilir. Bilebildiğimiz kadarıyla bu nitelikte en az bir «itiraz» yapılmıştır; Orhan Aldıkaçtı'nın bilirkişi sıfatıyla rapor gönderdiği mahkeme önünde görülmekte olan dava bu niteliktedir.

3) Aykırılık ya da uyumsuzluğun Anayasa lehine çözümünün bir başka yolu, 1980 tarihli SYK hükmünün, daha sonraki tarihli Anayasa tarafından değiştirilmiş, daha doğrusu ortadan kaldırılmış olduğunun kabulüdür (zımnî ilga). Gerçi Anayasa yargısının kabul edildiği bir sistemde, Anayasa ile yasa arasındaki çelişkilerin yine ve yalnız Anayasa Mahkemesi tarafından çözülmesi esastır.

7 Örneğin; TBB Başkanı T.Evren, İstanbul Barosu Başkanı S.S.Tekinay, Av.Burhan Apaydın, MGK yasalarına karşı Anayasa Mahkemesi yolunun kapalı olduğu görüşündeler (*Milliyet*, 29 Kasım 1985; *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1985).

8 O.Aldıkaçtı'nın bu konudaki «bilirkişi raporu» için bkz. *Yeni Gündem*, sayı 30, 16 Eylül 1985, Ek. 9
İlginçtir ki, Askerî Yargıtay Başkanı Tümgeneral Hikmet Tavukçuoğlu da, olayımızdaki hükmün bir MGK işlemi (yasa değişikliği) olduğunu bilerek, Askerî Yargıtay'a yapılan bir itirazın «ciddi» bulunması halinde, Anayasaya aykırılık sorununun bu mahkeme tarafından Anayasa Mahkemesine gönderilebileceğini ifade etmiştir (*Milliyet*, 29 Kasım 1985). Ankara Barosu Başkanı Önder Sav da, MGK yasalarının Anayasa yargısına tâbi olduğu düşüncesindedir (*Cumhuriyet*, 12 Aralık 1985).

Ancak, ilk kararlarında bu ilkeyi benimsemiş olan Anayasa Mahkemesi, sonraları içtihat değiştirerek, yasa hükümlerinin daha sonraki tarihli Anayasa hükümleri tarafından değiştirilmiş sayılabileceği sonucuna ulaşmıştır.[9]

Öteyandan, zımnî ilganın kabulüne engel olan şey, Anayasa yargısının ve bir Anayasa Mahkemesinin varlığı ise, MGK yasalarının Anayasa yargısına tâbi tutulamaması durumunda bu engel ya da gerekçe de ortadan kalkmış olur. Böylece, Anayasada açıkça düzenlenmiş konularda eski yasa hükümlerinin bunlara ters düşen hükümlerinin değiştirilmiş ya da kaldırılmış sayılması suretiyle, *Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı* da kısmen sağlanmış olur.

Kaldı ki, yeni Anayasanın 177/e maddesi hükmü, bozuk türkçesine rağmen, zımnî ilga kurumunun ilk defa olarak bir Türk Anayasasına girdiği ve Anayasanın doğrudan uygulanabileceği izlenimini vermektedir. Bu hüküm aynen şöyledir:

«e) Anayasanın halkoylaması sonucu kabulünün ilânıyla birlikte yürürlüğe girecek hükümleri ve mevcut ve kurulacak kurum, kuruluş ve kurullar için yeniden kanun yapılması veya mevcut kanunlarda değişiklik yapılması gerekiyorsa bunlara ilişkin işlemler *mevcut kanunların Anayasaya aykırı olmayan hükümleri veya doğrudan Anayasa hükümleri, Anayasanın 11'nci maddesi gereğince* uygulanır.»

Önemle ve altını bir kere daha çizerek belirtelim ki, burada yollama yapılan Anayasanın 11. maddesi de zaten «Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü» ile ilgilidir!

Ancak, zımnî ilganın burada uygulanabilmesinin birtakım önemli güçlükleri de vardır.

Bir kere şu soruya cevap vermek gerekir: elimizdeki olayda gerçekten bir zımnî ilga mı, yoksa ancak Anayasa Mahkemesinin karar verebileceği bir Anayasaya aykırılık durumu mu vardır? Bizce, bu olayda Anayasaya aykırılık hali bütün açıklığıyla ispatlanmıştır; bu konuda artık herhangi bir şüpheye yer yoktur. Zımnî ilga konusunda ise aynı netlikte konuşabilmek zordur. Zımnî ilga; yeni yasanın (Anayasanın) önceki yasayı değiştirdiğini ya da kaldırdığını açıkça söylemeden, ondakilere aykın ve ayrıntılı kurallar getirmesidir. Olayımızda ise, sonraki tarihli Anayasayla yeni *kural* getirilmiş değildir. Ancak onun getirdiği yeni *sistemin*, vaktiyle yine Anayasayla tanınmış olan bir yetkiyi bu defa geri aldığını söyleyebilme olanağı vardır ki, belki buradan hareketle zımnî ilga kabul edilebilir.

İkinci güçlük, zımnî ilgaya kimin karar vereceğidir.Buna yetkili olan en başta mahkemelerdir. Ancak bu tespiti tek ve yüksek bir mahkemenin yapması ile, tek tek mahkemelerin ayrı ayrı yapması arasında fark da vardır. Bu sonuncu durumda içtihatlar arasında bir uyum sağlanabilmesi de zordur. Kaldı ki mahkemeler kendilerini buna yetkili hissetmiyor da olabilirler. Nitekim, şu güne kadar söz konusu yargı mercileri arasında zımnî ilga tezine yatkınlık gösteren olmamış, aksine İstanbul SYM'leri önünde görülmekte olan üç davada yapılmış olan itirazlar, «bir mahkeme kararıyla bir yasa hükmü yürürlükten kaldırılamaz» gerekçesiyle reddolunmuştur.[10] Askerî Yargıtay Başkanı da; «Anayasanın, kendisine aykırı yasaları kendiliğinden ortadan kaldırması diye bir şeyin söz konusu olamayacağını» beyan etmiştir.[11]

Zımnî ilga, yürütme tarafından da görülüp saptanabilir mi? Bizce bu mümkündür; zira yasaları uygulamakla görevli organ yasalar arasındaki ve yasalarla Anayasa arasındaki aynı konudaki hüküm farklılıklarını ve çelişkilerini de yorumlamak ve buna göre tavır almak olanağına sahiptir. Ayrıca 1982 Anayasasına göre, eskisinden farklı olarak yürütme artık sadece *«kanunlar çerçevesinde* yerine getirilen bir *görev»* (1961 Anayasası md.6) değil, «Anayasa ve kanunlara uygun olarak» kullanılan ve yerine getirilen bir «yetki ve görev»dir. (Md.7). Bu durumda yürütme, özellikle SYM'leri kurmak (üç imzalı kararname) ve görevleri son bulduğunda da üyeleri aslî görevlerine geri göndermekle görevli ve yükümlü olan Milli Savunma Bakanlığı, gerekiyorsa işin siyasal sorumluluğunu da yüklenerek, Sıkıyönetimin kalktığı bölgelerdeki mahkemelerde görev yapan adlî personeli aslî görevlerine iade edebilir.

Ancak, bu yolun da sakıncaları vardır. Yasaları uygulamakla görevli bir organ olan yürütme, SYK'nunun, SYM'lerinin ellerindeki dosyaları bitirene kadar göreve devam etmeleri emrini yerine getirmemiş, «yasaları yürütme» görevini savsaklamış sayılabilir. Ayrıca, «eski görevlerine iade» yoluyla SYM'lerinin faaliyetlerine son verme işlemi, SYK'nunun 23. maddesinin yeni Anayasa tarafından kaldırılmış olduğu gerekçesine dayanılarak yapıldığında, kanunları uygulamak ve yürütmekle görevli bir organın, kanunları ortadan kaldıran bir organ durumuna gelmiş sayılacağı itirazı da ileri sürülebilir.

4) Kanımızca, mevcut aykırılığı gidermenin en açık ve sakıncasız yolu, SYK md. 23 hükmünün yasama organı tarafından ortadan kaldırılmasıdır. Bu

9 E.1963/82, K.1963/282, kt.4/12/1963 (RG.10/3/1964-11652) ve E.1976/13, K.1976/31, kt.3/6/1976 (RG.24/9/1976-15717).

10 DİSK, TKP ve Barış-2 davaları için bkz. *Milliyet*, 30 Kasım 1985; *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1985 ve 5 Aralık 1985.

1 *Milliyet*, 29 Aralık 1985.

konuda sorumluluk ve insiyatif TBMM üyelerine (özellikle ana muhalefet) düştüğü kadar hükümete de aittir. Çünkü her iki organ için «anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı»nı sağlamak esas Anayasal görevdir (md.11). Belli bir konuda Anayasaya aykırılığın ileri sürülmemesi, bu aykırılığın giderilmesi görevini ortadan kaldırmaz. Anayasa Mahkemesi Başkanının da açık olarak belirttiği gibi, «Anayasaya uygunluk denetimine tâbi tutulmayan yasa metinleri de Anayasanın üstünlüğü ilkesine bağlıdır ve bunların da Anayasaya uygun bir içerik taşımaları gerektiğinde duraksanamaz. Bu gibi yasa kurallarında Anayasaya aykırılık varsa, bu hükümlerin parlamento tarafından Anayasaya uygun duruma getirilmesi, Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesinin ve Anayasaya sadakat borcunun bir sonucu sayılmalıdır»[12]

Sonuç olarak; incelediğimiz sorunda Anayasaya aykırılık halinin tartışma götürmez bir şekilde ortaya çıkmış olması nedeniyle, siyasal sorumluluk ve yasama mekanizmalarının bir an önce harekete geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

12 Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet H.Boyacıoğlu'nun, Anayasa Mahkemesi'nin 22. kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen sempozyumu açış konuşması («*Anayasa Yargısı*», Any.Mahk.yay., Ankara 1984, s.3).

öğretmen dünyası

Çağdaş, Laik ve Demokratik Bir Eğitim İçin Mücadelede 7. Yılına Girdi.

OCAK 1986 (73.) SAYISI ÇIKTI.

Bu Sayıda:

Başyazı	KİMİN GÜVENLİĞİ İÇİN
Av. M. Emin Değer	GÜVENLİK SORUŞTURMASININ HUKUKSALLIĞI ÜZERİNE
Kadir Okçu	"TÜRKİYE ÖĞRETMEN ÖRGÜTLENMESİNİN YASAK OLDUĞU TEK ÜLKEDİR" (Söyleşi)
Savaş Yalçın	GENÇLİK İÇİN FANTEZİLER.
Sami Gürtürk	YAZIK OLDU FELSEFEYE.
Bilal Mollaoğulları	VATANDAŞLIK BİLGİLERİ .
	Eğitim yazıları, Öykü ve Şiirler.

ADRES Selanik Caddesi. SSK İşhanı
Kat 8. No : 512, 06420 Yenişehir/ANKARA
Posta Çeki : KİFAYET ÖZAYDIN – 16640/5

ABONE KOŞULLARI : Yıllık 3000 , 6 Aylık 1500 Tl.

Cihannüma

Cemal Süreya

Kâtip Çelebi XVII. yüzyılda yaşadı. «Çağının ilerisinde, uyanık bir bilgin» olarak tanınır.

Behçet Necatigil, *Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*'nde onun için şöyle demiş: «Arapça ve Farsçadan başka, batı kaynaklarından faydalanabilmek için Fransızca ve Latince de öğrendi; fikir tarihimize tarih, coğrafya, bibliyografya, toplumbilim alanlarında, her biri batılı anlayışla yazılmış, ciddi emekler mahsulü, yirmiden fazla eser kazandırdı.»

Kâtip Çelebi *Cihannüma* adlı yapıtında dünyanın yuvarlak olduğuna ilişkin bir sürü kanıt sıralamış. En ünlü kitabı olan *Keşf'üz Zunun*'da da bir bibliyografyacı olarak boygösteriyor. Yirmi yılda tamamladığı bu yapıtında 15 bin kadar kitabı ele almış, bunların konuları ve yazarları üzerine bilgi vermiş. 15 bin kitap!

Bir bibliyografyacı. Yani müthiş bir kitapsever!

Ama ne de yapmış Kâtip Çelebi? Başka bir yapıtında Halife Ömer'in İskenderiye kitaplığındaki kitapları yaktırmasına (evet, bir kez de Ömer yakmış o kitaplığı) çok sevinmiş. «Ellerine sağlık!» diye bugünkü Türkçeye çevirebileceğimiz sözlerle anlatmış bu duygusunu. Büyük kitapsever, kitapların yok edilmiş olmasını sevinçle karşılıyor, alkışlıyor bu edimi. Bunu da o olaydan aşağı yukarı 1000 yıl sonra (Ömer: 581-644) yapıyor. Gerekçesi de hiç fena değil: Ömer o kitapları yaktırmasaydı İslam düşüncesi gereğince yaygınlık kazanamayabilirdi; insanlar başka düşüncelerle de oyalanırlardı; fireler ortaya çıkardı.

Ömer'den 1300, Kâtip Çelebi'den 300 yıl kadar sonra (günümüzde) yayımlanan bir ansiklopedide bu kez Kâtip Çelebi bir yönüyle alkışlanıyor: Büyük coğrafyacı, yaptığı dünya haritasında, müslümanların yaşadığı bölgelerin hemen sınırında bulunan insan toplulukları üzerine hiç bilgi vermemiş, böylece de nasıl bir milliyetçi olduğunu kanıtlamış.

Kâtip Çelebi, anlaşılıyor ki, inandığına inanmıyor. Ansiklopedi ise, Dostoyevski'nin deyimiyle, inanmadığına da inanmamakta.

Şu sözler Cemal Gürsel'in: «Anayasaya (1961) kabul oyu vermeyenler onun getirdiği haklardan yararlanamazlar.»

Kâtip Çelebi kendine yalan söylemiş.

Cemal Gürsel ise kendi ilkelerine göre doğru konuştuğunun farkında değil. Biraz da Turgut Sunalp'ı müjdelemiş.

Aydın kişi önce kendine yalan söylememeyi öğrenmelidir. Eleştiri yolu tıkanır o zaman. Eleştiremediğimiz şey de bizim değildir.

Kâtip Çelebinin coğrafya, tarih, toplumbilim alanlarındaki ağırlığını bilemem. Ama yukarda andığım sözleriyle bibliyografyacı yanını öylesine örseliyor ki, bazı kitapları *Keşf'üz Zunun*'a almadığı, hatta yok ettiği kuşkusu bile uyanıyor bende. Kimbilir, diyorum, belki harita konusunda o ansiklopedinin yazdıkları da doğrudur.

Bastığın dal da senin değilse neyin sahibisin?

Nuri İyem üzerindeki baskılar yüzünden soyut resme dadandığını (o kadar da) söylemesin. Mehmet Ali Aybar bir noktadaki haklılığını dünyanın hakkı gibi göstermesin. Çetin Altan yeni teslis'ini (Ben ve oğullarım) ileri sürürken, hiç değilse oğul-

ları adına bir parça düşünsün. Attila İlhan, 1970 öncesinde kendisiyle yapılan bir konuşmada «Sosyalizm üzerine ne düşünüyorsunuz?» sorusuna «Atatürkçü bir iktisat tutumu neyimize yetmez!» diye karşılık verdiğini anımsasın. Aziz Nesin, «aydınlar dilekçesi»ni savunurken, «İbrahim Tatlıses de imzalamış o dilekçeyi. İbrahim Tatlıses aydın mı?»sorusuna «O ayrı mesele» diye karşılık vermesin.

Bülent Ecevit başbakanlığı sırasında mektupla yükseköğrenim konusunda TV'de söylemiş olduğu şu cümleden ötürü küçük bir özeleştiri yapsın: «Bu bir halk devrimidir.»

Yalçın Küçük, «şakacılığı» aydın oluşun bir göstergesi gibi gösteren cümlesini tartıya vursun. Çünkü Hitler de şakacıydı. Niçin evlenmediğini soranlara şöyle diyordu: «Almanya benim karımdır.»

Yukardaki adları çok değerli bulmasam bu satırları yazmazdım. Cemal Gürsel 1961 anayasasının patronu; Nuri İyem her döneminde büyük ressam; Mehmet Ali Aybar kafa ve direnç gücünü her zaman diri tutmayı bilmiş bir aydın; Çetin Altan kendi kişiselliğini hiçe sayabilmiş ve kişiselliğe karşı bir eleştiri geliştirmiş önemli bir yazar; Atilla İlhan iyi şair, başka şairleri hep sosyalist değerlere göre eleştirir; Aziz Nesin her zaman, özellikle de son yıllarda aydınların bayrağını taşıyan böke; «aydınlar dilekçesi» denince akla önce adı geliyor; Bülent Ecevit düşünce suçu olamayacağını söyleyebilmiş tek başbakan; Yalçın Küçük aydın sorununa zamanını en çok ayırmış yazar.

Ama çıkışlar nice yüksek olursa olsun, aynı konudaki inişlerin onları örselememesi gerek.

KAYNAK YAYINLARI

SEDAT SİMAVİ VAKFI 1985 SOSYAL BİLİMLER ÖDÜLÜ

Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 66 27

Bilinemezcilik, Korku ve Din Dili

M.Bedri Gültekin

Bütün dinsel sistemlerin kaynağında, bilinemezlik ve bu bilinemezliğin insanlarda yarattığı korkunun önemli bir rolü olmuştur. Çeşitli dillerde «din» sözcüğünün etimolojisi, bu açıdan aydınlatıcı ipuçları vermektedir. Örneğin dinin eski Yunancadaki anlamı, korku ile karışık saygıdır. Latincede din sözcüğü, saygı ile kendini toplamak anlamındaki *religere* kökeninden geliyor. Arami ve İbrani dillerinde din sözcüğü, yargı anlamıyla; günümüz Arapçasında ise, gelenek ve görenek kavramlarıyla köken bakımından ilişkilidir.[1] Yargının kendisinin korku olayıyla doğrudan ilişkisi, gelenek ve görenek unsurlarının da özellikle ilk insan topluluklarındaki konumu düşünüldüğünde, Ortadoğu kaynaklı dinlerde de, din olayının bilinemezlik olgusunun yarattığı korkuyla nasıl içiçe geçtiği görülüyor.

Aslında bütün tektanrılı dinler, korku temasını kendi düşünce sistemlerinin temeli yapmışlardır. Yahudilerin korkunç ve kahredici Yehova'sı ve Müslümanların Allah'ı birbirlerine çok benzerler. Hıristiyanlıkta da tanrı kavramı, özellikle Ortaçağ Avrupası'ndaki gelişmelerle, önemli ölçüde diğer iki tektanrılı dinin tanrı kavramına benzeme yönünde bir evrim geçirmiştir.[2]

Korku, bir bakıma, bilinmeyen karşısında kişinin duyduğu aczin dile getirilmesidir. Öte yandan, en aciz kaldığı durumlarda bile kişi, bilinçli veya bilinçsiz bir savunma mekanizması da oluşturmaya çalışır. Bütün dinsel sistemler bu temayı sistematik bir şekilde işlemişlerdir. 'Bilinmeyen karşısında kişinin yapabileceği bir şey yoktur. Yapılacak tek şey, bilinmeyenin getireceği tehlikeler karşısında doğaüstü bir gücün koruyuculuğuna ve merhametine sığınmaktır.'

İlk dinsel fikirler de, ilkel insan toplumlarında, bunların dönemlerinde ulaşmış bulundukları bilgi düzeyine göre, düzensiz ve nedeni belli olmayan doğa olaylarının yarattığı korku ve şaşkınlığın eseridirler. David Hume, dinsel düşüncenin doğuşu ile ilgili olarak, H.E. Root'tan aktardığı ve kendisinin de katıldığı şu saptamayı yapıyor: «İnsan ilkin, doğanın şaşırtıcı düzen ve düzensizliğine hayretle baktığı için inanmış değildir. 'Tersine, doğa ne denli düzenli ve tek biçimli, yani yetkin görünürse, ona o denli alışmış olur ve doğayı inceleyip araştırmaya o denli az eğilim duyar.' 'İlk din fikirleri doğada olup bitenleri seyretmekten değil, yaşamın olaylarıyla ilgili bir kaygıdan ve insan zihnini işleten bitmek tükenmek bilmez umut ve korkulardan doğmuştur.'»[3]

Nitekim doğada ve evrende olayların nedensiz olmadığı anlaşıldıkça, bütün evrenin kendi yasaları çerçevesinde düzensizliğe değil tam tersine büyük bir düzene sahip olduğu anlaşıldıkça, bu durum, dinsel düşünce alanında Yaradancı *(deist)* felsefenin ortaya çıkmasına yol açtı. İslamda, tasavvuf cereyanında belli izlerini gördüğümüz bu düşüncenin önemli noktalarından biri de, tanrı korkusunun yerine tanrı sevgisinin geçmesidir. Ama bütün bu gelişmeler, dinsel düşüncenin tamamen aşılması ve

1 A. Adıvar, *Bilim ve Din* (Remzi Kitabevi, 3. baskı, 1980), s. 13-14.
2 Bkz: Halil Berktay, «İslamiyetin Dünya Nizamı İddiası», *Saçak*, sayı 23, Kasım 1985.
3 David Hume, *Din Üzerine* (Kaynak Yayınları, 1983), s. 19.

ateist düşünceye geçişin işaretleri olarak da ele alınabilir.

İslamiyet, diğer dinlerden daha fazla, korku temasını ideolojisinin esasını oluşturacak şekilde geniş olarak işlemiştir. Reşat Erdem'in *Saçak*, sayı 22'deki «Kur'an'da Şiddet» yazısı, bu konuda Kuran'dan çok sayıda örnek veriyor. Burada da yararlı olacağını düşünerek, tekrar bazı aktarmalar yapmak istiyoruz:

«Rabbini içinden, korkarak ve yalvararak, fakat yüksek sesle bağırmayarak, sabah ve akşam an...»[4]

«...Allah katında en üstününüz, Allah'tan en çok korkup sakınanınızdır...»[5]

«Onlar öyle kişilerdir ki Allah anılınca yürekleri titrer.»[6]

«Gerçekten rablerini büyük tanıyarak, Onun korkusuyla titreyenler...»[7]

«Çok ibadet etmekten vücutları yataklarından uzak kalanlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine yalvaranlar..»[8]

Önemli olan ve asıl vurgulamak istediğimiz husus, bütün dinsel sistemlerin kaynağında bilinemezlik olgusunun büyük bir yer tuttuğu; bundan dolayı, bilinmeyene karşı duyulan korkunun, dini inanışlarda önemli bir unsur olduğu değil, ama hemen bütün dinsel sistemlerin, en azından ortaya çıktıktan sonra, kendilerine hayat veren bu kaynağın farkına vardıkları ve bundan yararlanmak için bilinçli bir çaba içine girdikleridir. Bu olay bütün dinlerde, başlangıçta çok daha zayıftır. Fakat zaman içinde donmuş kalıplar bütünü olarak dinler, toplumsal gelişmeye ayak uyduramadıkları ve gelişmenin gerisinde kaldıkları ölçüde, giderek yoğunlaşan bir gizemciliğe dönüşmektedir.

Halkın dilinden ayrı din dili olgusu

Hiçbir din, ilk doğduğu zaman, halkın konuştuğu dilden ayrı bir dile sahip değildi. Bunda, doğdukları zaman itibariyle dinsel sistemler ile, ait bulundukları toplumların sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri arasındaki biribirine uygunluk, önemli bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı, dinlerin bu ilk aşamada, toplumun bilinmeyene karşı olan korkusundan yararlanmak için ibadetin dilinden ve şeklinden yararlanmaya fazla gereksinme duymadığı söylenebilir. Belki bu aşamada dinlerin, tersine, «anlaşılmaya» gereksinmeleri vardır. Daha sonraları ise, katılaşan, din açısından «anlaşılamazlık», onun «anlaşılma» gereksinimini gidermede artan bir rol oynar.

Böyle bir gelişmeyi, hemen bütün dinlerin yaşam süreci içinde gözlemleyebiliyoruz. İsa'dan önce 3000 yıllarına doğru, Mezopotamya'nın çoktanrılı dinleri şekillenirken, din ve ibadet dili olarak Sümerce ortaya çıkmıştı. Konuşulan dil ile din dili arasında bir farklılık henüz sözkonusu değildi. İlk uygarlıkların belirmesine elveren toplumsal gelişmişlik düzeyi ile dönemin çoktanrılı düşünce sistemleri arasında, derin bir uçurum da yoktu. İ.Ö. 2000 yıllarına doğru, artan sayıda Sami kavimlerinin Mezopotamya'ya yerleşmeleri, Sümerceyi bölgenin hakim dili olmaktan çıkardı. Zamanla Sümerce, sadece dinsel şenliklerde ve ibadetlerde kullanılan bir din dili durumuna geldi. Artık Mezopotamya'da halkın kullandığı dil ayrı, din dili ayrıydı.[9] Böylece, toplumsal gelişmenin üstyapı alanında yeni dinsel sistemlere olan gereksinmeyi güçlendirdiği şartlarda, dini ideoloji, dilinin anlaşılamamasının verdiği bilinemezlik ve korku duygusuyla gücünü pekiştiriyor; anlaşılamamanın, üzerinde konuşmayı ve düşünmeyi engellemesinden yararlanarak ömrünü uzatıyordu.

Benzer nedenlerin yol açtığı benzer bir gelişme, Brahmanizm ve bu dinin kutsal metinleri olan Vedalar için de sözkonusudur. Eski Aryan dilinde yazılmış olan Vedalar, «rahiplere tören sırasında neler yapılacağını gösteren parçaların yanısıra, kurban sunulurken yüksek sesle okunan şarkıları içerir. Vedaların dili zamanla neredeyse rahipler için bile anlaşılmaz hale gelir. Bunun üzerine metinlerin üstattan öğrenciye, bir kuşaktan ötekine geçirilmesi işinin baştan sona ezberlenerek yapılması üzerinde önemle durularak okuma ve vurgulama ayrıntılarını korumak için büyük çaba harcandı. Yerinde okunmamış bir satırın ya da yanlış söylenmiş bir sözcüğün tüm adağı geçersiz kılabileceği, hatta tanrıların öfkelenmelerine yolaçabileceği düşüncesiyle aktarılan şiirlerin her bir hecesinin ve de her bir harfinin önemli olduğu sanısına varıldı.»[10]

İnsanın duyduğu korkunun ve bilinmeyen karşısındaki aczinin, nasıl dinsel bir dogmaya teslimiyet, kendini onun kollarına bırakma şeklinde ortaya çıktığını, burada apaçık görüyoruz. Tektanrılı dinler de bu süreçten geçmişlerdir. Katolik dünyasında Latincenin kilise ve Kutsal Kitap dili olarak yerleşmesi, sözkonusu ölü dili öğrenme olanaklarını tekelinde tutan papaz sınıfının ve aristokrasinin ideolojik hegemonyasına hizmet ediyordu. Ortodoks Hıristiyan dünyasında ise, Bizans misyonerlerinin faaliyetinin bir sonucu olarak, Grekçe aynı

4 Arâf (205). Kuran'dan yapılan bütün alıntılar, *Milliyet* gazetesinin 1982 yılında verdiği Kuran'dan alınmıştır.
5 Hucurât (13).
6 Hacc (35).
7 Müminun (57).
8 Secde (32).

9 William McNeill, *Dünya Tarihi* (Kaynak Yayınları, 1985), s. 38.
10 Aynı eser, s. 80-81.

rolü oynadı. Böylece bütün Hıristiyan âleminde Ortaçağ boyunca bir kilise dili, bir de bundan ayrı olarak halkların kullandıkları kendi dilleri, yanyana varoldu.

Müslümanlıkta durum

Diğer dinler gibi, Müslümanlık da ilk ortaya çıktığında anlaşılmaya önem verdi. Bu ihtiyaç, Kuran'da sık sık vurgulanmıştır: «Her peygamberi apaçık anlatabilmesi için kendi milletinin dili ile gönderdik.»[11] «Apaçık kitaba and ederim ki, gerçekten biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kuran yaptık.»[12] Başka bir sûrede ise; 'Kuran, başka bir dilde indirilseydi, neden anlamadığımız bir dilde indirildi diye suçlama konusu yapılacağı, bunun için Kuran'ın Arapça olduğu' anlatılır.

Bütün bunlar, kandaş kabile düzeninin ileri aşamalarından devlete sıçrayan Arap toplumunda, İslamî ideolojinin o günkü temel meselesinin «anlaşılmak» olduğunu gösteriyor. Çoktanrılı İslam-öncesi Arap teolojisinin alternatifi olan kendi dü - şünce sisteminin, toplumsal gelişmişlik düzeyine uygun düşen ve bu gelişmenin yollarını açan esaslarını açıkça anlatmakta, İslamiyetin yararı vardı. Fakat İslam dünyasında da bir üstyapı kurumu olarak dinî ideoloji gelişmelerin gerisinde kaldıkça, «anlaşılamazlığa» duyduğu gereksinme artmıştır. Arap olmayan toplumlar açısından bu anlaşılamazlık başından itibaren ve İslam devletinin kurucu Arap aristokrasisinin Müslümanlığı kabul eden, fethedilmiş ülke halkları ve aristokrasileri üzerindeki hâkimiyetini yansıtıyor, pekiştiriyordu. Asıl Arap dünyasında ise, 7. yüzyıl Arapçası olarak kalan Kur'an dili, her zaman halkın kullandığı dilden belli farklar taşıdı. Kutsal bir metin olarak, Tanrı kelâmı olarak, en ufak bir değişikliğe uğratılmaması, 7. yüzyılda olduğu biçimiyle okunması, Araplar açısından da yukarda belirttiğimiz gereksinmeyi belli ölçülerde karşıladı.

Söylediklerimizi şu şekilde toparlamak mümkündür: Bir kutsallık ve bilinemezlik zırhına bürünerek ortaya çıkan dinler, zamanla, dilleri ve ibadet biçimleri konusunda da, gittikçe daha fazla katılaşarak bu kutsallık ve bilinemezlik zırhını kalınlaştırmaya yöneliyorlar. Böylece, hem düşünsel bakımdan toplumların geldikleri daha ileri düzeyler ile dinsel sistemler arasındaki çelişmeler gizlenmekte; hem de anlaşılmayan, daha doğrusu ancak belli bir azınlık tarafından anlaşılabilen din dilinin, belli sınıfların hakimiyetini pekiştirmesi sağlanmaktadır.

11 İbrahim (4).
12 Zuhruf (2-3).

Öte yandan dinlerin, dilleriyle beraber kutsallıklarının bir bütün olduğu şeklindeki düşüncenin *aşılması*, egemen ideoloji olarak dinlerin konumlarının sarsılmaya başlaması ile aynı anlama gelmekte ve elele yürümektedir. Kutsal kitapların ulusal dillere çevrilmesi, böyle bir sürecin başlangıcına işaret ediyor. İncil'in Avrupa'da ulusal dillere çevrilmesi, Avrupa açısından bu gelişmeyi ifade etmektedir. Böylece «anlaşmazlık» bir ölçüde ortadan kalkmakta; insanların önüne, ulaştıkları bilgi düzeyi ile kutsal kitapların söylediklerini karşılaştırma olanağı çıkmaktadır.

Bilinemezlik ve korku olayından, dinî çevrelerin, dinî ideolojinin hakimiyetinin devam etmesi açısından bu aşamada bilinçli olarak yararlandıklarına kanıt, kutsal kitapların ulusal dillere çevrilmesine bu çevrelerin gösterdiği büyük tepkidir. Hıristiyan dünyasında aforoz müessesesi bu konudaki çabaları önlemek için çalıştırılmış; bizde ise şeyhülislam fetvaları, aynı yöndeki girişimleri uzun zaman engellemiştir.

Ülkemizde Kuran'ın dilimize çevrilmesi yönündeki çabalar, Tanzimat sonrası döneme aittir. İlk «anlaşılma» çabalarının ürünleri, bu sıralarda, bölük-pörçük âyet ve bölüm çevirileri biçiminde ortaya çıktı. İlk bütünsel Türkçe Kuran çevirisi ise, ikinci Meşrutiyet'ten sonra yapıldı. Ancak bu çevirinin yayınlanması Şeyhülislamlık tarafından engellendi ve böylece Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi işi, Cumhuriyet'ten sonraya kaldı.

Cumhuriyet ve din dili

Cumhuriyet kurucularının dine ilişkin politikaları, birinci olarak, dini devlet hayatının tamamen dışına çıkarıp laik bir devlet düzenini gerçekleştirmek olmuştur. Öte yandan Kemalistler, toplumda bütün canlılığıyla yaşamaya devam eden bu Ortaçağ ideolojisinin olduğu gibi devam etmesinde, yerleştirilmesine çalışılan yeni düzen açısından sürekli bir tehdit görmüşlerdir. Bunun için, bir yandan çeşitli alanlarda cereyan eden bilim-din mücadelesinde, bilinçli olarak bilimin yanında yer alırlarken, öte yandan Kuran dilinin Türkçeleştirilmesi, ezanın Türkçe okunması, hutbelerin Türkçe verilmesi, Türkçe dua okunması yönündeki gayretleri ile devrimin mevzilerini kuvvetlendireceklerini düşünmüşlerdir. Çünkü Atatürk'e göre «her şey açık söylendiği zaman, halkın beyni faaliyet halinde bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve halkın zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir.» Atatürk, halkın anlamadığı bir din dilinin, halkın ezilmesi doğrul-

tusunda bir araç olarak kullanıldığını da belirtmektedir: «Ancak millete ait olan işleri milletten gizli yaptılar. Hutbelerin halkın anlamayacağı bir lisanda olması ve onların da bugünün gereklerine ve ihtiyaçlarına temas etmemesi, halife ve padişah sıfatı taşıyan despotların arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi.»[13]

Atatürk'ün konu ile ilgili çalışmaları, daha sonra da bu amaca uygun olmuştur. Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi işi başlatılmış; 1931 yılında ise ezan Türkçeleştirilmiş; aynı yıl Türkçe Kuran okuma çalışmalarına girişilmiş; Ramazan ayının Kadir gecesi, İstanbul'da Ayasofya camiinde binlerce kişinin katıldığı, Türkçe bir dini merasim düzenlenmiştir. [14]

Öte yandan Atatürk, bu yöndeki çabalarına rağmen, esas olarak dinin kendisinde düzenlemeler yapmak üzerinde fazla durmamış; bütün enerjisini, bu tür girişimlerden daha köktenci bir karakter taşıyan, devletin din-dışılığını gerçekleştirme işi üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Din dilinin kutsallığına yönelen ve onu tehdit eden bu tedbirler, İslamcılar tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştır. Ezanın Türkçeleştirilmesine karşı tepkiyi ifade eden Bursa Olayı gibi yurtiçi çıkışlar, Kemalistler tarafından şiddetle bastırılmıştır. Yurt dışında ise, çeşitli ülkelerdeki İslamcılar, alınan tedbirleri kâfirlikle suçlamışlardır. «Ezher'in rektör yardımcısı *Muhammed Şakir*, 10 Nisan 1925'te 'Mukattam' mecmuasında; «Kuran yalnız muhtevasıyla değil, şekliyle de kutsaldır. Öteki kutsal kitaplardan bu bakımlardan apayrıdır, onlar Tanrı tarafından vahyolunmuş, ama insanlar tarafından kaleme alınmıştır. Onun için her iyi Müslüman, okunması şart olan duaları ve namazda okunan sûreleri, 'Tekbir', 'Tesbih' ve 'Teşehhüd'ü doğru okuyabilmek için Arapça öğrenmek zorundadır» diyordu.[15]

Aynı kaygılar, Türkiye'deki İslamcılar tarafından da dile getirilmiştir ve getirilmektedir. Cumhuriyetin ilk döneminde, izlenen kararlı politikanın bir sonucu olarak, muhalif sesler pek ifade imkanı bulamadı. 1950'lerden sonra ise dinciler, konu ile ilgili görüşlerini açık bir şekilde yeniden ileri sürmeye başladılar. Ali Fuat Başgil, 1950'lerde ilk baskısı yapılan *Din ve Laiklik* adlı kitabında «Her dinin kendi bünyesine mahsus bir dua ve ibadet dili vardır. İslamın bu dili Kuran dilidir. Kuran'ı başka bir dile çevirir de ibadeti bu dille yapmaya kalkışırsanız, onun kutsiyeti gider ve dolayısıyla din kalmaz. Şu halde Kuran dilini ibadet ve dua dili olarak muhafaza etmek netice itibarı ile İslamı muhafaza etmektir»[16] diyordu.

Bugün ise, gerçi dua ve ibadet dilinin Arapça olarak kalmasında direnilmektedir. Ama Kuran'ın Türkçe çevirisinin engellenmesinin boşunalığı karşısında, bu iş artık bizzat dinî çevreler tarafından yapılmaktadır. Fakat bu sefer de «anlaşılamamazlık» gayreti, bir başka biçimde karşımıza çıkıyor. Ankara Üniversitesi öğretim görevlilerinden Talat Koçyiğit, *Tercüman* gazetesi için düzenlediği *Hadis-i Şerif Külliyatı*'nda şunları yazmaktadır: «Bilhassa bugün Kuran ve Kuran ilimlerine vakıf olmadıkları halde, herhangi bir Kuran âyetini Türkçe meal ve tercümelerinden okuyup kendi anladıkları manada açıklama yapanlar, bundan şiddetle kaçınmalıdırlar. Zira bu türlü açıklamalar, keyfi tefsirden öte hiçbir değer ifade etmezler; fakat bu açıklamayı yapanları Allah katında suçlu durumuna düşürürler.»[17]

Kuran'ın kendisi, 7. yüzyılın insanının bilgi düzeyiyle, içinde yazılı bulunanların rahatlıkla anlaşılabileceğini belirtmektedir. Günümüzün dini ideoloji savunucuları ise, kabile yaşamının dar ufuklarından yeni çıkmış Arabistan insanının 1300 yıl önce anlayabildiğini, 20. yüzyıl insanının anlayamayacağını iddia ediyorlar. Kuran, döne döne, kendisinin «apaçık» bir kitap olduğunu vurgulamaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilmiş bütün bilimsel ilerlemelerin hepsinin Kuran'da yazılı olduğunu iddia edenler ise, Kuran'ın «apaçık» olmadığını, ancak ehlinin anlayabileceği sırlarla dolu olduğunu söylüyorlar. Elinden gelse, Darwin'in evrim teorisini savunanlara yapmadığını bırakmayacağını söylemesiyle ünlü Dr. Haluk Nurbaki, Kuran'ı *Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler* adlı kitapçık dizisinin birincisinde şunları yazıyor: «Ayetlerdeki mana; bir gül goncası gibi içiçe örtülü yapraklarda gizlidir. Her bir yaprak açıldıkça yeni bir mana görülür. Şu sebeple ayetlerin birbirinden farklı pek çok yorumları ve anlamları vardır.»[18]

Burada da, kutsal kitaba bir gizemcilik fonksiyonu yükleme çabası kendini hemen göstermektedir. Yani ne yapılırsa yapılsın, Kuran'ı tam olarak anlamaya olanak yoktur. Herkes de değil; sadece «Kuran ilimlerine» vakıf olanlar, bazı anlamları açıklayabilirler. Görünen odur ki dini ideoloji, ilk ortaya çıkışında olduğu gibi bugün de, bilinemezlikten hayat bulmaya çalışmaktadır.

13 *Söylev ve Demeçler*, Cilt 1, s. 466-467.
14 Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Öğretimi* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), s.40.
15 Gotthard Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (birinci baskı, Bilgi Yayınevi, 1972), s. 110.
16 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, (5. bas., Yağmur Yayınevi), s. 9.
17 *Tercüman Hadis-i Şerif Külliyatı*, s. 281-282.
18 Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler, 1* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 4. baskı, 1985), s. 8.

Amerika'dan Sonra İngiltere'nin Unesco'dan Ayrılışı

Hıfzı Topuz

Sayın yazarın bu yazısı aynı zamanda Ankara'da çıkan «Birleşmiş Milletler Dergisi»nde de yayınlanacaktır.

Unesco 40. yıldönümünü kutlamaya hazırlanırken büyük bir bunalım geçiriyor. Bu bunalım tam iki yıl önce (Aralık 1983'te) Birleşik Amerika'nın Unesco'dan ayrılacağını bildirmesiyle başladı. Bir yıl sonra da Amerika Unesco'dan ayrıldı.

Neydi bu ayrılışın nedenleri? Bir çok şey söylendi: Unesco'nun «Politize» olması. Neden Unesco politika yapmakla suçlanıyordu? Çünkü Unesco'da çoğunlukta olan üye devletler, yani, Üçüncü Dünya ülkeleri ile sosyalist ülkeler Birleşik Amerika'ya ters düşebilecek bir yoldaydılar. Unesco'nun programı da bir ölçüye kadar çoğunluktaki ülkelerin damgasını taşıyordu. «Bir ölçüye kadar» diyorum, çünkü Unesco'da son 10 yılda her konuda bir konsensüse ulaşmak, orta yolu bulmak, sivrilikleri törpüleyerek ılımlı bir yol tutmak en önemli ilke olmuştu. Siyasal sayılabilecek bütün konular uzlaşma komitelerine gönderiliyor ve oralarda bazen günlerce süren tartışmalar sonunda büyük ödünler verilerek çözüm yolları bulunuyordu. Genel Müdür Amadou Mahtar M'Bow her konuda konsensüsten yanaydı. Bu çeşit konsensüs kararları ya oybirliğiyle ya da alkışlarla kabul ediliyordu.

Nitekim yıllar boyu süren tartışmalara konu olan «İletişim Araçlarının Temel İlkeleri Bildirgesi» Kasım 1978'deki Unesco Genel Konferansında böyle kabul edilmişti. Mac Bride raporunun tanıtılması ile ilgili karar sureti de böyle bir konsensüs sonunda onaylanmıştı.

Amerika'nın çekilme kararında bir ay önce sonuçlanan 22. Genel Konferansta da böyle bir takım konsensüsler bulunmuş ve 1984-85 dönemi Program ve Bütçe Tasarısı oybirliğiyle kabul edilmişti Genel Konferansa katılan Amerikan delegasyonu sonuçlardan çok mutlu olmuş ve Hükümete verdiği raporda bu Konferansın Amerika için bir başarı sayılabileceğini belirtmişti.

Gerçekte Reagan iktidara gelinceye kadar Unesco ile Amerika arasında bu çapta büyük bir anlaşmazlık olmamıştı. Her ne kadar İsrail'i koruma amacıyla Amerika bir ara Unesco bütçesine olan katkısını ödemeyerek direnmişse de sorun sonunda çözülmüş ve Amerika ertelediği borçlarını ödemişti.

Gerilim, Reagan işbaşına geldikten bir süre sonra Unesco Daimi Temsilciliğine Bn. Gerard'ın atanmasıyla başladı. Bn. Gerard diplomatik hiç bir deneyimi olmayan ve toplantılarda her ağzına geleni rahat rahat söyleyebilen bir delegeydi. Unesco Yürütme Konseyinde ve çeşitli konferanslarda yaptığı saldırgan konuşmalar çok büyük tepkiler uyandırıyor ve Genel Müdür M'Bow da kendisine aynı şekilde yanıt veriyordu. Bu iş böylece yavaş yavaş çığırından çıktı. Bn. Gerard Amerika'nın kesinlikle Unesco'dan çekilmesini öneriyordu. Oysa Amerika'nın mesleksel ve bilimsel çevrelerinde yapılan bir yoklama, Amerikalıların Unesco'dan ayrılmadan yana olmadıklarını gösteriyordu. Amerika'daki Unesco Milli Komisyonu da ayrılmadan yana olmadığını belirtmişti. Ama, ne var ki, Devlet Başkanının bu işlerle görevlendirdiği kişiler kesin kararlıydılar; Amerika'nın çekilmesini kamuoyuna kabul ettirmek için geniş bir kampanya yapmak gerekiyordu.

Bu kampanyayı Heritage Foundation üstlendi. Belgeler, bildiriler hazırlandı, Parlamento üyeleri-

ne dosyalar gönderildi. Bu bildirilerde Unesco'nun komünist ülkelerin etkisinde ve Üçüncü Dünya ülkelerinin hizmetinde olduğu, demokratik rejimlere karşı çıktığı, baskı ve sansürü savunduğu, otoriter rejimleri güçlendirecek bir politika izlediği öne sürülüyordu. Amerika'daki basın örgütleri de bu kampanyaya katıldılar ve Unesco düşmanlığı bir çığ gibi büyüyüverdi.

Nereden çıktı bu Unesco düşmanlığı? Her halde yalnız Bn. Gerard'ın yüzünden değil. Amerika'da bazı çevreler, Unesco'nun programında yer alan bir takım projelerden hiç hoşlanmıyorlardı. Neydi bu projeler? Unesco'nun ulusal kurtuluş örgütlerine yardımı; örneğin Filistinli göçmen çocuklarına eğitim malzemesi sağlaması. Unesco'nun işgal altındaki bölgelerdeki anıtları korumak için bazı girişimlerde bulunması; örneğin Kudüs'teki anıtlar sorunu. Irkçılıkla savaş için ele alınan projeler; örneğin Unesco'nun Güney Afrika'da ırkçılığa karşı savaşan kurtuluş örgütlerini tanımış olması; Unesco'nun silahların azaltılması ve nükleer silahların yasaklanması konusundaki girişimleri. Yeni bir evrensel habercilik ve iletişim düzeninin kurulması için yapılan çağrılar. Neydi bu çağrılar? 1980'de bütün üye ülkeler Genel Konferansta bugünkü iletişim düzeninin bozuk olduğunu vurgulamışlar ve yeni bir takım düzenlerin oluşturulması için araştırmalar yapılmasını istemişlerdi. Herkes bugünkü düzenin bozuk olduğunda anlaşıyordu. Yeni ve belirli bir düzen kavramı ortada yoktu. Sadece daha adil bir düzenden ve daha dengeli ve daha özgür haber dolaşımlarından söz ediliyordu. Ortada ne bir Devlet baskısı vardı, ne de sansür. Hele basın özgürlüğünün kısıtlanması hiç söz konusu değildi. Unesco'ya karşı kampanyayı yürütenler bütün gerçekleri saptırarak Unesco'yu basın özgürlüğü düşmanlığı ile suçladılar.

Bunların yanı sıra Unesco'nun kötü yönetildiği öne sürüldü. Amerika'dan denetim uzmanları geldi. Bütün hesapları didik didik ettiler; hiç bir şey çıkmadı.

Genel Müdürün «Nepotizm» yollarına saparak yakınlarını, dostlarını, Senegal'lileri önemli görevlere getirdiği, adam kayırdığı öne sürüldü. Bu konuda da suçlamaları haklı çıkartacak olaylar bulunamadı.

Genel Müdürün Unesco Merkezinin bir katını kendi hizmetine ayırmış olması üzerinde duruldu. Genel Müdür de kendini savunmasını bildi. Genel Müdür haklı olsun olmasın, bu, Amerika'nın ayrılması için yeterli bir neden değildi elbette.

Bütün bu olaylarda Genel Müdürün bir kusuru var mıydı acaba? Yoktu demek kolay değil. Yıllardan beri istenilen yönetim reformları hiç bir türlü gerçekleştiremedi. Genel Müdürün Kurum içinde otoriter bir rejim kurmuş olması her fırsatta vurgulanıyor ve bunu önleyecek önlemler bir türlü alınamıyordu. Ama bu da Amerika'nın ayrılması için yeterli bir neden değildi. Kaldı ki, Unesco'da yönetim işlerinden sorumlu Genel Müdür Yardımcısı da bir Amerikalıydı. Ama, her şeye karşın cadı kazanları kaynatıldı ve Amerika Unesco'dan ayrıldı.

Sıra İngiltere'de mi?

Amerika'nın ardından Unesco'ya karşı muhalefet kampanyasını İngiltere sürdürmeye başladı. İngilizler de eğer Unesco gerekli yönetim reformlarını gerçekleştiremediği için 1985 sonunda Unesco'dan ayrılacaklarını bildirdiler. Başbakan Thatcher'ın Reagan'ın yolundan gittiği anlaşılıyordu. Oysa Parlamentonun bu yolu pek onaylamadığı görülüyordu. Avam Kamarasındaki Dışişleri Komitesi 1985 Temmuzunda düzenlediği toplantılarda uzun uzun Unesco konusunu tartıştı ve sonunda şöyle bir karar aldı:

— İngiltere'nin Unesco'ya üyeliği İngiliz Bilim, Kültür ve Eğitimcilerinin çıkarları çerçevesi içinde sürdürülmelidir;
— İngiltere'nin Unesco'dan ayrılması bu ülkenin dost ülkelerle, özellikle Commonwealth ülkeleriyle olan ilişkileri üzerinde çok kötü etkiler yaratacaktır;
— İngiltere'nin Unesco'dan ayrılması Sovyet Blokunun Üçüncü Dünyadaki çıkarlarını güçlendirecektir;
— İngiltere Birleşmiş Milletlerin ve Unesco'nun evrenselliğinden yanadır;
— Hükümet Avam Kamarasının görüşünü almadan Unesco ile ilişkilerinde hiç bir değişiklik yapmamalıdır;
— Unesco Genel Müdürünün 1987'de görevi sona ereceği zaman bu görevin yeniden uzatılması söz konusu olamaz;
— Unesco'da gerekli yapısal reformlar bir an önce gerçekleştirilmelidir;

Dışişleri Komitesinin aldığı bu karar, Parlamentonun Unesco'dan ayrılmadan yana olmadığını göstermektedir. Ama herşeye karşın yıl sonunda Unesco'dan ayrılacağını bildirmiştir.

Ekim-Kasım 1985'de Sofya'da toplanan 23. Genel Konferansın genellikle ılımlı bir hava içinde geçtiği söylenebilir. Her ne kadar çeşitli projeler üzerinde geniş tartışmalar olmuşsa da sonunda konsensüslere varılmış ve 1986-87 Program Tasarısı yumuşak bir hava içinde kabul edilmiştir. Her şeyden önce sosyalist ülkeler bir patlama olayının Bulgaristan'da olmaması için ellerinden geleni yapmışlar ve gerginlikleri azaltmaya çalışmışlardır.

Bunun yanı sırada Genel Müdürün görevinin bir dönem daha uzatılmasını desteklemeyeceklerini belirtmişlerdir.

Baştan beri Genel Müdürü destekleyen Üçüncü Dünya ülkelerinin aralarındaki dayanışma ise Sofya'da sarsıntılar geçirmiştir. Çünkü Yürütme Konseyi seçimlerinde Genel Müdür Fransızca konuşan Afrika ülkelerinden yana olmuş ve İngilizce konuşan Afrika ülkelerini ise biraz karşısına almıştır.

Yine Sofya'da Batılılar arasındaki anlaşmazlıkların da genişlediği görülmüştür. İngiltere'nin sert tutumuna karşılık Fransa Unesco'nun en güçlü savunucusu olmuştur.

Unesco her halde önemli bir bunalımın içindedir ve bu bunalım 1987'de yapılacak 24'üncü Genel Konferansa kadar sürecektir. Genel Müdür M'Bow'un görevi sona erdikten sonra buzlar çözülecektir.

Bu süre içinde Türkiye'nin tutumu ne olacaktır? Türkiye her zaman Unesco'nun evrenselliğinden yana olmuştur. Bir takım baskılar altında politika değiştirmesi herhalde söz konusu olamaz.

İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı

Korkut Boratav

Bu yazının esası, Prof. Dr. Korkut Boratav'ın 1985 Eylül'ünde Zimbabwe Üniversitesi'nin Ekonomi Bölümü'nce Harare'de düzenlenen «Azgelişmiş Ülkelerde Kriz Koşullarında İktisat Politikaları ve Planlama» Konferansı'na sunulan tebliğdir. İngilizce olarak verilmiş bulunan bu tebliğ, o dilde, Paris'teki «Maison des Sciences de l'Homme»un (İnsan Bilimleri Merkezi'nin) periyodik yayınlarından olan Cahiers du Groupe d'Etude sur la Turquie Contemporaine'ın Kış 1985-86 tarihli 2. sayısında, şu sıralarda yayınlanmaktadır. Aşağıda, orijinal tebliğin yazarın kendisi tarafından bazı değişikliklerle yapılmış Türkçe çevirisini, yukarıda adı geçen bültenle anlaşmalı olarak sunuyoruz. Bu Türkçe metin, yakında Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu başlıklı kitabın genişletilmiş ikinci baskısı içinde, Kaynak Yayınları tarafından yayınlanacaktır.
SAÇAK

I. Giriş

Son yıllarda iktisat yazınında alternatif gelişme stratejilerine ilişkin olarak sürdürülen tartışma, farklı politika seçeneklerinin *kaynak dağılımı*, *büyüme* ve *bölüşüm* etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçeve içinde, ithal ikameci ve ihracat-öncelikli stratejilerin ve (genellikle birinci modelden ikincisine geçişin bir mekanizması olarak görülen) istikrar programlarının bölüşüm etkileri üzerinde yazılanlar incelenince, ilginç bir saptama yapılabiliyor: İthal ikameci stratejinin neoklasik muarızları, bu modelin «olumsuz» bölüşüm etkilerini eleştirmekle kalmıyorlar; *aynı zamanda*, benimsedikleri stratejiye, yani «dışa açık» bir ihracat-öncelikli modele geçişte gelir dağılımında meydana gelmesi beklenen düzelmelere ilişkin bir dizi tez geliştiriyorlar. İhracat-öncelikli stratejinin ve bu modelle bağlantılı istikrar programlarının solcu ve/veya milliyetçi muarızları ise, eleştirdikleri modelin olumsuz bölüşüm etkilerini ortaya koymakla birlikte, konu ithal ikamesi/gelir dağılımı ilişkilerine gelince ya suskunluğu yeğliyorlar, ya da eleştiri kervanına aynı hızla katılıyorlar. Öyle görülüyor ki, alternatif kalkınma stratejileri tartışmalarının tarafları, ithal ikameci yatırım politikalarına dayanan ve iç pazarın sürüklediği, sosyalist olmayan bir birikim biçiminin gelir dağılımında meydana getirdiği sonuçların «tam bir felâket» olduğu konusunda, örtülü bir fikir birliğine ulaşmışlar.

Bu makale, bu örtülü fikir birliğini kuramsal düzlemde ve Türkiye örneğini ele alarak sorgulamak amacını güdüyor. Farklı gelişme stratejilerinin bölüşüm sonuçlarına ilişkin tartışma, bizce iki alanda fikir karışıklığına saplanmış görünüyor. Birinci olarak tartışmanın özünü oluşturması gereken gelir dağılımı kavramı üzerinde berraklık yok. Bu, ciddi bir sorun yaratmaktadır; zira, gelir dağılımında meydana gelen «olumlu» ya da «olumsuz» değişmelerden söz eden normatif yargılar, analizde kullanılan gelir dağılımı kavramına doğrudan doğruya bağımlıdır. Bölüşüm ilişkileri üzerinde bir kavramsal berraklaştırma işlemi, bu nedenle kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışmanın ikinci ve üçüncü kesimlerinde, neoklasik okulun soruna yaklaşırken izlediği çözümleme çerçevesini ve muhakemeyi gözden geçirip, klasik ve Marksist politik iktisadın gelenekleri üzerine kurulu alternatif bir kavram çerçevesi önererek, bu berraklaştırma işlemini yapmaya çalışacağız.

Fikir karışıklığının ikinci bir nedeni, «ithal ikameci sanayileşme»nin tek başına bir birikim biçimini tanımlayabileceği anlayışından; tek bir model olarak ele alınmasından kaynaklanıyor. Belirli politika önlemlerinin kısmî, hattâ mikro sonuçlarına ağırlık veren; böylece ülkeler-arası benzerliklerin farklılıkları gölgelediği neoklasik bakış açısı, konumuz üzerine incelemelerin büyük bir bölümüne damgasını vurmuş görünüyor. Türkiye'de son yıllardaki tartışmaların genellikle bir «dış ticaret rejimleri» çerçevesinin içine saplanıp kalması ve bir *birikim biçimi* eksenine bir türlü yerleşememesi, böyle bir deformasyonun belirtisidir. Örneğin, çeşitli azgelişmiş ülkelerde birikimin «ajanları» olarak yabancı (çokuluslu) sermayenin, devletin ve ulusal-özel burjuvazinin rolleri, bu «ajanlar»ın faaliyet alan ve biçimini sınırlayan siyasi rejimin niteliği; devletle sosyal sınıflar arasındaki karmaşık bağıntılar ve bu bağıntıları hem *yansıtan*, hem de *değiştiren* iktisat politikası mekanizmaları, yeknesak olmaktan uzaktır; aksine, büyük farklılıklar gösterir. Bu çalışmanın dördüncü kesiminde, ithal ikameci sanayileşmenin yukarıda sayılan çeşitli unsur ve özelliklerin belirli bir bileşimi ile kaynaşmasından oluşan *bir* varyantı, yani 1960'lı ve 1970'li yılların Türkiye'si, gelir dağılımında gözlenen değişmeler açısından incelenecek. Ulaştığımız sonuçlar, öyle sanıyoruz ki, burjuva iktisadının ithal ikamesi ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiler üzerindeki genel savlarının yetersizliğini ortaya koyacak ve sözü edilen yirmi yıl boyunca Türkiye ekonomisindeki birikim biçimini belirleyen temel etkenlerin kavranmasına da katkıda bulunabilecektir.

II. Neoklasik Yaklaşım

Farklı «dış ticaret rejimleri» ile gelir dağılımı arasındaki ilişkileri inceleyen neoklasik yaklaşım, birbirinden ayrı iki gelir dağılımı kavramının -fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımlarının- bir karışımı üzerine inşa edilir. Bu yaklaşım, bölüşümü belirleyen etkenlerin incelenmesinden oluşan «pozitif» çözümlemeyi, fonksiyonel gelir dağılımının çerçevesi içinde yapar; bölüşümdeki değişikliklerin «refah» sonuçlarının irdelenmesini veya normatif değerlendirilmesini ise, kişisel gelir dağılımı kavramlarına yaslanarak yapar. Bilindiği gibi, fonksiyonel dağılım temel çözümleme birimi olarak *üretim faktörlerini* alır ve faktör paylarının saptanmasına yönelir. *Üretim faktörleri* ile *sosyal sınıfların* özdeş kavramlar olmamasına rağmen[1], burjuva iktisatçılarının fonksiyonel dağılımdan doğrudan doğruya normatif çıkarsamalar yapmak istememelerinin nedeni açık olsa gerektir: Faktörlerin (örneğin emek ile sermayenin) «getirileri» arasında gözlenen karşıtlıklar üzerinde yapılacak değer yargıları, kişinin açık *sınıf tavırları* almasını gerektirir; neoklasik iktisatçı ise bu türden *açık* tavır alışlardan kesinlikle kaçınmaya kararlıdır. Normatif değerlendirmede, hanehalklarının gelir büyüklüklerine göre sıralanmasından oluşan *kişisel dağılım* kavramına kayılmasının nedeni budur. Bu kavram, bir çokluk dağılımı olarak istatistikî analize çok elverişlidir ve temsil ettiği eşitsizlik derecesi -ve bundaki değişmeler- tek bir katsayı ile, örneğin Gini katsayısı ile ifade edilebilme gibi kolaylıklara sahiptir. Gelir dağılımı gibi karmaşık ve çelişkili bir toplumsal sürecin sonuçlarının «sihirli» ve tek bir nicel gösterge ile özetlenebilmesinin bazı iktisatçılar için yarattığı rahatlığı ve çekiciliği anlamakta güçlük çekmiyoruz; ama bu yaklaşımın oldukça ucuz bir «kolaya kaçma» olduğunu ifade etmekten de kaçınamayacağız.

Farklı «dış ticaret rejimleri» ile gelir dağılımı arasındaki ilişkileri[2] ortaya koyma iddiasındaki neoklasik çözümlemenin sistemli bir özetini sunmak, bu noktada yararlı olacaktır. Aşağıda yapılan bu özetleme, neoklasik iktisatçıların fonksiyonel ve kişisel dağılımları nasıl birbirine bağladıklarını ve ithal ikamesinin bölüşüm sonuçlarına ilişkin eleştirileri ne gibi bir muhakemeye dayandırdıklarını da ortaya koyacaktır.

1. Bu muhakeme, genel olarak Stolper-Samuelson analizinin, azgelişmiş ekonomilerin özel koşullarına uygulanmasına dayanır. Emeği bol, sermayesi kıt bu ekonomilerde, sanayileşmeyi amaçlayan korumacılık, kaynakları, ülkenin varolan faktör donanımına uymayan doğrultulara kaydırmıştır[3]. Korumacılığın tasfiyesi, bu ülkelerin emek-yoğun faaliyetlerde uzmanlaşmasına, bu da bol faktörün, yani emeğin göreli fiyatının zamanla yükselmesine yol açacaktır. Bu, serbest ticaretin evrenselliği halinde, faktör fiyatlarının dünya çapında eşitlenmesi *eğiliminin* bir yansımasıdır. Böylece, tipik bir azgelişmiş ülkede serbest ticaret, emeğin ekonomik durumunun sermayeye karşı göreli olarak iyileşmesi sonucunu verir. Korumacı ve ithal ikameci bir ekonomide ise bunun aksi doğrudur.

2. Ancak bu noktada neoklasik çözümleme bir güçlükle karşılaşır: Çoğu ülkelerde uygulandığı biçimiyle ithal ikameci politikalar, aşırı değerli döviz kurları ve denge fiyatın altında saptanan faiz hadleri yüzünden sermaye malları fiyatlarının[4] ve yatırım maliyetlerinin yapay olarak düşük tutulması sonucunu doğurur. Öte yandan, korumacılığa rağmen emek fiyatı, özellikle devletin işgücü piyasasına müdahalesi yüzünden (iddiaya göre) aşırı derecede yüksek ve yapay bir düzeyde oluşur. Bu nedenlerle, korumacılığın beklenen sonuçları sadece mâl piyasalarında gözlenir: İç ticaret hadleri, sermaye-yoğun, ithal ikameci endüstrilerin lehine; emek-yoğun faaliyetlerin, özellikle tarımın aleyhine döner[5]. Faktör piyasalarında ise göreli fiyatlar, beklentilerin aksine, emeğin lehine, yatırım mallarının aleyhine dönmüş olur.[6].

3. Fonksiyonel dağılımın kavramsal çerçevesi içinde kaldığımız sürece,tipik ve çağdaş ithal ikamesi deneyimleri için geçerli olan bu bölüşüm sonuçları, emeği sermayeye karşı kayırması bakımından «olumlu» olarak yorumlanabilir ve bu, burjuva iktisatçılar için kabulü güç bir yargı olacaktır. Bu güçlük iki aşamalı bir operasyonla aşılmaya çalışılır: İlk olarak, fonksiyonel dağılımdan, bölüşüm değişmeleri üzerindeki değerlendirme ölçütlerini sağlayacak farklı bir gelir dağılımı kavramına, kişisel dağılıma geçilir. İkinci olarak, tipik azgelişmiş ekonomilerin düal-yapısal özellikleri kullanılarak, sınaî ücretler lehindeki koşulların, genel olarak «yoksullar» için olumsuz bölüşüm sonuçları anlamına geldiği gösterilir: İddiaya göre, «düal» yapılı bir azgelişmiş ülkenin kişisel gelir dağılımının en düşük gelir dilimleri işsizler, kırsal yoksullar ve «marjinal» kesimde yaşayanlar tarafından doldurulmaktadır. Bu nedenle, sistemli olarak yüksek sınaî ücretlere yol açan bir ithal ikameci strateji, örneğin Gini katsayısıyla ifade edilen eşitsizlikleri *istatistiki olarak* artırır. Ayrıca, böyle bir modelin ekonomik etkileri, tarımın ticaret hadlerini bozduğu

1 «Üretim faktörleri» ile «sosyal sınıflar» (ve bunların gelir payları) arasındaki farklar, «insan sermayesi» kuramı ile köylü gelirlerinin incelenmesinde çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Birincisine göre, işçi sınıfına intikal eden ücretlerin bir bölümü, «insana yatırılmış sermaye»nin getirisi olarak görülür; ikincisinde ise köylü geliri tüm üretim faktörlerinin ayrı ayrı «katkıları» sayılarak bunlar arasında paylaşılır ve böylece bir inceleme birimi olarak köylü sınıfı «ortadan kaldırılmış» olur. Bu sonuncu yaklaşımın daha geniş bir eleştirisi için: Boratav 1981: 116-123.

2 Açıkça bu bağlantı üzerine kurulu bir model için, bkz: Adelman ve Robinson 1978: 9-16.

3 Stolpel ve Samuelson 1941-42. Ayrıca bkz: Kravis ve Lipsey 1983: 15.

4 Bu noktada neoklasik muhakemenin, sermaye teorisi tartışmaları çerçevesi içinde karşılaşacağı açmazı, *sermayenin fiyatı* kavramından (ithal edilmiş) *sermaye mallarının fiyatları* kavramına kaydırarak kurnazca aşmaya çalıştığına dikkat çekelim. Örnek olarak, Krueger 1974a: 233-235.

5 Örnek olarak, bkz: Adelman ve Robinson 1978: 96-97; Little *et al* 1970: 41-45; Balassa 1983: 431-432.

6 Krueger'e göre, «emek piyasalarında rekabetçi fiyatlamayı engelleyen en yaygın müdahale, sosyal sigorta ödemeleri ve istihdam üzerinden alınan diğer ödentilerdir.» (Krueger 1983: 146-147.) Ancak, sendikal faaliyetler de bunlara ek diğer bir bozukluk nedenidir. (A. Krueger ile mülâkat, *İktisat Dergisi*, Ocak 1985, s.5.) Ayrıca: Little *et al* 1970: 81-82.

için ve olumsuz istihdam sonuçları nedeniyle, düşük gelirli grupların aleyhine seyreder. Böylece temel bölüşüm sorunsalı, özellikle sanayide ve genel olarak «formel sektör»de çalışan işçiler ile bir bütün olarak yoksul gruplar arasında objektif bir çıkar çelişkisine dönüştürülmüş olur.[7]

4. Bu çözümleme çerçevesi ve kuramsal muhakeme, geleneksel istikrar programlarının da bölüşüm etkileri bakımından savunulmasına imkân verir. Azgelişmiş ekonominin dünya ekonomisi ile piyasa (ve serbest ticaret) ilişkileri esası üzerinde eklemlenmesinin nemaları toplanmadan önce, göreli faktör fiyatlarında bir *ilk düzeltme* gerekli görülmektedir. Sermayenin göreli fiyatının «normalleşmesi», önce devalüasyon, sonra da esnek kurlar rejimi sayesinde ithal edilen sermaye mallarının «gerçekçi» bir düzeyde fiyatlanması sonunda ve -buna ek olarak- faiz hadlerinin oluşumunda piyasayı egemen kılarak yatırım maliyetlerini artırarak sağlanır. Emek cephesine gelince, benzeri bir «normalleşme», ücret oluşumu üzerine çeşitli denetim ve sınırlamalar getirerek ve emekten yana «sapmalar»a yol açan kurumsal düzenlemeleri ve mevzuatı ortadan kaldırmaya başlayarak gerçekleşir. Örgütlü işçi sınıfının böylesine avantajlı bir durumdan yararlandığı ülkelerde, sendikaların etki ve güçlerinin kırılması fiilen öncelik taşır. Emek cephesindeki bu operasyonların[8] ancak baskıcı bir siyasî mekanizmayla gerçekleşebileceği açık olmakla birlikte, bu «küçük ayrıntı» gözardı edilir ve sözü geçen önlemlerin, aslında ve genel olarak eşitsizlikleri *azaltıcı* doğrultuda sonuçlar vereceğine kanıt olarak, yukarıda özetlenen neoklasik analiz gösterilir. Geleneksel istikrar programlarının «faktör piyasaları»nı etkilemeyi amaçlayan bu iyi bilinen unsurlarının, rasyonel kaynak tahsisinin karşısındaki engelleri kaldıracağı umulur ve böylece, ekonominin dünya ekonomisi ile piyasaya (ve serbest ticarete) dayalı bir patika üzerinden *normal koşullar altında* bütünleşmeye başlaması beklenir. Bu bütünleşme, göreli mal fiyatlarını emek-yoğun sanayiler lehine «düzelteceği» için sonuçta emeğin göreli fiyatını da yükseltecektir. Ancak bu yükselme, emek piyasalarındaki «yapay» düalitelerin tasfiyesini izleyerek gerçekleşeceği için, sadece «ayrıcalıklı» kentli işçi sınıfı lehine değil, genel olarak emek faktörü lehine olacak ve bu yüzden ülke çapında da olumlu bölüşüm etkileri yaratacaktır. Bu «kıssa»dan sanayi işçileri için çıkarılan «hisse» özetle şu oluyor: «Enflasyon karşısında ücretlerinizin aşınmasına, zorunlu tüketim mallarındaki katmerli fiyat artışlarına, sendikal ve toplu pazarlık haklarınıza getirilen sınırlamalara karşı biraz dişinizi sıkın; liberal ekonomiye geçiş ve dışa açılma yönelişlerine karşı sesinizi çıkarmayın; istikbal sizin olacaktır!»

5. İthal ikamesinin bölüşüm etkilerine dönük neoklasik eleştirinin biraz gönülsüz ve «marjinal» bir unsuru daha vardır. Batılı iktisatçıların büyük bölümü tarafından, biraz fazla «politik iktisat» koktuğu için olsa gerek, fazla tutulmayan; ancak Türkiye'de «liberal sol» saflarında bir hayli etkili olan bu eleştiri, «ithal lisanslarından doğan rantlar» veya daha genel olarak «koruma ve müdahale rantları» kavramlarına dayanmaktadır.[9] Bu aslında, piyasalara devletin getirdiği sınırlamalar sonucu göreli fiyatlarda meydana gelen değişmelerin *kısmî* bölüşüm etkilerini inceleme doğrultusunda bir girişimdir.

Neoklasik yaklaşımın bu alandaki doğal eğilimi, rekabetçi (veya serbest ticaretçi) bir duruma kıyasla göreli fiyatlardaki değişmeleri, «efektif koruma oranları», «yerel kaynak maliyeti» gibi kavramlar aracılığıyla bir kaynak tahsisi sorunsalı içinde incelemektir. Ancak A.Krueger, ithal ikamesine karşı açtığı haçlı seferinin bir aşamasında, analizi gelir dağılımı alanına kaydırmaya girişmiş ve Hindistan ve Türkiye için bu «rantlar»ın hacmini tahmine kalkışmıştır. İthal lisanslarından kaynaklanan rantlarla ilgili bir hesaplama, ithal edilen mallar üzerindeki bir örneklemeden hareket eder ve bu malların nihaî satış fiyatları ile birim ithal maliyetleri arasındaki farkın miktarlarla çarpımına dayanır. Örneklemeden tüm ithalata uzanan bir genelleme, «1968'de ithal lisanslarından kaynaklanan rantlar GSMH'nın yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır» yargısı ile sonuçlanmaktadır[10]. Krueger, bu oranı (veya büyüklüğü) ithal ikameci bir stratejide ticarî veya sınaî burjuvaziye intikal eden bir gelir kategorisi olarak tanımlamaya açıkça kalkışmıyor[11]; ancak böyle bir yorum, bu yaklaşım biçiminin doğal bir uzantısı olarak da görülebilir. Böylece, ithal ikameci bir rejimin, burjuvazinin ayrıcalıklı unsurlarınca el konan «rantlar»a veya «aşırı kârlar»a yol açtığı ve böylece tümüyle olumsuz bölüşüm sonuçları yarattığı ileri sürülebilir. Ve bu olumsuzluklar, ancak ithal kısıntılarının ortadan kalkmasıyla giderilebilecektir.

İlk bakışta ilginç ve çekici görünebilmesine rağmen, bir sonraki kesimde gösterilebileceği gibi, içerdiği ku-

7 «İstihdam edilen sınaî işçiler, sınaî kesimde daha az istihdam imkânları yaratılması ve burada iş bulamayanların daha düşük kazançlar elde etmeleri *pahasına* göreli olarak yüksek gelir kazanan küçük bir seçkinler grubu[dur.]» (Kruger 1983: 147. Vurgulama bize aittir.) «İthal ikameci strateji hem genel olarak gelir dağılımı, hem de yoksulluğun yaygınlaşması üzerindeki etkileri bakımından vahimdir...Kentli işçilere yarar getirir... ve esasen yoksul olan kırsal hanehalklarını daha da yoksullaştırır. Kentli seçkinleri kırsal sektörün sırtından kayıran bir strateji görünümündedir.» (Adelman ve Robinson 1978: 121,126) Ayrıca bkz: Little *et al* 81-82, 86-88; Stewart ve Weeks 1975: 94-96; Bruton 1977: 98-100, 109-110; Webb 1977: 216, 220, 229.

8 İki IMF uzmanı, istikrar programlarının bir başarı göstergesi olarak ücretler/ihraç fiyatı oranını önermektedirler (Johnson ve Salop 1980:20). Ayrıca bkz: Krueger 1978: 254-256.

9 Krueger 1974b. Bu yaklaşımın daha önceki eleştirileri için, Boratav 1985a ve 1985b.

10 Krueger 1974b: 294. Makalesinin teorik bölümünde Krueger, tek faktörlü (emek) ve sadece tüketim mallarının ithal edildiği bir model sunmakta ve sözü geçen «rantlar»a ticaret kesimindeki işçilerin el koyduğu sonucuna varmaktadır. Bu modelin, ithal ikameci stratejiler izleyen azgelişmiş ekonomilerin yapısal özellikleriyle hiçbir ilgisi olmadığı, tartışma götürmeyecek kadar açıktır. Ancak öğrencilerine, iktisatta *yanlış soyutlamanın* bir örneğini vermek isteyen iktisat hocaları için, incelenmek istenen olgunun *aslî* unsurlarını talî unsurlarından ayırdetmekte gösterdiği beceriksizlik nedeniyle, Krueger'in modeli yaratılı olabilir.

11 Diğer çalışmalarında Krueger «miktar kısıtlamalarına bağlı primler»den sözetmekte (Krueger 1978: 65) ve hattâ ithal lisanslarına bağlı kazançların -kısıtsız bir rejimde ithalatçıların sürüm artışından benzer kazançlar elde edebileceği gerekçesi ile- fiktif olduğunu ima etmektedir. (Krueger 1974a:240) Adelman ve Robinson (1978: 127) ise, tipik ithal ikameci stratejilerde gözlenen «fiyat sübvansiyonlarının [?], yüksek korumacı tarifelerin ve yatırım sübvansiyonlarının olumsuz bölüşüm etkileri»nden gevşek bir biçimde sözetmekte yetiniyorlar.

ramsal ve metodolojik açmazlar[12] bir yana, buradaki «rantlar» yaklaşımı sadece ve sadece göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm etkileri üzerindeki *genel* bir analizin bir parçası olarak geliştirilirse anlamlı olabilmektedir.

III. Alternatif Bir Çözümleme Çerçevesi

A. Temel yaklaşım

Bu makalede, ithal ikamesinin bölüşüm boyutları üzerindeki neoklasik eleştiriyi kendi mantığı açısından ve «içten» değerlendirmek yerine, azgelişmiş bir ekonomide bölüşüm ilişkilerinin temel boyutlarını incelemeye elverişli alternatif bir çerçeve önermeyi ve Türkiye incelemesini bu çerçeveye oturtmayı yeğliyoruz. Bunun, aynı zamanda, yukarıda değinilen neoklasik savların kavramsal, kuramsal ve ampirik dayanaklarının da dolaylı bir eleştirisini getireceğini sanıyoruz.

Bu çözümleme çerçevesi özgün olmaktan uzaktır ve bölüşüm sorunlarına «hasılanın toplumun *sınıfları* arasında [nasıl] paylaşıldığını»[13] sorarak yaklaşan klasik politik iktisadın sorunsalından hareket ederek *sosyal sınıfların* ve bunları oluşturan sosyo-ekonomik grupların gelir payları üzerine inşa edilmekte; Marksist iktisadın analiz araçlarını kullanmaktadır.

Kuramsal düzeyden ampirik düzeye geçildiği zaman, azgelişmiş bir ekonomide sosyal sınıflar ve sosyo-ekonomik gruplar arasında gelir dağılımını veren kesintisiz zaman serilerinin elde edilmesinin çok güç, hemen hemen imkânsız olduğu gözlenecektir.[14]

Yine de bu güçlüğü, genel ve kesintisiz bir gelir dağılımı tablosunun varlığına gerek duymadan; sadece gelir dağılımındaki *değişmelerin* doğrultusunu, boyutların ve biçimini araştırmayı hedeflemekle aşabiliriz. Böyle bir yaklaşım, çeşitli *bölüşüm ilişkilerini* temsil eden bir dizi nicel göstergenin inşası ve kullanılmasına gerek duyar. Bu göstergelerdeki değişiklikler, böylece, ilgili sosyo-ekonomik gruplar arasındaki gelir dağılımı değişmeleri olarak yorumlanabilir. Bir sonraki kesimde, Türkiye'de gelir dağılımının değişimi bu yaklaşımla inceleniyor.

Bu yaklaşımın kuramsal ve kavramsal temelleri, *aslî* (temel) ve *talî* (ikincil) bölüşüm ilişkileri arasında yapılması gereken bir ilk ayrıma dayanır. Ampirik incelemeye uygun göstergeler ise, sadece istatistikî kolaylık endişelerine göre değil, esas olarak ilgili göstergenin yansıtması beklenen belirli bölüşüm ilişkisinin analizi ile tanımlanmaktadır.

B. Aslî (temel) bölüşüm ilişkileri

Sınıflı bir toplumda, dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne doğrudan el konma biçimleri, aynı zamanda ilgili üretim ilişkisinin de bir yansıması olarak, aslî bölüşüm (sömürü) ilişkilerini meydana getirirler. Marx'ın politik iktisada yaptığı en önemli katkılardan biri, meta üretiminin varolduğu ekonomilerde aslî bölüşüm ilişkilerinin doğru bir kuramsal analizinin ve artı-ürünün büyüklüğünün hesaplanmasının sadece *değerler* aracılığıyla yapılabileceğini göstermesi olmuştur. Ne var ki ampirik zorunluluklar, aslî bölüşüm ilişkilerini yansıtan göstergelerin-getireceği tüm sapmalara rağmen-*piyasa fiyatları* üzerinden inşa edilmesi i kaçınılmaz kılıyor.

Sorunlarını tartıştığımız çağdaş azgelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu için geçerli olmak üzere üç grup bölüşüm göstergesi önerilebilir ve bunlardan her biri sözü geçen ekonomilerde varolan başlıca üretim ilişkilerinden birine (kapitalist ve yarı-feodal üretim ilişkileri ile küçük meta üretimine) tekabül eder.

Kapitalist üretim ilişkileri, ücret/kâr çelişkisini yansıtan göstergelerce temsil edilmelidir. Bu bakımdan mevcut göstergeler içinde en uygunu olarak cârî fiyatlarla *katma değer içinde ücret payı* önerilebilir. Bu oran, çeşitli üretim kolları için ayrı ayrı veya endüstri grupları için bütüncül olarak hesaplanabilir. Bazı azgelişmiş ülke (ve bu arada Türkiye) istatistikleri, imalat sanayiinin tümü ve alt kolları için ücret/katma değer oranlarının hesaplanmasına imkân verebilmektedir. Devlet sanayii ve özel sanayi ayrımı da bu çerçeve içinde anlamlı ve gerekli olmaktadır. Yarattığı yöntem sorunlarına rağmen, ilke olarak kapitalist çiftçiliğin de aynı göstergeyle kapsanması gerekir, ne var ki bu alanda ampirik veriler genellikle yetersiz kalmaktadır.

Bazı hallerde, endüstriler itibariyle (saatlik, günlük, aylık) ücret hadleri verileri sağlanabilmekte ve bunları *reel ücret* serilerine dönüştürmek mümkün olmaktadır. Reel ücretlerin seyrinin tek başına gelir *dağılımındaki* değişmeleri yansıtması, tabiatıyla söz konusu değildir. Ne var ki, payların doğrudan doğruya tahminine imkân sağlayan veriler yetersiz ise, istihdam ve üretim serileriyle bağlantılar kurmak şartıyla, reel ücret serileri bölüşümdeki değişmelerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir[15].

Türkiye tarımında en yaygın üretim ilişkisi olan küçük meta üretiminin aslî bölüşüm ilişkileri[16] dolaşım süreci içinde yer alır. Ücretli emeğin ve toprak kiralamanın hiç olmadığı «saf» küçük meta üretiminde, net

12 Örneğin yaygın bir durum olarak sanayicilerin doğrudan ithal ettikleri ara malları ele alırsak, nihaî sınaî fiyatlarla ithal maliyetleri arasındaki marjı «koruma rantları» olarak yorumlayabilmek için, katma değer ve «normal» ticarî marjların «saf» rantlardan ayırdedilebilmesi gerekir ve bu da -diğer sorunlar bir yana- açık ve seçik bir fiyatlama davranışları modeline gerek duyar.

13 Ricardo 1817.

14 Örneğin Türkiye için, bazı güçlükler ve zorlamalara rağmen, tarım-dışı ücret ve maaşlar, tarım-dışı ücret-dışı gelirler ve tarımsal gelirlerden oluşan üç büyük gelir kategorisinin millî gelirden paylarını ifade eden zaman serileri inşa edilebilir; ama özellikle son iki kategorinin heterojen niteliği yüzünden, bu serilerin «sosyal sınıflar arası gelir dağılımı»na tekabül etmesi söz konusu olamaz. Bu konudaki bazı eski çalışmalar için bkz.: Korum 1968 ve Boratav 1969.

15 L, W ve Y, sırası ile istihdam, (sabit fiyatlarla) toplam ücretler ve katma değeri; w_r, q_l ve y_w ise reel ücretler, ortalama emek verimliliği ve katma değerde ücret payını ifade etsin. Tanım gereği, $w_r = W/L$, $q_l = Y/L$ ve $y_w = W/Y$ olduğuna göre, $y_w = w_r/q_l$ olur. Ücret payının doğrudan saptanmasına imkân verecek kaynakların bulunmaması halinde, yukarıdaki bağıntılar boşlukların doldurulmasına; örneğin reel ücretlerin seyrinin ne ölçüde ücret payı seyrine tekabül ettiğini tahmine imkân verir.

16 Türkiye tarımındaki üretim ilişkileri üzerinde eski bir tartışma üzerinde yapılan bir değerlendirme için: Seddon ve Margulies 1984. Bu tartışmaya yazarın yaptığı katkı için, Boratav 1970.

hasıla dolaysız üretici (köylü), ticarî sermaye (tüccar) ve malî sermaye (tefeci) arasında paylaşılır. Bu ilişkileri temsil eden en iyi ampirik gösterge, çiftçilerin eline geçen (net) fiyatın, aynı grup ürünleri için nihaî kullanıcı veya tüketicinin ödediği (net) fiyat içindeki payıdır. Tarım ürünlerinin işlendiği hallerde, sonraki aşamalardaki katma değer eklentilerinin ve taşıma-depolama marjlarının mümkün mertebe hesaplama dışı tutulması gerekir.[17]

Tarımda küçük üreticiliğin yaygın olduğu hallerde, küçük meta üretimine ilişkin sentetik bir bölüşüm göstergesi olarak tarımın (iç) ticaret hadleri kullanılabilir mi? İç ticaret hadlerinin hesaplanmasında kullanılan iki ayrı fiyat serisi, *çiftçinin elde ettiği fiyat* ile çiftçinin tarım-dışı *girdilere ödediği fiyat*lara tekabül etse idi, bu göstergelerdeki değişmeler, pazarlanan birim ürün içinde üreticinin net gelirini temsil ederdi. Bu, ticarî marjların göreli büyüklüğünü ve tarımsal üreticinin faiz yükünü kapsamaz; ancak çiftçinin *geri* piyasa bağlantıları çerçevesi içinde, yani tarım-dışı girdilerin alıcısı olarak ne derecede «sıkıştırıldığını» yansıtır. Önceki göstergeye kıyasla eksik olmasına rağmen, iç ticaret hadleri tekil ürünlerin ötesine giderek ülke çapında bir gösterge olarak inşa edilebilir ve üstünlüğü de buradadır[18]. Genellikle, iç ticaret hadlerinin, ekonominin diğer kesimleri karşısında tarımın göreli durumunu yansıttığını; fakat küçük üretici ile ticarî/malî sermaye (tüccar/tefeci) arasındaki dolaysız çelişkiyi ifade etmediğini kabul edebiliriz.

Ancak, her iki gösterge için yukarıdaki yorumların geçerli olması için, küçük meta üretiminin tarımsal yapıya damgasını vurmuş olması gerekir. Diğer durumlarda, örneğin kapitalist çiftçiliğin egemenliği halinde, aslında göreli fiyat hareketlerini ifade eden bu durumlar, *artığın yeniden paylaşılması* anlamına gelir ve talî bölüşüm ilişkileri içinde yer alır.

Yarı-feodal üretim ilişkileri, büyük toprak mülkiyetinin ortakçılık veya diğer toprak kiralama biçimleri içinde küçük toprak işletmesiyle (ortakçı/kiracıyla) karşı karşıya gelmesinde söz konusu olur. Bu durumda ilgili bölüşüm göstergesi, toprak kirasının, tarımsal katma değer içindeki payıdır. Katma değere ilişkin uygun verilerin yokluğu halinde, alternatif fakat yetersiz bir gösterge olarak, birim toprak üzerine düşen reel toprak kirası kullanılabilir. Türkiye tarımı için her iki göstergeye ait zaman serilerinin inşası şimdilik imkânsız görünüyor.

Gelir dağılımı sorunsalına, yukarıda açıklanan temel bölüşüm ilişkileri perspektifi içinden yönelmenin, neoklasik yaklaşıma tamamen karşıt olduğu açık olsa gerektir. Bu kesimdeki bakış açısı, bölüşüm sorununu, her üretim ilişkisi içinde belli biçimlerde karşı karşıya yer alan *dolaysız üreticiler* ile *sömürücü sınıflar* arasındaki objektif çıkar çelişkisinin bir yansıması olarak görür. Farklı bir ifadeyle, temel bölüşüm ilişkileri her üretim biçimi içinde artığa el koymanın (sömürünün) mekanizmalarını tanımlar; açıklar ve böylece sınıf mücadelesinin nesnel-ekonomik koşullarının çerçevesini çizer.

Buna karşılık, bir *kişisel gelir dağılımı*nın bünyesindeki karşıtlıklar, sosyo-ekonomik gruplara tekabül etmeyen ve esas olarak *istatistikî* bir kategori olan *gelir grupları* arasında meydana gelir. Herhangi bir kişisel dağılımın, örneğin en düşük yüzde on'luk gelir dilimi, toplumun *tüm sınıflarından* hanehalklarını bir araya getirmiş olabilir: O yıl için zarar etmiş görünen iş adamı, niteliksiz işçi, emekli, memur, işportacı, küçük köylü ve küçük mülk geliriyle yaşayan rantiye, birbirinden tamamen farklı ekonomik etkenler tarafından aynı gelir dilimi içine itilmiş olup orada «sınıf barışı» içinde yanyana yaşamaktadırlar. Neoklasik iktisat, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımlarının kavramsal ve analitik çerçeveleri arasında yarattığı belli bir karışım sonunda, ithal ikamesinin bölüşüm sorunlarını *öncelikle* işsizler, lumpen proletarya ve yoksul köylülerden oluşan bir sefiller kitlesi ile örgütlü işçi sınıfı arasındaki bir çıkar çatışması olarak; ve *ikincil olarak*, artığın egemen sınıfların çeşitli kesimleri arasında paylaşılmasını ilgilendiren bir dizi karşıtlar («koruma rantları», ihracat sübvansiyonları, faiz politikaları vb. üzerindeki -ve ihracatçı/ithalatçı, tasarrufçu/yatırımcı gibi gruplar arasındaki çekişmeleri yansıtan- tartışmalarda gözlendiği gibi) olarak algılar. Kısacası geleneksel iktisat, bölüşüm sorununu sömürücü sınıflar ile dolaysız üreticiler arasındaki bir çelişki olarak değil; bu sınıfların *içsel* çelişkileri olarak ele alır.

C. Talî (ikincil) bölüşüm ilişkileri

Temel bölüşüm ilişkileri içerisinde el konan artık, özellikle göreli fiyat değişmeleri aracılığıyla sektörler, endüstriler ve ekonomik faaliyetler arasında *yeniden* paylaştırılır. *Parasal ve malî sistem*, faiz hadleri, dolaysız vergiler ve malî transferler vb. yoluyla, artığın yeniden paylaşımında bir diğer mekanizma olarak rol oynar.

Artığın fiyat hareketleri yoluyla yeniden paylaşımının iyi bilinen bir mekanizması, ekonomide tek bir kâr haddinin egemenliğine rağmen endüstriler arasında sermayenin organik bileşimlerinin eşit olmaması halinde gerçekleşir. Bir diğer mekanizma, kapitalist bir tarım kesiminin egemenliği halinde, ürün fiyatlarına (ortalama kâr haddine ek olarak) *mutlak rant* eklenmesi biçiminde gözlenen özel bir tekelci fiyatlama halinde ortaya çıkar. Bunun karşıtı bir durum, tarımda küçük meta üretiminin egemenliği halinde tarımsal fiyatların (sınaî fiyatlardan farklı olarak) sermaye üzerine ortalama kâr haddini *içermemesi* halinde gözlenir. Klasik politik iktisat ve özellikle Marx tarafından çeşitli düzeylerde incelenmiş bulunan bu durumlar, artığın göreli fiyat hareketleri yoluyla yeniden paylaşımının çeşitli biçimlerine tekabül eder.

Kuramsal olarak, *piyasa fiyatları* ile *değerler* arasında-

17 Kuramsal olarak, gerek tüketicinin ödediği, gerek çiftçinin eline geçen fiyatlardan, tarımsal maddi girdilere tekabül eden üretim maliyetlerinin ve nihaî aşamaya kadar ürünün işlenmesi, taşınması ve depolanmasına tekabül eden katma değer ve maliyet marjlarının düşülmesinden sonra elde edilen *net* fiyatların kullanılması gerekir; ancak, bu türden bir hesaplama için gereken katma değer ve maliyet kalemlerinin zaman serilerini sağlamak mümkün görünmüyor. Dolayısıyla pratik ve zaman serileri bulunabilen bir gösterge olarak, aşağıda Tablo III'ün 3.-6. sütunlarını oluşturan gayri safi tüketici ve çiftçi fiyatlarından oluşan göstergelerle yetinmek zorunlu olmaktadır. Bu bölüşüm göstergesinin teorik ve kavramsal düzeyde açıklanması ve hesaplama yöntemleri için, bkz: Boratav 1981.

18 Ancak belirtelim ki birçok halde tarım ticaret hadlerinin hesaplanmasında kullanılan endeksler *sektörel* (tarım/sanayi) fiyat endeksleridir ve bunlar «çiftçinin eline geçen fiyat» ile «tarım-dışı girdi fiyatları»nın trendlerinden sapma gösterebilirler.

ki sapmalar, talî bölüşüm ilişkileri çerçevesinde meydana gelen değer aktarmalarının yönünü ve büyüklüğünü ifade edebilmelidir. Ancak, aslî bölüşüm ilişkileri, bizim önerdiğimiz göstergelerde olduğu gibi, değerlerle değil, piyasa fiyatları ile tanımlanmak zorunda ise, bunlar talî bölüşümün bazı unsurlarını da peşinen içerirler. Örneğin, imalat sanayiinde ücretler ve gayri safi kârlar arasında paylaşımı incelenen katma değer kavramı, girdilerin ve nihaî ürünün *fiyatlarını* belirleyen güçler tarafından etkilenir. Keza reel ücretler, ücret mallarının fiyat endekslerine bağlı olarak tanımlanırsa, bu malların tabi olduğu göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm sonuçlarını kendiliğinden içermiş olur. Yine de, burada tanımladığımız biçimde talî bölüşüm ilişkileri, bunların *ötesinde* değeraktarımlarını yansıtır ve kavramsal berraklık bakımından da bölüşüm sürecinin temel ve ikincil düzeyleri arasındaki ayrımı korumak zorunlu görünmektedir.

Piyasa bozukluklarının çeşitil türde devlet müdahaleleri ile katmerlendiği bir yapının ve buna bağlı olarak sektörler, endüstriler ve ekonomik faaliyetler arasında *çeşitli* kâr hadlerinin varlığının «normal» durum olduğu, Türkiye gibi ekonomilerde, göreli fiyatlardaki değişmeler, artığın paylaşılmasını ve genel olarak ulusal gelirin dağılımını belirleyen önemli bir olgu olarak ortaya çıkar. Bu koşullarda, her göreli fiyatlar kümesinin belli bir gelir dağılımı biçimine tekabül etiğini kabul etmek doğru olur; zira birçok hallerde fiyat hareketleri, sadece üretim koşullarında ve maliyetlerdeki değişmeleri değil; maliyetlerle nihaî fiyat arasındaki marjda meydana gelen değişmeyi yansıtmakta olabilir. Gelir dağılımında önemli değişmelere yol açan fiyat oynamalarının, esas olarak bu ikinci grup hareketlerden oluştuğu belirtilmelidir.

Türkiye ekonomisinin yapısal özelliklerinden hareket eden ve göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm sonuçlarının incelenmesini hedefleyen basitleştirilmiş bir modelin unsurları, Tablo I'de ortaya konmaktadır.[19] Buna göre, hizmetler dahil altı grup mal vardır: Ücret malları, dayanıklı tüketim malları, dış ticaret konusu olamayan hizmetler, sınaî kökenli (ülkede üretilen veya ithal edilen) ara mallar, tarımsal hammaddeler ve yatırım malları. İhraç edilen mallar ve tarımsal tüketim malları,[20] tahlil dışı bırakılmıştır. Bu mal gruplarını üreten, pazarlayan ve talep eden «ajan»lar, *dış dünya* (sadece «üreten» bir ajan), *devlet sanayii* ve *özel sanayi* (hizmetler söz konusu olunca «sektör»), *çiftçiler*, *ticarî sermaye* (ithalatçı ve tüccar) ve *tüketiciler*dir. Sınaî ürünlerin doğrudan sınaî kuruluşlarca pazarlandığı varsayılmıştır. Böylece tanımlanan ve sınıflanan mal grupları ve «ajanlar» arasında, üretimden nihaî kullanıma kadar uzanan kanallar, Tablo I'de özetleniyor.

TABLO I: TÜRKİYE'DE ÜRETİM VE PAZARLAMA KANALLARININ ŞEMATİK BİR SUNULUŞU

Mal Grupları	Üreten	Pazarlayan	Talep Eden
I.Ucret malları	Devlet, özel sanayi	Üreticiler	Tüketiciler
II.Dayanıklı tüketim malları	Özel sanayi	Üreticiler	Tüketiciler
III.Hizmetler	Devlet, özel sektör	Üreticiler	Tüketiciler
IV.Sınaî ara malları			
a) Yerli Üretim	a) Devlet Sanayii	a) Üreticiler	a) Devlet, özel sanayi, çiftçiler
b) İthal edilen	b) Dış dünya	b) İthalatçı, özel sanayi	b) Devlet, özel sanayi, çiftçiler
V.Tarımsal hammaddeler	Çiftçiler	Devlet, ticarî sermaye	Devlet, özel sanayi
VI.Yatırım malları	Dış dünya	İthalatçı	Devlet, özel sanayi, çiftçiler

Tablo I, göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm sonuçlarını izlemeye ve çözümlemeye elverişli bir çerçeve sağlıyor. Her mal grubu için fiyat hareketleri göstergelerinin, üretici, pazarlayıcı ve nihaî kullanıcı gruplar arasında farklılaştırılması gerekir. Böylece oluşturulacak matriks, her mal grubunun nihaî fiyatları ile (ithal edilmiş veya yerli, tarımsal veya sınaî) maliyet unsurlarının fiyatlarındaki değişmeleri hem ayırt ederek, hem de birlikte ele alarak, *maliyetleri yansıtan fiyat hareketleri* ile *değişen fiyat maliyet marjlarını* ifade eden durumların birbirinden ayrılabilmesine imkân verir. Bu iki halin farklı bölüşüm sonuçları anlamına geldiği açıktır. Bir sonraki kesimde, Türkiye'de göreli fiyat hareketlerinin gelir dağılımı etkileri bu çerçeve içinde çözümlenecektir.

Son olarak, parasal ve malî sistemlerin ikincil bölüşüm mekanizmaları açısından taşıdığı öneme bir kez daha işaret edelim. Bunların Türkiye ekonomisinin birikim süreci içinde taşıdığı önemli roller, dördüncü kesimde kısaca ele alınacaktır.

19 Bu modelin daha ayrıntılı bir biçimi için, bkz: Boratav 1985b: 230-233.

20 *Herhangi* bir işlenme sürecinden sonra nihaî tüketiciye intikal eden tüm tarımsal ürünler tarımsal hammadde kabul edilirse, tarımsal tüketim malları esas olarak yaş ve kuru sebze ve meyvadan ibaret kalır.

IV. İthal İkamesinin «Popülist» Bir Varyantında Gelir Dağılımı: Türkiye, 1960-1979

A. «Popülizm» üzerine

Burjuva demokratik devrimini tamamlayamamış çağdaş azgelişmiş ülkelerde, burjuva demokrasisinin yerleşmiş olması tanım gereği sözkonusu değildir. Zaman zaman Kemalist devrimi, DP'nin seçim yoluyla iktidara gelişini veya 1961 anayasasına yol açan 1960 rejimini kanıt göstererek[21] aksini iddia eden (ve birbiriyle kavgalı) tezlere rağmen, Türkiye'nin de burjuva demokratik devrimi eksik kalmış ülkelerden biri olduğu, herhalde 1980 sonrasında iyice ortaya çıkmıştır. Ancak, bu doğrultudaki uzun yolculuğun belli bir aşamasında, 1960'lı ve 1970'li yılların büyük bir bölümünde Türkiye «parlamentarist popülizm» diyebileceğimiz bir rejimin içinde yaşamıştır. 1961 anayasasının geniş şemsiyesi içinde burjuva demokrasilerine özgü (ve özellikle sendikal ve sosyal haklarda yoğunlaşan) kurumlaşmaları içeren bu rejim, esas olarak emekçi sınıfların *siyasî* örgütlenmelerine karşı çıkarılan hukukî ve fiilî engellerle, burjuva demokrasilerinden ayrılır. Ancak halk sınıfları, büyük egemen sınıf partileri arasında gerçek bir rekabete dayanan bu rejimde, esas olarak seçmen nitelikleriyle, özellikle bölüşüm sonuçları olan iktisat politikalarının oluşmasında belli bir biçimde etkinliğe sahiptirler. Bu etkinlik —sendikal düzey hariç— bu sınıfların örgütlenme ve ideoloji düzeylerindeki pasif konumlarıyla birleşir.

Yanlış yorumları ve fikir karışıklıklarını önlemek için burada bir açıklama gerekiyor: «Popülizm» üzerinde yazdıklarımız, çok çeşitli anlamlarda ve amaçlarla kullanılagelmiş olan «popülizm» terimine açıklık getirme amacını taşımıyor. «Popülizm»i, siyasî rejim ile bölüşüme dönük iktisat politikaları (ve bunların sonuçları) arasında özellikle Türkiye'de gözlenen sistemli ve düzenli ilişkilerden oluşan olgu ve süreçleri; farklı bir ifadeyle, siyasi rejim, sosyal sınıflar ve bölüşüm politikaları arasında gözlenen sistemli bağıntıları açıklamayı amaçlayan bir kavram olarak kullanıyoruz. Bunun, Latin Amerika ve hele Rusya üzerindeki çalışmalarda kullanılan popülizm anlayışlarıyla özdeşlik taşımadığı ortadadır; ve belki de —bizim akıl edemediğimiz— daha uygun bir terim *popülizm*in yerini pekâlâ alabilirdi. Önemli olan, kavramlaştırmayı gerektirecek derecede düzenli, sistemli ve anlamlı bir sosyal olgu-süreç karşısında olup olmadığımızdır. Esas olarak bu sorun üzerinde yapılması gereken bir tartışma sonunda kavramlaştırmanın yararı üzerinde birleşiyorsak, kavrama verilecek uygun terim büyük ölçüde biçimsel bir sorundan ibaret kalır.

İşte Türkiye'de, sözünü ettiğimiz «popülist» çerçeve içinde bölüşüm ilişkilerinin hangi etkenlerle, hangi doğrultuda değiştiği bu kesimde incelenecektir. Gösterileceği gibi, son zamanlarda moda olduğu gibi salt «ithal ikamesi» kavramıyla geliştirilen bir çözümleme, tek başına gelir dağılımı dinamiklerini açıklamaya yeterli değildir. Bu açıklamanın, birikim biçimini belirleyen ve siyasî-yapısal bir analize gerek duyan ek (ve «popülizm»i de içeren) olgularla birleştirilmesi gerekir.

Türkiye'de 1960-1979 yılları arasında meydana gelen değişmeler, önceki kesimde önerilen çözümleme çerçevesine ve göstergelere dayandırılacaktır. Tarım kesimindeki kapitalist ve yarı-feodal bölüşüm ilişkilerinin, sürekli verilerin yokluğu nedeniyle içerilememesi ve göreli fiyat hareketleriyle ilgili bulguların kısmî niteliği, tüm ekonomiyi kapsayan bir çözümlemeye imkân vermiyor. Ancak yine de bulgularımızın kapsamının, bölüşüm dinamikleri üzerinde genel bazı sonuçlara varmaya imkân verecek derecede geniş olduğunu sanıyoruz.

B. Ücret hareketleri

Tablo II, 1960 (1963) ile 1979 arasında ücret hareketlerinin genel bir görüntüsünü veriyor. Bu tabloda reel ücretlerin hesaplanmasında kullanılan deflatörün toptan eşya fiyatları endeksi olduğunu belirtelim. Bu nedenle, 1.-5. sütunlar, *reel ücret maliyetlerini* ifade ediyor; *gelir* olarak reel ücretleri değil... Bu sonuncu kavram, daha aşağıda inceleyeceğimiz ücret mallarının fiyat hareketleriyle doğrudan ilgilidir.

TABLO II: TÜRKİYE'DE REEL ÜCRETLER VE ÜCRET PAYLARI, 1960-1979

	Reel Ücret Maliyetleri Endeksleri					İmalat Sanayiinde Sabit Fiyatlarla Ücret/Katma Değer Oranı (%)		
	İmalat Sanayii			Tüm Ücretler				
Yıllar	Devlet	Özel	Toplam			Devlet	Özel	Toplam
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1960-2	—	—	—	—	103.3	—	—	—
1963-5	107.6	104.7	105.7	100.3	117.1	28.8	31.6	30.1
1966-8	126.0	121.1	122.8	130.6	131.4	23.0	30.6	26.1
1969-71	149.7	157.8	151.3	145.4	144.4	19.6	33.2	25.7
1972-4	140.3	148.6	142.0	142.2	135.3	22.4	31.3	26.9
1975-7	184.2	196.4	187.4	187.0	170.2	32.0	35.1	33.6
1978-9	216.4	212.3	209.7	194.1	157.4	47.3	32.0	37.5

21 Aslında bu dönemeç noktalarından *herbirini*, farklı içerik ve programlarla da olsa, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin önemli atılımları olarak görüyoruz. Ancak, bir türlü demokratik bir devrimi oluşturamayan ve çeşitli biçimlerde eksik kalmış atılımlar... Bu tarihî gözlem ve incelediğimiz dönemin sonunda ülkenin geldiği nokta göstermektedir ki, sözü geçen demokratikleşme süreci in tamamlanması egemen sınıflardan beklenemez.

Notlar: 1.-3. ve 6.-8. sütunlar için 1969-71 değerleri olarak aslında 1970-71 değerleri kullanılmıştır. 1.-4. sütunlar için 1963=100'dür ve 5. sütun için 1960=100'dür. 4.-5. sütunlar günlük ücret rakamlarına, diğer sütunlar ise yıllık ücret rakamlarına dayanmaktadır.

Kaynaklar: 1.-3. ve 7.-8. sütunlardaki bulgular, Devlet İstatistik Enstitüsünün büyük ölçekli imalat sanayiine ilişkin yıllık istatistiklerinden hesaplanmıştır. 4. sütun, bütün ücretliler için yazarın oluşturduğu bir bağımsız ücret serisinden alınmıştır; kaynaklar ve kullanılan yöntem için, bkz: Boratav 1984. 5. sütun, İşçi Sigortaları Kurumunun bütün ücretliler için verdiği ücret serilerine dayanmaktadır.

Tablo II'deki bulguların ve bunlara esas teşkil eden verilerin incelenmesinden, aşağıdaki sonuç ve genellemelere ulaşılabiliyor:

1. Reel ücret maliyetleriyle ilgili tüm seriler 1960 (1963) ile 1977 arasında belirgin bir artış eğilimi göstermektedir. Bu eğilimin tersine döndüğü alt-dönem, işgücü piyasasının «askerî» bir denetim altına alındığı 12 Mart sonrasının etkilerini içeren 1972-1974 yıllarıdır.

2. İmalat sanayiinde net hasılanın ücretlerle gayri safi kârlar arasındaki bölüşümünü temsil eden ücret/katma değer oranları, devlet sanayii ile özel sanayi ayrımı yapılarak incelenmelidir. Özel sanayide, 1975-1977 yıllarına gelinceye kadar, sözkonusu oran dikkat çekici bir kararlılık göstermektedir. Bu sonuncu yıllarda ücret payındaki belirgin artış, sonraki yılların kriz koşullarına belki de bir «prelüd» olarak görülebilir. Devlet sanayiinde ise ücret payı 1963'ten 1971'e kadar (%30.3'ten %18.8'e) sürekli bir düşme, sonraki yıllarda ise —özellikle 1977-1979 arasında hızlanan— belirgin bir yükselme göstermektedir. Devlet sanayiinde ortalama ücretler özel sanayii aşmasına rağmen, bu kesimde emeğin net verimliliği göreli olarak daha yüksek olduğu için, 1977 yılına kadar ücret/katma değer oranı özel sektör oranının altında kalmaktadır.

3. Kriz yılları olarak görülmesi gereken 1977-1979 yılları boyunca, işçi sınıfının, mutlak ve göreli ekonomik durumunu korumada kısmen başarılı bir direnme gösterdiği ortaya çıkmaktadır. İmalat sanayiinin her iki kesiminde reel ücretler 1977'de yükselmekte; aynı yükselme devlet kesimi için 1978'de de sürmektedir. Devlet sanayiinde 1976-1979 arasında düşen emek verimliliği ile birlikte meydana gelen önemli nominal ücret yükselmeleri, bu kesimde ücret payının %27.5'ten %48.2'ye artması sonucunu doğurmuştur. Özel sanayi ise ücret artışlarını frenlemede kısmen başarılı olmuştur. Bu kesimde reel ücret maliyetleri 1978 ve 1979'da gerilemekte ve ücret/katma değer oranı 1976'yı izleyen üç yıl içerisinde %34.8'den %31.8'e düşmektedir.

4. Reel ücretlerin 1960 ile 1977 arasındaki anlamlı artışını belirleyen iki önemli etken, (a) bu dönemde millî ve sınaî hasılada gerçekleşen yüksek büyüme hızları ve (b) ülkede güçlü ve etkili bir sendika hareketinin oluşmasına yol açan kurumsal ve siyasî ortam olarak gösterilebilir.

5. Ancak, ücret hareketlerini biçimlendiren etkenlere biraz daha geniş bir açıdan bakacak olursak, ithal ikamesi ile ekonomide devlet kesiminin büyüklüğü ve işlevlerinin de belirleyici olduğu sonucuna ulaşabiliyoruz. Bunlardan birincisi üzerinde duracak olursak, şu saptamalar yapılabilir: İthal ikamesinin önemli bir yer kapladığı ve iç pazarın sürükleyici bir rol oynadığı birikim biçiminde, ücretler hem maliyetlerin, hem de nihaî talebin bir unsuru olarak ikili bir rol oynarlar ve bu ikilik özel sermaye için çelişkili bir durum yaratır. Her *tekil sermayedar* kendi ücret maliyetlerini asgarileştirmeye çalışırken, *genel olarak sermaye* ekonominin tümünde ücret düzeyinin yüksek olmasını olumlu karşılar. Öte yandan, döneme damgasını vuran iktisat politikası mekanizmaları, artığa el koymada talî bölüşüm ilişkilerinin tek tek iş adamları için daha fazla önem taşıması sonucunu doğurmuştur. Döviz ve kredi tahsisleri, sübvansiyonlar, vergi indirimleri, vb. biçimindeki teşviklerden yararlanmak ve göreli fiyat hareketlerinin sağladığı avantajlara ulaşmak, çoğu hallerde özel kârların oluşmasında ücret düzeyine göre daha belirleyicidir. Bu durum, işverenlerin göreli olarak «yumuşak» bir ücret politikasına razı olmalarının nesnel ön-koşullarını yaratır.

6. Ücret hareketlerini biçimlendiren ikinci etken, üretken devlet kesiminin hacmi ve işlevleriyle ilgilidir. Devlet kesiminde «gevşek» bir ücret ve istihdam politikasının izlenmesi, bu kesimde nihaî fiyatlarla ücret maliyetleri arasındaki bağ çok güçlü olmadığı için, nüfuzlu ekonomik gruplardan hiçbirinin çıkarlarını *doğrudan* zedelemez. Böylece devlet işletmelerindeki ücret ve istihdam politikaları, iktidar partisi için, devlet kesimindeki sendikaların ve işçilerin desteğini kazanmada etkili görülen araçlar olarak, emek lehine biçimlenirler. Bu etkenin incelenen dönemde Türk İş-DİSK ve AP-CHP çekişmesinde çok önemli bir rol oynadığı malûmdur. İşgücü piyasası ise, devlet kesimi ile özel kesim arasında kurumsal ve yapısal bir bölünme içermediği için, devlet işletmelerinde emek lehine oluşan koşulların, dinamik bir sendikal hareketin aracılığıyla özel kesime de sirayet etmesi kaçınılmaz olmaktaydı.

7. 1974'ü izleyen yıllarda, ekonomik krizin ön-koşullarıyla birlikte modelin çelişkileri de ortaya çıktı ve «normal» yıllarda ücret hareketlerinin ardında yatan, yukarıda açıklanan etkenlerin, kriz koşulları içinde geçerliliklerini sürdüremeyeceği de zamanla anlaşıldı. Birikim sürecinin kaynak ve temellerinin kriz nedeniyle aşınmaya uğraması, talî bölüşüm ilişkilerinin alışılan mekanizmalarla biçimlenmesi için gerekli özgürlük alanını ve esneklik olanaklarını kısıtlamaktaydı. Bu, artığın yeniden paylaşılması sürecinin çevresinde kaçınılmaz çelişkiler ve çatışmalara yol açacaktı. Örneğin, sınaî burjuvazinin toplumsal artıktan elde ettiği payın, 1977'yi izleyen yıllarda önemli ölçüde daraldığı ve bu daralmanın burjuvazinin aracı faaliyetlerle uğraşan kesimleri lehine olduğu anlaşılmaktadır.[22] Sınaî burjuvazi böylece temel bölüşüm ilişkilerine (ücret/kâr ilişkisine) yeniden

22 1975-1979 yılları arasında hizmetler kesiminde ücret-dışı kazançların GSYİH'daki payının %29,8'den %42,5'e çıktığı tahmin edilmektedir. (Varlıer 1983: 27) Bu artışın önemli ölçüde sınaî kârların aleyhine gerçekleştiği söylenebilir.

öncelik vermek ve o alanda yeni baştan bir kuvvet durumu oluşturmak zorunluluğu ile karşı karşıya geldi. İşçi sınıfı ise bu saldırıya karşı kararlı bir direnç gösterdi. Sonuç, bu yıllarda özellikle sanayi kesiminde işveren/sendika mücadelesinin şiddetlenmesi, grevlerin ve işyeri huzursuzluklarının belirli ve hızlı bir biçimde artması olacaktı. Devlet sanayii ise bir süre daha geleneksel «popülist» istihdam ve ücret politikalarını sürdürmeye çalıştı. İmalat sanayii anket verilerine göre 1974 ile 1978 yılları arasında bu kesimde işçi başına reel ücret maliyetleri %58 *artarken*, sabit fiyatlarla toplam katma değer %20 *düşmekte*; istihdam ise %28 artmakta idi. Geleneksel politikaların sınırına gelinmiş olduğu, artık açıkça ortaya çıkıyordu.

TABLO III: TARIM TİCARET HADLERİ VE BELLİ TARIM ÜRÜNLERİNDE KÂR MARJLARINDA DEĞİŞİKLİK GÖSTERGELERİ

	Tarım Ticaret Hadleri		Kâr Marjlarında Değişiklik Göstergeleri			
Yıllar	I. Seri	II. Seri	Buğday/ Ekmek	Şekerpancarı/ Şeker	Pamuk/ Pamuklu kumaş	Yaprak çay/ Perakende çay
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1960-62	104.6	104.2	111.9	—	—	—
1963-65	106.7	116.1	101.7	100.0[2]	—	100.0[2]
1966-68	107.5	118.7	101.1	90.1	98.1[3]	116.7[5]
1969-71	112.5	126.8	95.9	93.6	104.8[4]	—
1972-74	130.0	128.0	89.8	114.3	86.8	152.3[6]
1975-77	144.0	121.3[1]	79.0	124.9	81.8	190.5[7]
1978-79	124.7	—	66.6	132.9	107.1	185.5

Notlar: Sütun 1, tarım/sanayi için zımnî GSMH deflatörlerine dayanan bir iç ticaret hadleri serisidir. Sütun 2, çiftçilere ödenen fiyatlar ile tarım-dışı mallar (gerek üretim girdileri ve gerekse tüketim malları) için çiftçilerin ödediği fiyatların ağırlıklı endeksleri temelinde hesaplanmış bir iç ticaret hadleri serisidir. 3.-6. sütunlar, her sütunda ilk zikredilen malın fiyat endekslerinin ikinci zikredilen malın fiyat endeksine oranının 100'le çarpımından oluşmaktadır. (1): 1975-76; (2): 1965; (3): 1967-68; (4): 1969-70; (5): 1967; (6): 1972; (7): 1977. Sütun 1-3 için, 1960=100. Sütun 5 için, 1967=100.

Kaynaklar: Sütun 2 için ve sütun 1'in 1960-1976'sı için, Varlıer 1978. Sütun 1'in 1977-79'u için, Kepenek 1984. 3.-6. sütunlarda: Ekmek, şeker, pamuklu kumaş ve perakende çay fiyatları için, DİE İstatistik Yıllıkları, İstanbul perakende eşya fiyatları. Buğday, şeker pancarı ve pamuk fiyatları için, DİE'nin «çiftçilere ödenen fiyatlar» verileri. Yaprak çay fiyatı için, Kepenek 1984: 254'te varılan Çaykur alım fiyatları.

C. Tarımda küçük meta üretimine ilişkin bölüşüm göstergeleri

Önceki kesimde açıklandığı gibi, küçük meta üretimine ilişkin temel bölüşüm göstergelerinin göreli fiyat hareketlerine dayandırılması gerekir. Tablo III bu doğrultudaki bulguları özetliyor. Tablonun ilk iki sütununda tarım ticaret hadlerini veren iki ayrı seri sunulmakta; 3.-6. sütunlarda ise, tarım kökenli dört çift mal için tüketici fiyatlarıyla çiftçinin eline geçen gayri safi fiyatlar arasındaki marjlarda meydana gelen değişmeler verilmektedir.

Her iki seriye göre, iç ticaret hadlerinin incelenen dönemde tarım lehine dönmüş olduğu açıktır. Bu bulgunun yanıtlanması gereken belli sorular ortaya attığı söylenmelidir. İthal ikameci politikaların yoğunlaştığı bu dönemde, sadece II. kesimde incelenen neoklasik mantığa göre değil, ekonomik sağduyuya göre de, tarım ticaret hadlerinin sanayiye göre gerilemesi beklenirdi. Ayrıca bu dönem dış ticaret hadlerinin de genellikle Türkiye aleyhine seyrettiği yılları içermektedir. Türkiye bu dönemde esas olarak tarım ürünü ihraç ve (ara malı ve yatırım malları olarak) sınaî ürün ithal eden bir dış ticaret yapısında olduğu için, dış ve iç ticaret hadleri in birlikte seyretmesi beklenmeliydi. Tablo III'ün iç ticaret hadleriyle ilgili zıt yöndeki bulguları nasıl açıklanabilir?

Bu sorunun tam bir yanıtı, göreli fiyat hareketlerinin ayrıntılı ve içsel bir analizi ile verilebilir ve bu doğrultuda bir adım, bir sonraki altkesimde atılacaktır. Ancak bilmecenin anahtarı, şüphesiz ki, devletin fiyatlarla ilgili ve fiyatları doğrudan etkileyen politikalarında aranmalıdır. Bu politikaların, belli sınaî fiyatlar üzerinde çeşitli mekanizmalarla sağlanan kontrollardan; tarımsal fiyatlar üzerinde ise giderek genişleyen, yaygın bir destekleme sisteminden oluşan iki ayrı unsurun bir bileşkesi olduğu hatırlanırsa, iç ticaret hadlerine ilişkin bulgu şaşırtıcı olmaktan çıkabilir. Buna ek olarak, sanayi kesiminde maliyet+kâr oranı («mark-up») ilkesine dayalı bir fiyatlama davranışı egemen ise, ucuz döviz ve düşük KİT fiyatları ile sınaî girdilerin ucuz tutulması —göreli fiyatlar üzerindeki doğrudan etkilere ek olarak— sanayi kökenli nihaî ürün fiyatlarını da «göreli» olarak «ucuzlaştıran» bir etken olmuş bulunabilir.

Bir yandan popülizmin köylülüğe uzanan kolunu oluşturan destekleme politikalarının, diğer yandan yaygın tüketim mallarındaki fiyat kontrollarının *birlikte* etkisini içeren ve tüketici fiyatları ile çiftçiye ödenen fiyat-

lar arasındaki bağın ne ölçüde zayıflayabileceğini gösteren iki örnek, Tablo III'ün 5. ve 7. sütunlarındaki pancar/şeker, yaprak çay/perakende çay fiyat ilişkilerinde ortaya çıkıyor. İki üründe de devletin tekel olarak alıcı olması ve perakende fiyatı doğrudan belirlemesi anlamlıdır. Pamuk/pamuklu basma kumaş fiyat ilişkileri ise, bir yandan tekstil ürünleri piyasalarının denetim-dışı bir alan oluşturmasıyla, bir yandan da pamuk piyasalarında kamu kuruluşlarının genellikle ikinci planda kalmış bulunmasıyla açıklanabilir. Ekmek/buğday fiyat ilişkilerinde ise, 1950'li yılların aksine (ve özellikle 1970'li yıllarda) kaynak yaratma hedefinin başat olduğu gözlenmektedir.

1977'den itibaren ekonomik kriz koşulları, popülizmin köylülüğe uzanan mekanizmaları hızla etkisiz kaldı. 1976 ile 1979 arasında, Tablo III'ün birinci serisinde ifadesini bulan tarım ticaret hadlerini %24.2 geriler. Bu gerilemeyi, Tablo II'deki ücret göstergeleriyle karşılaştırmak ilginç olabilir. Çiftçinin eline geçen fiyatlarda gözlenen ani çöküntüyle kıyaslanırsa, Tablo II'deki beş ücret göstergesinden dördünün 1979'da, 1976'dan daha yüksek değerler göstermesi anlamlıdır. Krizin iki temel halk sınıfı üzerindeki farklı etkilerinin açıklanmasında, işçi sınıfı ile köylülüğün «popülist» model içindeki rollerinin ve hareket alanlarının farklılığı dikkate alınmalıdır. Köylülük, iktidar partileri bakımından dikkate alınması gereken, seçim hesapları bakımından önemli, ancak esas olarak «ihsan dağıtılan» pasif bir sosyal güç idi. İşçi sınıfı ise, popülizmin çerçevesi i aşan ek bir mücadele aracına, *aktif* bir ücret pazarlığı yapmasına imkân veren sendikal örgütlenme ve grev araçlarına sahipti. Bu araçların 1976 ile 1980 Eylülü arasında etkili bir biçimde kullanılmış olması, ücretlerle köylü gelirlerinin kriz yıllarında farklı biçimlerde seyretmiş olmasını herhalde büyük ölçüde açıklayabilecektir.

TABLO IV: ÜCRET MALLARININ GÖRELİ PERAKENDE FİYATLARI, 1960-1979
(1960=100)

Yıllar	Margarin	Çay	Konut elektriği	Şehiriçi otobüs bileti	Ekmek	Şeker	Pamuklu kumaş
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1960-62	97.1	96.3	96.3	95.9	105.9	86.9	—
1963-65	94.6	86.2	104.9	107.8	124.1	73.4	110.2[1]
1966-68	95.3	73.7	96.5	92.1	117.9	69.8	104.4
1969-71	80.0	59.1	88.3	83.2	111.3	65.0	95.3
1972-74	66.1	31.8	76.7	81.9	110.3	49.0	156.6
1975-77	71.5	32.9	75.6	97.4	136.7	54.4	149.4
1978-79	48.9	22.2	53.2	79.8	107.4	35.5	82.5

Notlar: Bütün sütunlar için, verilen rakamlar=tek tek malların perakende fiyat endeksleri/toptan fiyat endeksi.
(1) 1963=100.
Kaynaklar: Perakende fiyat endeksleri, tek tek malların İstanbul perakende fiyatlarından; toptan fiyat endeksi, Ticaret Bakanlığı toptan fiyat endeksinden alınmıştır. Her ikisi de, DİE yayınlarının verileridir.

D. Göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm etkileri

Tablo IV ve V'te, iki mal grubunun, ücret malları ile ara malların göreli fiyat hareketleri sunulmaktadır. Bu bulgular, sözkonusu olan malları üreten ve pazarlayan endüstrilerin maliyet unsurlarını yansıtan fiyatlarla (ki bunlar tablolarımızda eksik biçimde de olsa toptan eşya fiyat endeksleri ile ifade ediliyor) aynı endüstrilerin *elde ettikleri* fiyatların karşılaştırılmasına imkân veriyorsa, artığın endüstriler-arası aktarımını, yani talî bölüşüm ilişkilerini ifade edecektir. Ancak ücret mallarında gözlenen fiyat hareketleri, nominal ücretleri *gelir* (maliyet değil) kategorisi olarak reel ücretlere dönüştürmenin de ana çerçevesini oluşturduğu için, temel bölüşüm ilişkileriyle de bağlantılıdır.

Tablo IV'ün, ücret mallarının göreli fiyat hareketlerine ilişkin bulguları tek yönlü değildir. Yine de birkaç genel gözlem yapmak mümkün görünüyor.

Fiyatları kamu otoritelerince ya doğrudan doğruya saptanan, ya da denetlenen ücret malları ve hizmetleri (Tablo IV'teki ilk altı mal), toptan eşya fiyatları endeksine kıyasla, ekmek hariç, düşme eğilimi göstermektedir. Buradan, fiyat hareketlerini kentli yaygın tüketici kitleler lehine denetlemek için (yine ekmek istisnası ile) bilinçli ve etkili bir politika izlendiği sonucunu çıkarabiliyoruz. Doğaldır ki bu gelişmeler, belirgin teknolojik ilerlemelere bağlı değilse veya sübvansiyon mekanizmalarıyla telâfi edilmediği sürece, sözü geçen malları üreten ve pazarlayan endüstriler ve faaliyetler aleyhine bölüşüm sonuçları yaratır.

Örnek olarak aldığımız mallar içinde fiyat kontrollarına tabi tutulmayan tek mal, pamuklu basma kumaştır. Kriz yıllarına gelinceye kadar göreli fiyatı dalgalı bir ar-

tış eğilimi gösteren bu malın[23] öncelikle tekstil sanayii ürünlerini ve daha da genel olarak fiyat oluşumu kamu denetiminin dışında kalan tüm sınaî malları temsil ettiği kabul edilebilir mi? Pamuklu kumaşın düşük gelir esnekliği gösteren bir talep yapısına ve büyük ölçüde yerli girdilere dayalı arz koşullarına bağlı bir mal olduğu hatırlanırsa, Tablo IV'ün 7. sütunundaki fiyat hareketlerinin yukarıda sözü edilen sınaî ürün grupları için tamamen temsilî olamayacağı düşünülebilir. Yine de, fiyat denetimlerine tabi tutulmayan bir sanayi kolunun diğer ücret mallarından farklı fiyat dalgalanma ve eğilimleri göstermiş bulunması ilginç görülebilir.

TABLO V: ARA MALLARIN GÖRELİ FİYATLARI, 1960-1979
[Fiyat Endeksleri Arasındaki Orantılar]

Yıllar	Demir ürünleri/ Toptan fiyatlar (1)	Çimento/ Toptan fiyatlar (2)	Yakıt/ Toptan fiyatlar (3)	Yakıt toptan fiyatı/Ham petrolün TL ithal fiyatı (4)	ABD dolarının kuru/ Toptan fiyatlar (5)
1960-62	100.0	100.0	—	—	96.3
1963-65	95.1[1]	96.9[1]	97.9	—	86.5
1966-68	87.2	91.4	103.5[2]	—	74.0
1969-71	82.9	83.3	127.2	100.0	74.6
1972-74	86.8	83,3	132.3	100.3	57.3
1975-77	79.7	70.9	100.7	38.8	39.1
1978-79	67.9	72.6	133.7	52.1	29.6

Notlar: 1.-3. sütunlardaki üç malın fiyat endeksleri, aşağıda belirtilen kaynaklardaki bireysel fiyat listelerinden hesaplanmıştır. Ham petrolün Türk lirası olarak ithal maliyetinin endeksi, petrol ürünlerinin TL ithal değerini ton olarak verilen ithal hacmine bölmek ve böylece elde edilen birim ithal maliyetleri serisini endekslemek yoluyla hesaplanmıştır.
Kaynaklar: Demir ürünlerinin ve çimentonun fiyatları, İmar ve İskân Bakanlığının resmî fiyat listelerinden; bütün diğer veriler DİE yayınlarından alınmıştır.

Tablo V'te gösterilen (ve ikisi ülkede üretilen, biri ithal edilen) ara malların göreli fiyat hareketleri üzerinde de bazı ilginç gözlemler yapılabilir.

Ülke içinde üretilen iki önemli ara malın (demir ürünlerinin ve çimentonun) fiyat ilişkilerinin, KİT'ler ve kamu otoritelerinde izlenen politikalar sonucu olarak, bu mallar aleyhine dönmüş olduğu, Tablo IV'ün ilk iki sütununda açıkça ortaya çıkıyor. Bu bulgu tüm yerli kökenli ara mallar için genelleştirilirse, bölüşüm ilişkileri açısından iki farklı yorum önerilebilir. İlk olarak, maliyet+kâr oranı («mark-up») ilkesine bağlı bir fiyatlama davranışının geçerli olduğu kabul edilirse, bu malları girdi olarak kullanan tüm endüstrilerin göreli fiyatlarının da paralel bir gerileme göstermesi beklenmelidir. Bu, incelenen süre boyunca iç ticaret hadlerinin sanayi aleyhine seyretmesinin ardında yatan temel bir etken olarak görülebilir. İkinci ve farklı bir yorum, kısa dönem maliyet değişmelerinden bağımsız denge fiyatlarının geçerli olduğu fiyatlama davranışlarının egemenliği halinde sözkonusu olur. Bu halde, nihaî ürünlerin fiyatları ile ara malların maliyetleri arasındaki marjların zaman içinde açılmış olması ve böylece oluşan «rantlar»ın belli endüstriler lehine önemli bölüşüm sonuçları doğurmuş bulunması beklenir. Bu iki senaryodan hangisinin geçerli olduğu konusunda kesin bir yargıya ulaşacak durumda değiliz. Piyasa yapıları ve iktisadî konjonktür, muhtemelen zaman ve alan olarak her bir alternatifin geçerlilik derecesini etkileyip değiştirmekte ve bu iki farklı senaryo ulusal ekonomi içinde yanyana varlıklarını sürdürmektedirler.

Bu incelemede kapsanan, tek ithal edilen ara mal, biraz özel bir mal olan petroldür. Toptan eşya fiyatlarının yakıtlar grubu endeksi, Tablo V'in 3. sütununda genel endeksle, 4. sütununda ise petrol ürünlerinin TL olarak ithal maliyetleri ile karşılaştırılmaktadır.[24] 5. sütun ise, kısmen, TL'nın dolara göre (aşırı) değerlenmesini yansıtıyor. Bu sütun, ithal mallarının fiyatlarındaki dolar cinsinden artışları içermemekle birlikte (ve bu yüzden göreli «ucuzlama» eğilimini abartarak), ithal edilen ara malların ve yatırım mallarının göreli fiyatlarının kaba bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Tablo V'in 3.-5. sütunlarının incelenmesinden birkaç

23 Yıllık bulgular, pamuklu basmanın göreli fiyatının 1963-1967 arasında istikrar, 1968-1970'te ılımlı bir düşme, 1976'ya kadar çok belirgin bir artış; sonraki üç yılda ise hızlı bir gerileme gösterdiğini ortaya koyuyor.

24 Bu göstergeler, bir kere, yakıtlar grubu kömür gibi petrol-dışı bir temel yakıtı içerdiği; ikinci olarak da, «petrol ürünleri ithal maliyeti» ham ve rafine petrolü birlikte kapsadığı için, zaman içinde toplam yakıt tüketiminin ve ithal edilen petrol ürünlerinin iç bileşimleri değişmekte ise güvenilirliğini yitirecektir.

sonuç çıkarılabilir. 3. sütunda temsil edilen yakıtların göreli fiyatı 1963-1979 arasında artmakta; ancak bu artış 1974 ve sonrasının petrol şokunun gerektirdiği boyutlarda olmamaktadır. Yakıtların fiyat hareketlerini frenleyen iki politika aracı sözkonusudur: TL'nın dolara göre yapay olarak değerlenmesi (sütun 5) ve petrol ürünlerinin satış fiyatı ile ham petrolün ithal maliyeti arasındaki marjın daralması. Bu sonuncu etken, sütun 4'te gözlendiği gibi özellikle 1972-1977 arasında geçerli olmuştur: 1971 ile 1979 arasında petrol ürünlerinin TL cinsinden hesaplanan (dolayısıyla devalüasyonların etkisini de içeren) birim ithal maliyeti 16 misli artmış; aynı süre içinde yakıtların toptan satış fiyat endeksi ise sadece 8 misli yükselmiştir. Bu hareketler 4. sütundaki göstergenin 1971-1979 arasında 100'den 51'e düşmesine ve böylece petrolün ülkede işlenmesi ve pazarlanmasında elde edilen artığın zamanla aşınmasına yol açmaktadır. Bu gelişmelerin ülke icindeki bölüşüm sonuçları bir yana; petrol ürünlerinin göreli fiyatlarındaki yükselme ulusal ekonomiden dış âleme yapılan kaynak aktarımını da yansıtmaktadır.

E. Göreli fiyat hareketleri üzerine bazı yorumlar

İç ticaret hadleriyle ilgili bulguların da eklenmesiyle, 1960-1979 arasında göreli fiyat hareketleri ile gelir dağılımı arasında oluşan karmaşık ilişikler üzerinde bir ilk yorumlama denemesi yapılabileceğini sanıyoruz.

Dönem boyunca ücret mallarının ve temel hizmetlerin göreli fiyatları, fiyat denetimlerinin ve KİT fiyat politikalarının sonucu olarak genellikle düşmüş görünüyor. Öte yandan, büyük ölçüde destekleme politikalarına bağlı olarak, çiftçinin eline geçen fiyatların da göreli bir yükselme eğilimi gösterdiği saptanabiliyor. İlk bakışta çelişkili görünen bu iki fiyat hareketinin,[25] işçi ve köylü sınıfları lehine; ancak tarım ürünlerini pazarlayan ve ücret mallarını üretip sunan «ajan»ların aleyhine bölüşüm etkileri yarattığı söylenebilir.

Fiyat denetimlerine tabi tutulmayan (ve dayanıklı tüketim malları üretimini içeren) özel sanayi, ithal edilen ve KİT kökenli yerli girdilerin göreli fiyatlarındaki gerilemeden yararlanmış; bu malları tüketen gruplar ise göreli durumlarında —tüketici nitelikleriyle— bir bozulmayla karşılaşmış olabilirler. Kısa dönemde girdi maliyetlerinden bağımsız bir fiyatlama davranışı varsayımına dayanan bu sonuçların oluşmasında, aşırı değerli döviz kuru (bazen, petrolde gördüğümüz gibi, ithal edilen girdilerin yurt-içi satış fiyatları üzerinde kontrollerle desteklenerek) *ve* KİT fiyat politikaları, ana araçlar olarak rol oynamaktadır. Ancak, alternatif bir senaryo oluşturan «mark-up» fiyatlama ilkesinin egemenliğinde aynı politikalar sanayinin ticaret hadleri in gerilemesine yol açmış olabilir.

Bu farklı yorumlar, öyle sanıyoruz ki, göreli fiyat hareketlerinin bölüşüm sonuçlarını belli bir «rantlar» kavramı aracılığıyla inceleyen kısmî neoklasik analizin eksikliğini ve yanıltıcı niteliğini gösteriyor ve sözkonusu sorunların genelleştirilmiş ve çok daha ince bir çözümleme ile ele alınması gereğini ortaya koyuyor.

Bu modelin birikim süreci açısından olumsuz unsurlar taşıdığı söylenebilir. Göreli fiyatları belirleyen ve etkileyen kamu politikalarının bütçe açıklarına veya kamu yatırımları için gerekli kaynakların zamanla aşınıp erimesine yol açacağı beklenmelidir. Bu nedenle, açık finansman mekanizmalarını işleten malî sistem, birikim sürecinin pürüzsüz süregelmesinde hayatî bir rol oynar. Aynı süreci belirleyen daha da önemli bir diğer destek, incelenen döneme damgasını vuran büyük boyutlu ve kronik dış açıklardan idame ettirilebilirliğidir. Ne var ki bu etkenlerin incelenmesi bu çalışmanın sınırları dışına taşıyor.

V. Sonuçlar

İçe-dönük iktisat politikalarının izlendiği yirmi yıllık bir dönemde Türkiye'de gelir dağılımı dinamiklerini gözden geçiren bu çalışmanın bulguları ve çözümlemeleri, kanımızca göstermiştir ki, neoklasik iktisadın ithal ikamesini incelerken kullandığı kavramsal çerçeve ve kuramsal yaklaşım, sözkonusu sorunların ve temel süreçlerin kavranmasına anlamlı bir katkı getirmemektedir.

Gelir dağılımını belirleyen süreçlerin içinde ve çevresinde yer alan ana aktörler, sosyal sınıflardır. Sömürücü sınıflar ile dolaysız üreticiler arasında oluşan sınıf mücadeleleri, aslî gelir dağılımını belirler. Egemen sınıfları oluşturan tabakalar arasındaki çatışma ve çekişmeler ise (dolaysız üreticileri de etkileyen bazı sonuçlar doğurarak) talî gelir dağılımını biçimlendirir.

Ancak her iki düzeyde gelir dağılımı, içsel ve dışsal yapısal parametreleri birbirinden farklı ülke ekonomilerinde, hem bu yapıları yansıtan, hem de onları belli ölçülerde etkileyen iktisat politikalarından soyutlanarak incelenemez. Bu nedenle, yukarıda sözü edilen temel süreçlerden hareket etmek koşuluyla, ulusal düzeylerde sözkonusu yapısal özellikleri iktisat politikası farklılıkları ile birlikte ele alan bir ek modelleştirme çabası gerekli görülmektedir.

1960'lı ve 1970'li yılların Türkiye'sindeki bölüşüm dinamiklerine bu açıdan bakacak olursak, *dünya ekonomisiyle eklemlenme biçimleri*nin, genel olarak devletin ve özel olarak *siyasî rejimin*, belli yapısal parametreler çerçevesi içinde iktisat politikalarını ve dolayısıyla gelir dağılımını belirlediği gözlenebilir. Bu üçlü belirlenme, daha somut olarak, (a) *ithal ikamesinin*, (b) *siyasî rejim-bölüşüm* bağlantılarının (*«popülizm»*in), (c) ekonominin bünyesinde *devletin* ifa ettiği *ekonomik işlevlerin* incelenmesi ile ortaya konulabilir.

İthal ikameci sanayileşme, bir yandan, dışa dönük iktisat politikası modelini büyük ölçüde belirler ve öte yandan, ülke içindeki birikim ve bölüşüm süreçleri üzerin-

25 Bu saptamalar, önemli kuramsal ve pratik boyutlar içermesine rağmen, iktisat yazınında çoğunlükla kentli tüketicilerin yararlandığı yiyecek maddeleri üzerindeki sübvansiyonlar ve bunların «olumsuz» sonuçları çerçevesinde ele alınmıştır. (Bkz.: Adelman ve Robinson 1978: 83-84; Little *et al* 1970: 44; Balassa 1983: 431.) Bölüşüm amaçlı sübvansiyonlar konusuna olumlu bir yaklaşım için, bkz: Furtado 1984: 618. Konuyla ilgili daha temel bazı sorunlar, farklı (ve özellikle yiyecek maddelerini kapsayan) fiyat yapılarını çeşitli ülkelerin «açıklık derecesi» ile karşılaştıran incelemelerde ele alınmıştır: Kravis *et al* 1978; Assael 1979; Beckerman 1977: 672-674; Johnson ve Salop 1980: 13. Devleti hem sosyal güçleri yansıtan endojen bir faktör, hem de bilinçli fiyat çarpıklıkları yaratan aktif bir unsur olarak ele alan bir çözümleme için: Griffin ve Khan 1978.

de önemli uzantılar yaratır. Yüksek ve çoğu kez önleyici koruma oranlarının ardında iç pazarın sürükleyici rol oynadığı bir sanayileşme biçimi, fiyat ilişkilerini (önemli bölüşüm sonuçları da yaratarak) değiştirir ve halk sınıflarının reel gelir düzeyleri ile birikim süreci arasında normal koşullarda belli bir uyumun gerçekleşmesine imkân verir.

Türkiye koşullarında *«popülizm»*, bölüşüm sorunlarına ilişkin çatışmaların yer aldığı ve çözüldüğü siyasî, hattâ ideolojik çerçeveyi aydınlatan bir kavram olarak kullanılabilir. Emekçi sınıfların etkili düzeyde partileşmelerine imkân vermeyen parlamenter bir rejim, egemen sınıflar ile halk sınıfları arasında bölüşüm politikaları üzerinde belli bir uzlaşma çerçevesi yaratır. Bu çerçeve, sendikal mücadelenin etkinliğini ve sınırlarını biçimlendirir ve daha pasif bir konumda bulunan köylülüğün taleplerine karşı partilerin tavırlarını ve hükümetlerin tepki biçimlerini belirler.

Devletin ekonomik işlevleri derken, yukarıda değinilen etkenlerin iktisat politikası uzantıları da dahil olmak üzere tüm politika araçlarının işlerlik kazandığı bir düzenleme biçimi i ve bu biçimin yapısal özelliklerini kastediyoruz. Dış ticaret, kambiyo, kamu maliyesi ve parakredi alanlarında benzer ülkelerde genellikle gözlenen geleneksel politika araçları, Türkiye'de geniş, üretken ve stratejik konumlu bir kamu kesiminin ve tarım ürünlerinin pazarlanmasında belirleyici rol oynayan kamu kuruluşlarının varlığı çerçevesinde uygulamaya konmuş, bunlar tarafından biçimlenmiştir. Bu çerçeve sayesinde devlet, göreli fiyatların yapısını ve mali sistem aracılığıyla oluşan kaynak aktarımlarını büyük ölçüde belirler ve böylece artığın yeniden paylaşımının ardındaki temel etken olarak ortaya çıkar. Bu yeniden-paylaşım süreci, bütün keyfi görünümüne rağmen, aslında birçok bakımlardan sistemli bir düzenlilik içermektedir.

Bu bölüşüm mekanizmalarının kesintisiz ve pürüzsüz olarak işlemesi mümkün müdür? Bölüşüm, tabii ki çelişkili bir süreçtir. ve bu yüzden yukarıdaki tablonun adeta «herkesi hoşnut kılan» özellikleri ve bu özelliklerin süreklilik koşulları üzerinde düşünmek gerekir. Türkiye örneği, kanımızca, bu süreklilik koşullarının başında, yüksek bir büyüme hızının geldiğini gösteriyor. Hızla büyüyen bir ekonomi, her sosyal grup için *mutlak* gelir artışları sağlayabilecek durumdadır ve bu, *göreli* durumlardaki bozulma ve iyileşmelere karşı grupların duyarlılığını belli ölçülerde aşındırır. İncelediğimiz yirmi yıl boyunca, reel ücretlerde ve reel köylü gelirlerinde önemli artışlar gerçekleşirken, bu grupların *göreli* durumlarının sistemli olarak bozulmasını önleyen bazı içsel mekanizmalar da oluşmuş görünmektedir. Bir bütün olarak burjuvazinin açısından, tali bölüşüm ilişkileri alanında sağlanan avantajların, işgücü piyasasındaki avantajlara veya köylülüğün sömürülmesini yoğunlaştırıcı mekanizmalara kıyasla daha stratejik olduğu söylenebilir. Devlet müdahaleleri in yol açtığı piyasa bozukluklarına rağmen (ve belki de bu yüzden) bu yapının, yüksek bir büyüme ve sanayileşme hızı ile sözü edilen «olumlu» bölüşüm dinamiklerini uzlaştırmış olması ilginç ve anlamlıdır.

Ancak, 1976 yılını izleyen kriz koşullarının bu modelin devamına karsı ciddi engeller çıkardığı, önceki kesimde gösterildi. «Popülist» modelin geleneksel bölüşüm mekanizmalarının krizle birlikte iflasına bağlı olarak sermaye/emek mücadelesinin yoğunlaşması, kanımızca doğrudan ve dolaylı bağlantılarıyla siyasî bunalımın da temel etkenlerinden biri olmuştur. Bu yıllarda,«emeğin ve sendikaların disiplin altına alınması» öncelikle sanayi sermayesinin, fakat genellikle burjuvazinin acil sorunu ve programı haline geliyordu. Bu hedefi istikrar programı ve siyasî rejim çerçeveleri içinde gerçekleştiren 1980 sonrası «modeli»nin, *bir bütün olarak* bu sınıfın hedef ve programlarıyla *tam bir uyum* halinde olduğu, bu yüzden söylenebilir.

Türkiye'deki bölüşüm süreçleri üzerinde ulaştığımız bu sonuçların, daha genel bazı uzantıları da olabilir. İthal ikamesi, popülizm ve kamu kesimi in işlevleri arasında gözlediğimiz bu türden bir sentezin Türkiye ile sınırlı bir olgu olduğunu, herhalde söyleyemeyiz. Ayrıca, Türkiye örneği, bu birikim biçiminin imkân ve sınırları üzerinde daha ayrıntılı incelemelerin gereğini de ortaya koyuyor: Böyle modellerde büyümeyi ve krizleri belirleyen etkenlerin henüz anlaşılmamış olduğu ortadadır. Birikim süreci içinde merkezî bir yer kaplayan bölüşüm mekanizmalarının kriz yüzünden **mi** çöktüğü, yoksa krizin etkenlerinden biri mi olduğu açık değildir. Bu modelin, 1980'li yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları yeni koşullara, ulusal, «popülist» ve «devletçi» özelliklerini koruyarak uyum sağlayıp sağlayamayacağı; «devrini tamamlamış» olup olmadığı henüz yanıtlanmamıştır. «Alternatif politikalar» tartışması, biraz da bu soru açısından önem taşımaktadır.

Son olarak, hem devletin genel olarak ekonomik işlevlerinin, hem de asi rejimin bölüşüm-birikim süreçleri bakımından taşıdıkları önemi ortaya koyan bu incelemenin sonuçları, öyle sanıyoruz ki, azgelişmiş ekonomiler üzerindeki benzer amaçlı çalışmalarda, ithal ikamesi «modeli»ne abartmalı bir rol verilmiş olabileceğini gösteriyor. «Dış ticaret rejimleri», çağdaş azgelişmiş ekonomilerin dinamik sorunlarının kavranmasında tabii ki önemlidir; ancak bu etken, sosyo-ekonomik kuruluşun, *genel olarak* iktisat politikaları dahil, diğer stratejik unsurlarıyla *birlikte* ve (bu incelemede yapmaya çalıştığımız doğrultuda) bir sentez içinde ele alınmadıkça, fazla mesafe alınacağı şüpheli görünüyor. Tartışmalarımızın «dış ticaret rejimleri» sorunsalı içinde kalması, aslında, neoklasik kuramın dar, kısır ve ideolojik işlevli iktisat anlayışının içine sıkışıp kalmamız sonucunu verir ve bu tuzağa karşı uyanık olmakta herhalde yarar vardır.

Ek: İmalat Sanayiinde Ücret Göstergeleri İle İlgili Bir Karşılaştırma: Güney Kore ve Türkiye

Bilindiği gibi Güney Kore, IMF/Dünya Bankası gibi kuruluşlarca ve «dış ticaret rejimleri» ile uğraşan neokla-

sik iktisatçıların büyük bir bölümünce, «dışa dönük sanayileşme»nin parlak bir başarı örneği ve bu çerçeve içinde gelir dağılımı «en iyi» olan Üçüncü Dünya ülkelerinden biri olarak gösterilmektedir. Böylece, Güney Kore'deki gelir dağılımı,[26] bu çalışmanın ilk kesiminde ele alınan «dış ticaret rejimleri-gelir dağılımı» konusundaki kuramsal neoklasik savlara, ampirik-tarihsel bir destek olarak sunulmaktadır.

Kullanılacak kavramsal çerçeveyi, *kişisel* dağılımdan, *sınıflar-arası* dağılıma kaydırdığımız zaman, bu savların geçerlilik derecesini sınamak üzere bu EK'te, Güney Kore ile «ithal ikameci» Türkiye arasında 1960-1979 yıllarını kapsayan ve ücret göstergeleri üzerine inşa edilmiş bir karşılaştırma yapıyoruz.

EK TABLO I: GÜNEY KORE İLE TÜRKİYE'NİN ÜCRET HAREKETLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

	ABD Doları Olarak, Aylık Ücretler			İmalat Sanayiindeki İşçi Başına Yıllık Ücretler/Adam başına Yıllık GSYİH(her ikisi de ABD Doları)		
Yıllar	Güney Kore	Türkiye	(1)/(2)	Güney Kore	Türkiye	(4)/(5)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1960	40	52	0.77	3.13	2.99	1.05
1961	20	56	0.36	—	—	—
1962	21	59	0.36	—	—	—
1963	25	64	0.39	2.11	3.28	0.64
1964	15	68	0.22	2.05	3.32	0.62
1965	17	76	0.22	2.18	3.53	0.6
1966	20	85	0.24	1.96	3.48	0.56
1967	24	95	0.25	1.91	3.24	0.59
1968	30	103	0.29	1.95	3.25	0.60
1969	37	118	0.31	1.99	3.42	0.58
1970	45	107	0.42	2.02	3.54	0.57
1971	47	107	0.44	2.15	3.86	0.56
1972	47	116	0.41	1.87	4.00	0.47
1973	56	139	0.40	1.78	4.68	0.38
1974	62	179	0.35	1.49	3.82	0.39
1975	79	230	0.34	1.63	3.08	0.53
1976	107	254	0.42	1.83	3.05	0.60
1977	143	337	0.42	1.76	3.55	0.50
1978	192	381	0.50	1.79	3.76	0.48
1979	247	420	0.59	1.83	3.21	0.57

Notlar ve kaynaklar: Bütün döviz kurları ile adam başına GSYİHverileri, IMF'nin *International Financial Statistics*'i ile Birleşmiş Milletler'in *Yearbooks of National Accounts Statistics*'inden alınmıştır. Türkiye ücretleri için, 1960-62 ve 1969 hariç bütün yıllara ilişkin rakamlar, ana metindeki Tablo II'nin 3. ve 8. sütunlarında atıfta bulunulan kaynaklardan yapılan hesaplamalara dayanmaktadır.(Aylık ücretler, yıllık ücretleri 12'ye bölerek elde edilmiştir.) Yukarıda belirtilen diğer üç yıla ait boşluklar ise, o yılların İşçi Sigortaları Kurumu ücret rakamlarını bu tabloda kullanılan ana seriye adapte ederek doldurulmaktadır. Güney Kore için, imalat sanayiindeki aylık ücret rakamları, ILO'nun *Yearbooks of Labour Statistics*'inden alınmıştır. (Yıllık ücretler, aylık ücretlerin 12 ile çarpımı sonucu elde edilmektedir.)

26 Güney Kore'de kişisel gelir dağılımı ile ilgili en ciddi çalışma sayılabilecek olan Adelman ve Robinson (1978)'un yöntemi incelendiğinde, inşa edilen kişisel gelir dağılımı tablolarının büyük ölçüde «hayali» işlemlerle inşa edildiği; dolayısıyla sonuçların fevkalâde şüpheli olduğu ortaya çıkıyor. Özetle: (a) Ulusal dağılım belli miktarda «kısmi» dağılımların birleştirilmesinden oluşmakta; ancak bu kısmî dağılımların inşasında esas olarak *ortalama* ve *toplam* gelirler tahmin edilmekte; grup gelirlerinin iç dağılımlarının ise *teorik* dağılımlara tekabül ettiği *varsayılmaktadır*. (b) Güney Kore gibi, tarım dışında büyük ölçüde şirketleşmenin egemen olduğu bir ülkede, *dağıtılmayan şirket kârları* (ve böylece bir sınıf olarak burjuvazinin gelirinin önemli bir bölümü) hesap-dışı tutulmaktadır. Kanımızca bu çalışma, burjuva sosyal biliminde ideolojik tavırların ampirik araştırmaları nasıl biçimlendirdiğinin bir örneği olarak ilginçtir.

EK Tablo, I,II. kesimde ortaya konulan çerçeveden hareket eden iki ücret göstergesine dayanmakta ve Türkiye için III. kesimde kullanılan veriler esas alınmaktadır. Karşılaştırılabilir göstergeler oluşturabilmek için, imalat sanayiinde işçi başına aylık ve yıllık ortalama ücretlerden hareket ediyoruz. Tablodaki ilk üç sütun dolar cinsinden aylık ücretlerin iki ülke arasında karşılaştırılmasına imkân veriyor. Görüldüğü gibi, Güney Kore ücretleri bütün dönem boyunca Türkiye ücretlerinin belirgin bir biçimde altında kalmakta; ancak aradaki fark son dört yılda bir miktar kapanmaktadır.

Bu karşılaştırma iki sebepten ötürü yanıltıcıdır. Bir kere, millî gelirde ve imalat sanayiindeki büyüme hızlarında iki ülke arasındaki farkları dikkate almamaktadır. Herhangi bir gelir dağılımı çözümlemesinin (örneğin *paylar* yoluyla) ilgili grupların *göreli* ekonomik durumlarını ifade etmesi gerektiğine göre, ve İkinci Dünya Savaşından bu yana reel ücret hareketleri ampirik olarak ulusal ve sektörel büyüme trendlerine bağlı göründüğüne göre, amaçlarımız açısından salt reel ücret hareketlerine bağlı bir karşılaştırma yanıltıcı olacaktır. Bu sakınca, Güney Kore'deki genel ve sınaî büyüme hızları Türkiye'yi belirgin olarak aştığı için daha da geçerli oluyor. İkinci olarak, dolar cinsinden bir karşılaştırma, döviz kurlarındaki farklı politikaların da bozucu etkilerini içerir.

Bu etkenleri telâfi amacıyla, *imalat sanayiinde işçi başına yıllık ücretlerdaki başına yıllık GSYİH*'dan oluşan (ve her iki terimin de dolar cinsinden hesaplandığı) yeni bir gösterge, Tablo'nun 4.-6. sütunlarında kullanılıyor. Ücretli işçiliğin ulusal ekonomi içinde göreli olarak genişlemesi, işçi sınıfının göreli ekonomik durumunda bir iyileşmeye tekabül etmese dahi, ücret/GSYİH oranını artırabilir. Kullandığımız gösterge, ücretleri millî gelire oranlamakla birlikte, bu oranlamayı *per capita* esası üzerinden yaparak bu «sapma»yı telâfi eder ve işçilerin göreli ekonomik durumlarında zaman içinde meydana gelen değişmeleri temsil edebilir.[27] Ayrıca göstergenin hem pay, hem de paydası dolar cinsinden olduğu için, döviz kurlarının bozucu etkileri de söz konusu olmaz.

EK Tablo I'in 4.-6. sütunları, yukarıda tanımlanan ücret payı göstergesinin Güney Kore için, 1960'ı izleyen 20 yıl boyunca Türkiye göstergesine kıyasla belirgin bir biçimde bozulduğunu ortaya koyuyor. Böylece, sanayideki işçi sınıfının göreli ekonomik durumları açısından ithal ikameci Türkiye'nin, «dışa açık» Güney Kore'ye göre çok daha olumlu bir gelişme gösterdiği sonucuna varabiliriz. Tabii ki bu değerlendirmede kullanılan «olumlu» sözcüğü, ithal ikamesinin neoklasik muarızlarınca rağbet görmeyecek açık-seçik bir «işçi sınıfı yanlısı» tavrı içermektedir.

27 Bu gösterge, istihdam yapısındaki değişmelerin, ücret/GSYİH oranında yol açacağı «hayali» etkileri bertaraf etmek için önerilmiş *ücret paritesine* benzemektedir. Ücret paritesi için: Phillips 1960.

KAYNAKLAR

Adelman; I. and Robinson, S. (1978), *Income Distribution Policy in Developing Countries. A Case Study of Korea*, Oxford University Press.

Akat, A.S. (1980), «Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler», *Toplum ve Bilim*, Kış.

Assael, H. (1979), «The Internationalization of the Latin American Economies Some Reservations», *Cepal Review*, April.

Balassa, B. (1983), «Outward Orientation and Exchange Rate Policy in Developing Countries: The Turkish Experience», *The Middle East Journal*, Summer.

Boratav, K. (1969), «1950-1965 Döneminde Tarım Dışındaki Emekçi Gruplar Açısından Gelir Dağılımındaki Değişiklikler», *İktisat Politikası ve Bölüşüm Sorunları*, İstanbul 1983, Belge Yayınları içinde.

Boratav K. (1970), «Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine», *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları* içinde.

Boratav, K. (1981) *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Birikim Yayınları, İstanbul.

Boratav, K. (1984), «İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme»; *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, içinde.

Boratav, K. (1985a), «Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve 'Rantlar' Sorunu», *Yapıt*, Ocak

Boratav, K. (1985b), «Göreli Fiyatlar, 'Koruma-Müdahale Rantları ve Gelir Dağılımı», *Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*, Ankara, Bilgi Yayınevi içinde.

Beckerman, W. (1977), «Some Reflections on 'Redistribution with Growth'», *World Development*, August.

Bruton, H.J. (1977), «Industrialization Policy and Income Distribution» in Frank and Webb (1977) (ed.)

Frank, C.H. and Webb, R.C. (1977) (ed.) *Income Distribution and Growth in the Less-Developed Countries*, The Brookings Institution, Washington D.C.

Furtado, C. (1984), «Rescuing Brazil, Reversing Recession», *Third World Quarterly*, July.

Griffin, K. and Khan, A.R. (1978), «Poverty in the Third World: Ugly Facts and Fancy Models», *World Development*, March.

Johnson, O. and Salop, J. (1980), «Distribution Aspects of Stabilization Programs in Developing Countries», *IMF Staff Papers*, March. «Dirstributional

Korum, U. (1968), «1950-65 Döneminde Türk Ekonomisindeki Değişmelerin Oranlar Yardımı ile Analizi», *İstatistik Dergisi*, Haziran.

Kravis, I.B. *et al* (1978), «Real GDP Per Capita for More than One Hundred Countries», *Economic Journal*, June.

Kravis, I.B. and Lipsey, R.E. (1983), *Toward an Explanation of National Price Levels*, Princeton University, Department of Economics.

Krueger, A.O. (1974a), *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, National Bureau of Economic Research, New York.

Krueger, A.O. (1974b), «The Political Economy of Rent-Seeking Society», *American Economic Review*, June

Krueger, A.O. (1978), *Liberalization Attempts and Consequences*, National Bureau of Economic Research, New York.

Krueger, A.O. (1983), *Trade and Employment in Developing Countries: 3. Synthesis and Conclusions*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

Little, I et al (1970), *Industry and Trade in Some Developing Countries*, Oxford University Press and OECD, Paris.

Phillips, J.D. (1960), «Labor's Share and 'Wage Parity'», *Review of Economics and Statistics*, May.

Ricardo, D. (1817), *On the Principles of Political Economy and Texation* (Straffa edition).

Seddon, D. and Margulies, R. (1984), «The Politics of Agrarian Question in Turkey», *Journal of Peasant Studies*, April.

Stewart, F. (1975) (ed.), *Employment, Income Distribution and Development*, Frank Cass, London.

Stewart, F. and Weeks, J. (1975), «The Employment Effects of Wage Changes in Poor Countries» in Stewart (1975) (ed.).

Stolper, W. and Samuelson, P.A. (1941-1942), «Protection and Real Wages», *Review of Economic Studies*.

Varlier, O. (1978), *Internal Terms of Trade in Turkey*. (in Turkish), DPT, Ankara

(1983), «1970 Sonrasında Gelir Dağılımında Değişmeler», *Bilim ve Sanat*.

Webb, O. (1977), «Wage Policy and Income Distribution in Developing Countries», in Frank and Webb (1977) (ed.)

Üç Oyun

Orhan Barlas

Yalınayak Hiç de «Yalınkat» Değil

Bizim sağcıların, oldum olası, düşünce özgürlüğü, Habeas Corpus, İnsan Hakları ile falan araları pek iyi değildir. Şu son bir kaç yıl içinde, bu konularda ağızlarından iki laf koparabilmek için ne diller döküldü... yan çizmeler, bin dereden su getirmeler, kıvırıp çevirmeler. «Aşırı umutlu» üç beş ilerici düşünürümüz dışında gözlerini açıp bakabilenler gerçeği gördüler: Bizim sağ,Nazım Hikmet'in deyimi ile, «dolu dizgin» özgürlükten yanadır, kendi özgürlüğünden, hele de *«büyüklerinin»* özgürlüğünden yana...

Sol ile «yerleşik demokratik değerler» ilişkisi daha da ilginç. Solcularımızdan bir bölüğü, bir günler, «bunları» yozlaşmış, kokuşmuş «batı kent-soylusu» değerleri sayarlardı. Tarihsel süreç bağlamında önemlerini görseler bile, ağırlık merkezini bunlar üzerine yığmanın ana demeci örteceğini söyleyenler de vardı. Koşullar değişti, güç günler yaşandı (yaşanıyor). Solcularımız yaşayıp görerek, deneyerek yeni yeni şeyler öğrendiler. En kısa sözcüklerle «İnsan Hakları» ile toplumu şu ya da bu oranda değiştirmek istemenin çelişmediğini, giderek bunların birbirlerini tamamladığını sezip anladılar. Üstüne üstlük, beş yıllık (ya da onbeş yıllık) koşullar solcu düşünceleri, önerileri, «oldukları gibi» halka aktarmaya elverişli değildi... Sözün kısası şuraya gelmek isterim: Öbür sanat dallarında olduğu gibi, belki onların tümünden daha ileri ve etkili ölçüde, tiyatroda da bu akımın seçkin örnekleri görüldü. İşte Dostlar Tiyatrosunun «Yalınayak-Sokrates»i söylemeye çalıştıklarımın en yetkin, en başarılı ürünlerinden biri...

Öteden beri hep dilimin ucuna gelir, yazıp yazamadığımı da anımsamıyorum. Genco Erkal, Frenkçe'deki iki anlamı ile, eşi az bulunur bir «comedien»dir. Her oyunda iyidir, ama güldürülerde «çok iyidir». İnce ayrıntılarla, anlamlı, inandırıcı, yumuşak bir oyun biçemi ile katıldığı her güldürüye apayrı boyutlar katar. «Şakacılık» gösterisi yapmaz, kırmaca güldürücülüğe yanaşmaz, derin-derin kasvetli olmaz. Ama bunların ötesinde, belki bunlardan da önce, Erkal bir «tiyatro adamı»dır... bir yönetmendir. O avuç içi yerde o deve gibi görkemli oyun nasıl «gerçekleştirebilir»? Erkal nasıl bir göz bağcıdır ki, hiç bir takılmaya, sürtüşmeye yer vermeden Yalınayak'ı eni boyu üç adımlık hücre odasına sığdırabilmiştir? Durun, daha sözüm bitmedi. Erkal (aralarında iki de çocuk) çoğunu ilk kez gördüğüm bu oyuncuları böylesine usta-ca yönetebilmiştir? Elbette burada Yalınayak'ın öyküsünü anlatmaya kalkışmayacağım. Yalnız bir yönünü şöyle bir toparlamaya çalışacağım: Nasıl biliriz biz Sokrates'i? Yazmayı sevmeyen bir düşünür... Önüne gelene soru yöneltme delisi bir öğretmen... Düzenin yerleşmiş önyargılarına, geleneklerine karşı gelmenin tadını çıkaran bir «uyumsuz» baş belası (takma adı ile atsineği). Sonra ünlü dava, soyyapıt olmuş savunma... ve kaçırılma önerilerini geri çevirerek ölümü yeğleyen bir «Atina Yurttaş»ı... Elbette bütün bunlar ve ekleri bir kahraman, bir üstün insan imgesini belirler. Oysa Yalınayak'ta hem bunları «bal gibi yapabilen» hem de alçak gönüllü, etki kanlı, halktan bir adamdır. Bir işçi oğlu, kendisi de bir günler taş işçiliği yapmış... Bitmez tükenmez «ekmek derdi» çeken yumuşak başlı, alaycı tatlı bir «koca öğretmen». Günlük geçim için karı ile takışır, kaçamaklar yapar, çocukları ile arkadaşları ile «diydiy» tartışır, çevresi ile hep çe-

kişip «anlaşmazlık noktaları, yerleri» bulsa da temelde hem kendi kendisi ile hem hanımı ve çevresi ile uyumlu, arada yumuşak başlı, arada katır gibi inatçı... sözün kısası bizlerden biri işte, ama *«Sokrates»*. Öyle ki bu oyundaki düşünür geçmiş bir «sevgili öğretmen»e ya da komşu «amca» ya pekala yakın durabilir. Oysa oyunda onu ölümsüz kılan tüm özellikler, ele az geçer değerler hiç bir ödüne sapılmadan tastamam verilmiştir. Nedir bunun gizi? En büyük katılma mı? En gerçek anlamda özgürlük mü? Yani herbirimizin içinde bir gizli yerde bir Sokrates mi yatar? Demokrasinin bir de şöyle tanımlaması varmış: En alçak gönüllü yurttaştan en olağanüstü düşünceler çıkabilir... İlkeyi biraz değiştirelim: *Gerçek anlamda en olağanüstü insanların* içinde en sıradan kişiler bulunur. Sözü uzattım, oyunda ilginç olan bir de şudur: Yalınayak'ta, iki bin yıl önce «komşumuz» da geçen olaylar, tatlı tatlı günümüze kadar geliyor. Bunun ayırdına varsak da varmasak da, doğal olarak, bu güncel oluş geleceğe yöneliyor. Seyirci bu gelmiş geçmiş serüvenden «dolu dolu» yaşadığı günlere kayıyor, sonra da gelecek için bir şeyler yüklenip oyundan ayrılıyor. Bu sözlerimi bir düş ya da aşırı iyimserlik saymayın. Oyun bitti, seyirciler dakikalarca Yalınayak sanatçılarına alkış tuttular. Oyun-yazarı Maxwell Anderson sağ eğilimli imiş. İster sağcı olsun, ister solcu (her ülkenin sağcıları bizimkiler kadar akıllı, kurnaz, olmaz ya) adamcağız doğru, yararlı, sağlıklı düşünceler serip döküyor. Oyundan çıkarken arkadaşıma, «Şuna bak, dedim, bilmem kaç yıl önce sola yatkın savsözlere, önerilere alkış tutanlar, şimdi Atina Demokrasisini alkışlıyorlar»... bunu bir yergi olarak değil, olumlu bir gelişme sayarak söylemiştim... seyircilerin yaş ortalaması yirmi, bilemediniz yirmi beş... Elbette bu içten alkış yalnızca kendi adlarına değildi, hem de oraya ulaşamayan arkadaşları adına, onların özgürlükleri, «kendi bedenlerine şahip olmaları» «insan hakları» adına idi. Bu yüzden de oyunu birlikte paylaşıyorlardı. Yukarda *«güncel»* dedim. Sokrates, demokrasinin öğelerini tartışırken *«azla yetinebilmeyi»* de özel olarak vurgular. Merak etmeyin, buradan satın alınması tasarlanan «odalı-sofalı-mutfaklı» *özel uçağa*, «nadide taşlarla bezenmiş gözlüklere» «cumbalı köşkler»e filan gelmeyeceğim. Her şeyde «olur, peki» diyelim, ama bir yerde azla yetinmeye gönül katlanmıyor. Oyundan çıkarken bizde böyle bir «sanat ürünü» çıkabildiği için göğsüm kabarıyordu, ama öte yandan «eziklik» içinde ne diyeceğimi bilemiyordum. Bu oyun bu sahneye, bu salona mı «yargılanmalı»? Buna yol açan koşullarda da mı «azla yetineceğiz?»

Azla yetinmek hep bu oyuna ve benzerlerine yakın duranlara mı düşecek? Gerçekten sizin benim, hepimizin... buna hakkımız var mı?

Nazım Hikmet «Vardı»

İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu? «Niçin» yazılmıştır? Bu sorunun doğrusu (genel olarak) «hangi toplumsal koşullar içinde» ya da «hangi iç dürtülerle» olmak gerekir, giderek bu soruyu hiç sormasanız da olur. Ama, İvan İvanoviç'te bu soru yararlı, giderek zorunludur. Çünkü, ilkin Nazım Hikmet, oyunlarının çoğunda olduğu gibi, bunu da bir belirli «amaçla» yazmıştır. Bu pek önemli değil, daha önemli olan oyunun yapısı gereği, karmaşık ve yanıltıcı bir konumda oluşu... Açmaya çalışalım: İvan İvanoviç «bürokratik çarka»«kırtasiyeciliğe» «bugün git yarın gel»e karşı bir oyun değildir... Bundan çok önce, sosyalist toplumlarda yeni bir katman, takım, ayrıcalıklı bölük oluşmasına karşı yazılmış bir yapıttır. Ne var ki bu iki olgu, «toplumsal gerçeklik» içiçe durur... Bu yakınlık, nedensonuç ilişkisi, ya da birbirlerinin yan ürünü olma ise yanılmalara yol açabilir. Kırtasiyecilik nerdeyse iki bin yıldır romanlarda, oyunlarda şiirlerde ele alınır. Oysa sosyalist toplumlardaki doku bozulması, diyelim «kanserleşme», (ya da genel geçer deyimi ile sınıflaşma) çok yeni ve karmaşık bir olaydır. Bu yüzden de «devlet dolabındaki» «kadim» kırtasiyecilik sorununun ötesinde çözümlenmek gerekir. Elbette kırk-elli yıldır, hem kuramsal, hem de sanat bağlamında tartışılan, didik didik edilmeye çalışılan bu konuyu burada irdelemeye kalkışmayacağım... Derdim davam şu: Oyun, hem yorumlanıp oynanırken, hem de eleştirilirken bu gerçeğin göz ardı edilmesi, oyunun zararına olabilecek birçok yanılgılara yol açabilir. İvan İvanoviç'in içeriğinin, bildirisinin bu yönde olduğunu burada kanıtlamaya kalkışmayacağım. Oyunda buna ilişkin sayısız yer var. Lüdmilla bunu düpedüz söyler: *«bürokratlaşmışsın diyeceğim, ama o da değil, daha beterinden korkuyorum»*... Zaten «yontu yapmalar»ın, odaları, sofaları dev resimlerle donatmanın, onlara uydurma madalyalar kondurmanın, ipe sapa gelmez tekerlemeler söylemenin (bunları dalkavukların not etmesinin) hiç bilmediğiniz konu-

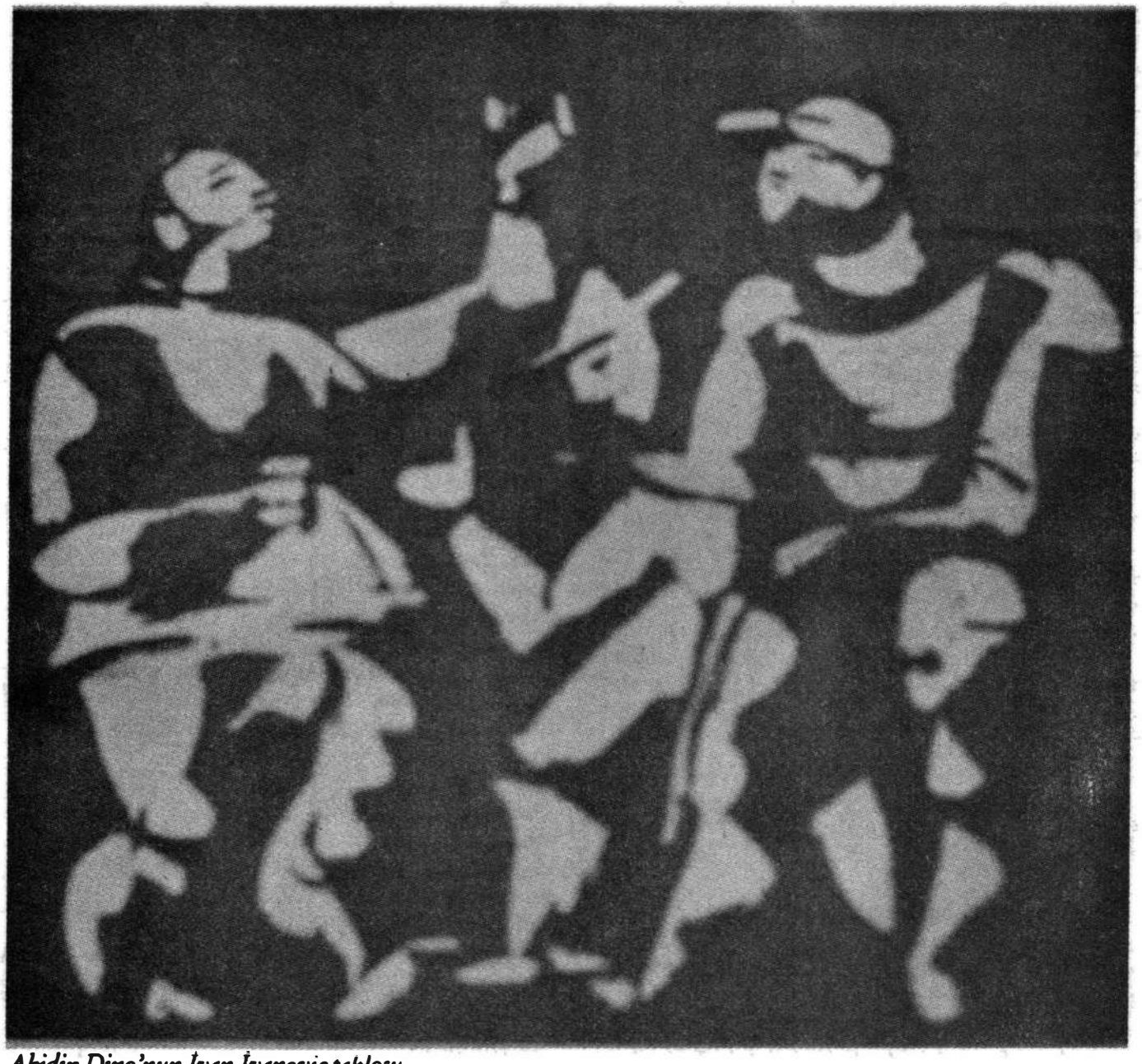

Abidin Dino'nun İvan İvanoviç tablosu

larda yerden gökten saçmalar atmanın «Nuhu- Nebi»den kalma bürokrasi ile ne ilgisi vardır, olsa bile bu ilgi ne kadar dolaylıdır! Aslında oyunda vurucu ölçüde simgesel olan «yüzme havuzu»dur. Kentsoylu toplumlarında çok varlıklıların evlerinde, hem kapalı-hem açık, iki yüzme havuzu bulunur; orta halliler belki üye oldukları kulüplerin havuzlarına giderler. Halk çoğunluğu ise ücretle girilen anababa günü havuzlarda gereksinmesini karşılar. Oyunun kahramanı, Petrof, *bir sosyalist ülkede*, işte bu türden bir havuzun, dalkavuklarının marifeti ile salt kendisi için tahta perde ile ikiye bölünmesine katlanmak zorunda kalır, belki bundan kıvanç duyar. Kentsoylu toplumlarındaki duruma koşut olarak ,buna «sınıflaşma» demek pek mi aykırı kaçar? Oyunun bildirisi kuşkusuz olarak budur, «bu olduğu» için (ve bununla birlikte) oyunun baş niteliği, öncelikle Sovyetler Birliği'ne karşı olmak değildir. Ozan, oyunun başında soruna şöyle bir değinip geçer. Zaten başka türlü de olamaz. Böyle bir demeçle yola çıkan Nazım Hikmet'in olayı Sovyet'lerde geçirmeye «eli mahkumdur». Çünkü en eski sosyalist ülkedir... Çünkü Nazım Hikmet «en iyi orayı bilir». Bunlardan da önemlisi oyunyazarının öyküsünü Çin'de, Yugoslavya'da, Demokratik Almanya'da vb. bir yerde geçirmesi (hatta bir düşsel

ülke bulması) azçok «ayıp olurdu» ve Nazım Hikmet'in çileli, onurlu geçmişine yakışmazdı.

Oyunda, olayın Sovyet Rusya'da geçtiğine ilişkin, ana demecin eşiğinde kalan yerler de var. Burada hemen aklıma gelen bir iki örnek şunlar: Rus (ya da Slav) «gelmiş geçmiş» uygarlığına, bilimine, ekinine ilişkin yerler... Sanat tartışmaları... Dükkan «camekan»larında sergilenen eşya ile satılanların ayrı oluşları... Ama oyunyazarı, bu işte ölçüyü kaçırdığını sezdiği yerlerde hemen «uzlaşmalara» giderek «ödünlere» başvurur. Bu tutumu nedeni ile yazarı anlamak gerekir. İlkin, yerginin bunca yıldır bağlandığı öğretinin kökten reddine değecek ölçüye varmaması zorunludur... Sonra bu oyun «oynanmalıdır». Sansür mü, denetleme komitesi mi her neyse, ordan takılıp kalacak, seyirci ile yüz yüze gelemeyecek bir oyun ne kadar keskin ve acı olursa olsun neye yarar? Sorun o süzgeçlerden sızacak «yararlı, etkili» şeyler bulmaktadır. Nazım Hikmet bunun için epeyi ter dökmüş, olanca yeteneğini kullanmış, ama ancak «beş oyunluk» bir başarı sağlayabilmiştir. Oysa bu tutumu yüzünden yazar kendi kendisi ile de matrak geçer. Oyunda üç kuşaktan «iyi yurttaş» Semyonov'ların bulunmasına «takılır». Ama asıl güzeli Beyaz Köpek öyküsüdür. Bu, sansür engellerini aşarak «halka ulaşma» konusunda tatlı bir fıkradır. Bundan da hoş olanı, Nazım Hikmet'in dipnotta *«yerine bir başka fıkra anlatılabilir»* demesidir.

İvan İvanoviç, benim görüp okuyabildiğim *«en iyi Nazım Hikmet oyunu»*... Burada iki alıntıya başvuracağım: Yıldız Kenter der ki: *«...oyun yazarı olarak çok parlak bulmam ben Nazım Hikmet'i. Mesela Ferhat ile Şirin'in birinci tablosu vardır, şiirsel dramatik kurgusu olan nefis bir tiyatrodur. Ondan sonra oyun zayıflar, şiir yönü ağır basar, ama dramatik açıdan* KRİZ • ÇATIŞMA *getirmez ve yükseliş göstermez...»* İvan İvanoviç'te Hasırşapkalı (oyunculardan biri) seyircilere döner *«Sayın Yoldaşlar! konusu, hele* ENTRİGİ ve KONFLİSİ *bakımından pek de parlak değil oyunumuz»* der. Bunlar yarı yarıya «doğru-haklı» görüşlerdir. Yıldız Kenter'in de değinip geçtiği gibi, yorum ve sahneye konuşmasında oyunlara pek ala yükselip açılan bir dramatik kurgu verilebilir, çatışma, çelişki ve gerilim aşılanabilir. Nazım Hikmet'in oyunlarında bir başka sorun kahramanlarının (büyük çoğunlukla) etli canlı insanlar değil, belirli bir amaçla işlev yapan, o işlevler çerçevesine tıkanıp kalmış «tip»ler oluşu... Söz gelimi oyunumuzda İvan İvanoviç bir simge... Nerdeyse «ölümsüz» bir yozlaşma, bozulma örneği... Ama oyunda geçmiş toplum düzeninden aktarılan -ve hala yaşamını sürdüren- Hasırşapkalı da var. Bundan da ilginç -ve canlı- olan Petrof'un katibi var. Oyun'da, yazarın deyimi ile müsbet kahraman olarak bir «Kasketli» var... Ama Kasketli, eninde sonunda, belirli bir öğretisel işlev gören bir yapay kişidir... Öyle ki, en büyük felaket diye *«partiden kovulmayı»* ortaya sürer. Belki bazılarına göre öyledir, ama bu oyunun genel gidişi içinde hiç de inandırıcı, gerçekçi, etkili gelmez. Petrof'un, iyice yoldan çıktıktan sonra, çektiği söylevlerin ters yüz edilmiş bir biçimi gibi gelir.

İvan İvanoviç gerçekten ilgi ile izlenen, sürükleyici bir oyun olarak kotarılabilir... Çünkü oyun salt yergi ya da taşlama değil, hem de kolay anlaşılır bir güldürüdür. Sonra Nazım Hikmet, göstermeci tiyatronun seyirciye yaklaşma yöntemlerinden akıllıca (ve ölçüsünde) yararlanmıştır. İvan İvanoviç, söz gelimi «farce» olur, orta oyunu olur, tuluat kaba güldürü olur... Ama herhalde asık suratlı bir yergi ya da «şiirsel bir gösteri» olamaz. Bana kalırsa, bu yüzden de, ozan, gerçekten tatlı bir bölüm olan yeri (oyunun sonunda bu bölüm) demeçe ters düşecek diye çıkarmıştır.

İvan İvanoviç bizde oynanabilir mi? Ozanın bir günler göze aldığı riskin çok daha azını öngören bir topluluk günümüz koşulları içinde bile İvan İvanoviç'i gerçekleştirebilir. Ama salt oynansın diye oyunun orasını burasını kurcalamak, ters yönde yorumlar eklemek hiç de iyi olmaz. Böyle bir kurnazlık -ya da saflık- salt oyunu bozmakla kalmaz. Hem seyirciye hem de bu türden değerlere karşı hep özenli ve titiz kalmış olan Ozan'ın anısına da saygısızlık olur.

Erduran «Taban»dan Başlıyor.

DSP, sanıyorum «tabandan» 620 kişi ile kuruldu. Refik Erduran, alçak gönüllülük etmiş, birtek kişi ile yetinmiş. Ama bu bir kişi, Doğu Perinçek'in deyimi ile hiç de «sıradan» bir kişi sayılamaz. Amerikan «çizgi-roman yiğitleri» gibi, süpürgeden bilgisayar'a, duvar saatinden gemiye parmağının ucunu değdirdiği aygıtlar tıkır tıkır işlemeye başlıyor. Ne var ki, önemli olan adamcağızın bu niteliği de

değil, hem sabırlı hem (başbakanın deyimi ile) «mukavim», hem saf hem cin gibi adam (Adnan Kaşıkçı'nın diyenler var ama, değil, bana kalırsa onun dayıoğlunun) «işaret ve hovardalık arkadaşı» aralarından su sızmıyor. Erduran, bir gazetede geçen olaylar bağlamında «ülkenin kara yazgısını» anlatıyor. Bir günler bir köşe yazarı varmış, onu tutup gazetenin başına geçirmişler, eline yüzüne bulaştırmış. Bizim aydınlar *habire konuşurlarmış*, ama ellerinden bir nane gelmezmiş... Doğrusu bizim «seçkin takımının iş bitiricilikte» ne oranda becerikli olduklarını ben bilemiyorum. «Büyük adamlarımızın» (ve onların ata dedelerinin) yaşam öykülerini anlatanlar bir yana onları hiç dümen başında görmedim; Erduran'ın Nazım Hikmet'i denize açan hız teknesinin «dümeni başına geçtiğini»de yeni öğrendim. *Konuşmaya yazmaya kalkışan*, genç, orta yaşlı, kocamış birkaç tanıdığım bir bölümü ile de epeydir görüşemiyorum, çünkü «ziyaret» izni koparamıyorum. Aslında bu düşüncesi, yargısı yüzünden Erduran'ı eleştirmek aklımın ucundan geçmez. Toplumun okuma yazma ortalamasına oranla iki kitap fazla okuyanların tüm «felaket ve rezaletlerin» baş sorumlusu sayılıp günah keçisi yerine koyuldukları bir dönemde -ortamda, ne olacak, canı sağ olsun, Erduran da böyle görüp, böyle yazsın... Sorun oyun yazarının böyle düşünmesi değil de bu düşünceyi pek de açık ve iyi anlatamıyan bir yapıt vermesi. Çünkü gazeteden tüm topluma, Tamirci'den (o da köylü imiş) «brunch» için ayrı giysiler takınan yayın yönetmenine atlamak hala «tabanda otlayan» sıradan seyirci için pek kolay olmuyor. Şunu da belirtmekte yarar var: Erduran da, tıpkı motor arkadaşı Nazım Hikmet gibi, kanlı canlı insanlar yapıp çatamıyor,onları çevremizde gördüğümüz insanlara benzeten «yaşam aşısı» vermiyor. Çünkü onlar da, oyunda belli amaçlarla belli düşünceleri bize iletmek için «kurulmuşlar». Bu yüzden de bu boş kalıplar içine seyircilerden isteyen istediği adamı yerleştiriyor. Yalnız Erduran'ın hakkını da yememek gerek... Böyle oyunlar olur, üstelik böyle oyunlardan «bayağı» başarılı olanlar da gözükür... Bir yöntem ve biçem «seçmesi» sorunu eninde sonunda. İST'te yorumlanan Tamirci, güçsüz, başarısız, inandırıcılıktan uzak bir oyunsa (bence öyledir) bunun baş sorumlusu Erduran değil, yönetmen Gökçek olması gerekir. İnsan'da öyle bir izlenim uyanıyor ki Gökçek bu oyunu «başından savmıştır». Sahne gelgitlerinde, gerilimi canlı tutmakta, özellikle de oyuncu yönetmekte en küçük ilgisini ve özenini oyundan esirgemiştir. Bu yapıt «tuhaf, garip» bir öykü anlatan oyun olsa oyuncular böyle oynayamazlar... Çünkü bir çok yerlerinde «masal anlatmaya» teğet geçen oyun Fransız Vodvilleri ya da Darülbedayi ağzı edası ile oynanır. Nedir o yazarın, yönetmenin baş kadın oyuncunun oynayış biçemleri, konuşmaları, havaları... Oyun sonuna doğru «çatallaşır». Cinler, periler, karabasanlar, hafakanlar sahnede cirit atar. Gene, «tabandan gelmiş» saf seyirci bir güldürü mü, yoksa bir tragedya mı izlediğini pek çıkaramaz. Oysa sondaki «ikileşme» düzeltilse, Tamirci bayağı iyi bir «kaba güldürü» olabilir. Kırmaca Amerika güldürüleri havasında yarı masal yarı gerçek başlar ve biter. Bu arada, farkına varmadan yarı «aydın-seçkin» seyirciler de ağızlarının paylarını almış olurlar.

Tamirci rolünde Zafer Ergin'i bile bile sona bıraktım. Ergin elinden geleni yapıyor, ama elinden, bu «yönetim çığırı» içinde işte ancak buncası geliyor. Üstelik Zafer Ergin'in oyunculuk deneyimi, geçmişi de bu türden bir role pek yatkın değil... Arada bir bu işlere bıyık altından gülüyor, ama bu «yorgun» işaret, anlayanlar için, parola düzeyinde kalıyor.

Tamirci'yi, oyunun genel gidişi ile uyumlu olarak, bir «halk sanatçısının» oynaması gerek... Bir yandan başlayalım: Gazanfer Özcan, Müjdat Gezen, Şener Şen, Alasya-Akpınar çifti (Nejat Uygur'u, A.Şahin'i bilemem) elbette Münir Özkul... Adlarını unuttuklarım bağışlasınlar... Levent Kırca mı diyeceksiniz? Onu bile bile yazmadım. Çünkü oyuncumuz, şu günlerde ülke maliyesini «tamir»le uğraşıyor. Hem Türkçe hem İngilizce «tahsildar» lık yapan sanatçının böyle işlere nasıl olur da «eli değer?»

Bayan Emma Harte'ın Önlenemez Yükselişi

M. Doğan

«Eğer gerçekten dört dörtlük bir dizi izlemek istiyorsanız, bu gece ekran başında olun». Geçen ay TV'de gösterilen *Kadının Gücü* dizisi, Milliyet'in Renk ilavesinde böyle tanıtılıyordu. Dizinin orijinal adı «A Women of Substance», daha çok, *Varlıklı Bir Kadın* anlamında. Bizim TRT'cilerin koyduğu ad, doğrusu, dizinin genel temasına daha uygun düşmüş.

Kadının Gücü'nde, bir hizmetçi kızın sıfırdan başlayarak bir mali imparatorluğu yaratışının, mutfak hizmetçiliğinden hanımefendiliğe doğru adım adım yükselişinin öyküsü anlatılıyordu. dizi, bir anda köşeyi dönmek isteyenler için değil, ama azimle çalışıp zengin ve güçlü olmak isteyenler için çok değerli(!) öğretilerle doluydu. Bu tema içinde, Bayan Emma Harte, kapitalizmin dünyasının örnek insanı olarak ortaya çıkıyordu. Kapitalizmin yarattığı ve kapitalizmi yaratan bu insan nasıl bir insan? Bayan Emma Harte'ın bütün güzelliğine, başlarımızı döndüren büyük başarılarına rağmen, bu sorunun cevaplanması gerekiyor.

Emma Harte'ın öyküsünde zengin olma yolu öğretiliyor. Toplumun en alt kesimlerinde bulunabilirsiniz. Efendinize, mal sahibinize, patronunuza kızıyor olabilirsiniz. Aşağılanmalar ve sömürülmeler sizde öfke yaratıyor olabilir. Umutsuzluğa kapılıp, sistemin sizin aleyhinize işlediğini düşünerek sakın toplumsal bir kurtuluş çaresi aramaya kalkışmayın. Toplu olarak hareket edip durumunuzu biraz olsun iyileştirme gibi faaliyetlere de kalkışmayın. Bunlardan bir şey elde edemezsiniz, ya da çok sınırlı şeyler kazanabilirsiniz. Kızdığınız zenginlerden en güzel intikamı, onların yerine geçerek alabilirsiniz. Bunun yolu da zengin olmaktır. En etkili silah paradır, en büyük güç ona sahip olduğunuzda elinizdedir. İstediğinizi yapabilirsiniz. Ama bunun da yolu tek başına hayata atılmak, sonsuz bir azim ve fedakarlıkla çalışmak, işinizi herşeyin üstünde tutmaktan geçmektedir. Göreceksiniz ki, sistem sizin için de işleyecek, kendi mantığı içinde sizi amacınıza ulaştıracaktır. Yeter ki siz sistemin istediklerini verin. Duygularınızı, sevgilerinizi, bedeninizi, aklınızı, çocuklarınızı, herşeyinizi sistemin emrine verin. Emma Harte, kadın başına, onca zaaflarına ve güçsüzlüğüne rağmen bunu başarabildikten sonra bir erkek neden başaramasın. Başarabilirsiniz, üstelik, sonunda kızdığınız zenginin evini başına geçirerek, yerine güzel bir park yapıp halka, küçük sevimli çocuklara da hizmet etmiş olursunuz.

Emma Harte'ın verdiği esas mesaj; toplumsal veya sınıfsal kurtuluş yoktur, ancak tek tek «kurtuluşlar» olabilir.

Bu temayı işleyen tek dizi *Kadının Gücü* değil. Yakın zamanlarda çok benzer temalı en az üç dizi izlendi. *Oyunun Kuralı* (Master of the Game) akla ilk geleni. Amerika'ya gidip zengin olan İtalyanlar, Rus Yahudileri, İrlandalı ihtilalciler ve Kanadalı «İmparator». Bunların öyküleri de anlatıldı. Temaları neredeyse birbirlerinden kopya çekmişler dedirtecek kadar benziyordu. Daha eskilere gidersek *Kaptan Oneden*, bu türden dizilerin atası olarak karşımıza çıkıyor. Emma Harte'ın mesajı tekil değil, kapitalizmin insanlığa ilettiği genel bir mesaj.

Emma Harte'ın öyküsü gerçek olabilir. Amerika'ya gidip zengin olanların da öyle. Ancak bu

gerçeğin bir yüzü, o da parıltılı yüzü. Karanlık yüzde neler var? Sistem, Emma Harte'ı yükseltir ve yüceltirken, onun başladığı noktada olanların, yani büyük çoğunluğun aşağıya itilmesiyle işlemektedir. Toplumsal zenginlik herkesin Emma kadar zengin olmasına olanak vermediğine göre, Emma'lar çok az sayıda, onun gibi olamayanlar her zaman çok sayıda olmak zorundadır.

Emma Harte, karnında gayri meşru bir çocuk taşıyan, kimsesiz ve yoksul bir kız olarak, inanılmazı başaran ve yükselen bir kadın olabilir. Ancak bu sistem içinde bir istisnadır. Emma'nın karşısına, onunla aynı duruma düşüp de fahişeliğe itilen, sistemin posa haline getirdiği binlerce ve binlerce kız çıkarılabilir. Onlara düşen, kaderlerine razı olup, Emma Harte'ın yaptırdığı parkta vücutlarını satmaktır. İşin esası budur.

Emma Harte gibi olabilirseniz yüreğinizdeki «intikam»ı gerçekleştirebilirsiniz. Peki onun gibi olamayanlar «kinlerini» nasıl söndürecek? Kini, intikamı bir yana bırakalım, nasıl daha insanca yaşayabilecekler? Kaldı ki, tekellerin, tröstlerin, devletlerin, devlerin çarpıştığı dünyamızda, Emma Harte'ın 1900'lerdeki yükselişi, çok saf bir öykü. Çünkü sistem böyle işlemiyor, işlemedi.

Emma Harte'ın yaşadığı yılların dizide anlatılmayan esas gerçeği şu; çalışan insanlar biraz haklar kazanabildilerse, bunu, çok çetin ve toplu mücadelelerle gerçekleştirdiler. Emma Harte türünden imparatorlukların servetleri ve güçleri, serbest rekabet içinde namuslu çalışarak değil, yoksul ülkeleri amansızca sömürerek, küçücük çocukları maden ocaklarında güneş yüzü göstermeden çalıştırarak ve delikanlı bile olamadan öldürerek, kadınları boğaz tokluğuna tezgahlarının ayrılmaz bir parçası haline getirip tüketene kadar çalıştırarak sağlandı. Ayrıca ortada kapitalistlerin eline ve arkasına geçmiş koskoca bir devlet var. Emma Harte'ın bütün güzelliği, bütün «namusluluğu» bunları unutturmaya yetmiyor.

Diyelim Emma Harte gibi oldunuz, zoru başardınız. Bu gerçekten bir başarı mı? İnsanlara, insanca bir örnek olabilir mi? Emma Harte'ın dünyasında insanca hiç bir şey yok. Sevgi yok, duygu yok, güven yok, paylaşmak yok. Yalnızca iş var, insanları kendi amaçları için kullanmak var, «uşak kocalar» var.

Bir insan, görünüşteki bütün görkeme rağmen, bundan daha soğuk, bundan daha yanlız bir dünyaya hapsedilemez. Dünyanın bütün hapishaneleri, Emma Harte'ın kendi etrafına ördüğü duvarlardan daha özgürdür. En sonunda kendi çocuklarıyla boğuşan ve onları yenince sevinen insan olmaktan çıkmış bir varlık Emma Harte. Kapitalizmin örnek insanı, kendisiyle birlikte bütün insanları da en büyük cezaya çarptırmak istiyor; insansız bir dünya. Bu noktada, sosyalizmi insana önem ve değer vermemekle suçlayanları hatırlamamak mümkün değil.

Daha insanca, daha çok severek, daha çok paylaşarak ve daha iyi ve rahat yaşamak mümkün değil mi? Hem çalışmak hem de bunları gerçekleştirmek olamaz mı? Kapitalizme göre bu olamaz. *Dallas* dizisi bu mesajı çok açık veriyordu. Kötü JR, iyi Boby karşısında hep üstün geliyordu. Her bölüm, JR'ın sırıtan yüzü ile noktalanırken, «bu işler böyledir, boşuna düzeltmek için çabalamayın» deniyordu.

Batı dünyasında, Emma Harte türü «saf ve namuslu» kapitalist ya da JR türü kötü ve alçak kapitalist tiplerinin birbirini sürekli izleyen dizilere konu olması, kuşkusuz, raslantı değil. Bu diziler, egemen kültürün halk düzeyinde açıklayıcıları. Yalnız açıklayıcılık gibi pasif bir işlevleri de yok tabii. Reklamlarla, dizilerin etrafında koparılan fırtınalarla ve etkili TV ile halka benimsetilmeye çalışılan yönlendirici bir etkinlik. Kapitalist kültürün yaldızlarını kazıyınca, ortaya çıkan, böylesine ilkel,böylesine kuru, böylesine sahte, böylesine insanlık dışı bir kültür oluyor.

Dallas dizisi, gördüğü ilgiye rağmen, yöneticiler tarafından halkın ahlak anlayışlarına aykırı bulunarak yayından kaldırıldı. Onun yerini Emma Harte türü filmler aldı. Köşeyi dönmenin, insanların birbirinin sırtına basarak, babasına kardeşine kazık atarak yükselmesinin tek geçerli anlayış haline getirildiği bir Türkiye için, doğrusu, Emma Harte bir bakire kız kadar saf kalıyor.

IV Cilt Fihristi

19. SAYI

Başyazı Kimlik ve Birlik Sorunu 3

Türkiye'den/Dünya'dan 6

• İdeoloji ve Siyaset; 1973 ve Bugün • İnişe Geçen ANAP, Gerileyen Bonapartizm ve «Siyasetin Olgunlaşması» • HP Kongresi ve Sosyal Demokratlann Birliği • Sunalp, Gitmemek İçin Kimlere Yaslandı? • Seçimlerin Anlamı • Çin Ziyareti ve Liberalizm Üzerine • Ortadoğu'daki Makyavelist: Suriye • Reagan'ın İnsancıllığı • Güney Afrika'da Irkçılık ve Batı Kapitalizmi • Polonya'da Bastırılamayan Mücadele •

Ender Helvacıoğlu Kuran ve Bilim 19

Mehmet Gündüz Sovyetler Birliği'nin Sosyal Yapısı 30

Tartışma **Halil Berktay** Althusser Hakkında 40

Yayın Dünyası **Alp Hamuroğlu** Toplumsal Değişmeyi Kavramak ve Toplumsal Zorlama 43

Güven Aksel Dil ve Anlam Kuramı Açısından: Tractatus 49

Tunca Arslan Paul Nizan'dan Bir Gençlik Tanımı: «Fesat» 51

Mektuplar 55

20. SAYI

Başyazı Af Sorununa Geniş Ufukla Bakmak 3

Türkiye'den/Dünya'dan

• Tutuklu ve Mahkum Yakınlarıyla Görüşme • Özal ve Alternatif • Sosyal Demokrasinin Birliği • İspanya'da Sosyal Demokrasi • BBC Grevi ve Basın Özgürlüğü • Irkçılık Yenilecek • Şili'de Sonun Başlangıcı • Gorbaçov'un Politikası • Vietnam'ın Bağımsızlığının 10. Yılı • Helsinki'nin Ardından

Işık Demiröz 1977 Sonrası Çin'e Toplu Bakış 15

Halil Berktay 1976'dan 1982'ye Çin'de Parti Kongreleri ve Çizgi Değişiklikleri 27

Çeviri Parti Tarihindeki Sorunlar Üzerine 43

Su Şing Çin'in Sosyal Sistemini Anlamak 50

Lu Dong Çin Ekonomisinin 1984 Yılında Hızlı Büyümesi 55

Gelir Farklılaşması 56

Sanat ve Edebiyatta Yol Gösterici İdeoloji 57

Reagan Diplomasisine Toplu Bakış 59

Tarih Kendini Tekrarlamayacaktır 63

21. SAYI

Bu sayıda Solun Gündemine Gelen Muhasebe 2

Başyazı Solda Muhasebe İhtiyacı 3

Türkiye'den/Dünya'dan

● Demokrasi Güçleri İlerliyor ● Türk-İş'in Geleceği, Asgari Ücret, MİSK ● Laiklik Üzerine Tartışmalar ● Bağnazlık ve «Müstehcenlik ile Mücadele» ● Dünya Halklarının Mücadelesi Canlanıyor ●

Doğu Perinçek Bulgar Hükümetinin Irkçılığının İdeolojik Boyutları 14

Reşat Erdem Demirel ve Demokrasi 17

Oğuz Ertem Sömürgecilik, Oryantalizm, Sivil Toplum ve ATÜT 22

Halil Berktay Sömürgeciler ve «Sosyalist» Savunucuları 30

Emre Kongar ile Söyleşi «Gençliğe Dayanmayan Herhangi Bir Siyasal Sistemin İşleme Şansını Görmüyorum» 34

Tartışma

Emre Adıgüzel «Sağlıklı Tartışma İçin Düzeltme» 41

Sinema/Televizyon

Mehmet Şehmus Güzel «Kaşık Düşmanı»nı Gördünüz mü? 43

Anma

Doğu Perinçek Ruhi Su'nun Bıraktığı İz 48

Mehmet Gündüz O'nun Ardından 49

Doğu Perinçek'in Erkan Yücel'in Mezarı Başındaki Konuşması 51

Necatİ Güngör Ağlayan Siyah Güllerin Ozanı Artık Yaşamıyor 52

Yayın Dünyası

Mehmet Gündüz Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetime Katılma mı Katlanma mı? 54

Tekin Güleçman Bir Kardeşlik Kitabı 58

Halil Berktay Afrikalı Rengeyikleri ve İki Buçuk Kısımlı Konçertolar 59

Onur Güneş Kürsüde «Sarığı Eksik» Hocalar 60

Mektuplar 62

22. SAYI

Bu Sayıda

Türkiye'nin Tadı Geliyor 2

Başyazı Dini İdeoloji: Resmi Birleştirici ve Dalgakıran 3

Türkiye'den/Dünya'dan 7

● «Kelle Kesme» İdeolojisi ve Millî Birlik ● ANAP: İnişe Devam ● Sıkı Para Politikasından Gizli Emisyona ● DYP, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül ● Sosyal Demokrasi ve ABD Başkonsolosu ● Af, Pişmanlık Yasası ve «Vicdanlar» ● Kurumlaşan İşkence ● Türkiye-ABD Pazarlığı ● Uluslararası Haydutlar ve Destekçileri ● Ortadoğu'da Son Durum ● İngiltere, Almanya, Amerika ● Uçurumun Kenarındaki İki Diktatörlük: Şili, Filipinler ● Polonya Seçimleri ● ÇKP Yönetimindeki Büyük Değişiklik ●

Doğu Perinçek Alternatif Sorununa Bir Giriş 18

Reşat Erdem Kuran'da Şiddet 28

M.Bedri Gültekin Gelenek ve Gelişme 32

Erendiz Atasü Kadın ve Duyarlık 36

Ayşe Demiröz Ne Yasakçılık Ne Yozlaşma 39

Tartışma
Halil Berktay «Sivil Toplumculuğun» Marjinalleşmesi 43

Çeviri
Modernleşmeye Doğru Uzun Yürüyüş: Mao'dan Sonra Çin 46

Sinema/Televizyon
Osman Abbasoğlu «Meksika Ateşler İçinde» ve Aydın Sorumluluğu 51

Yayın Dünyası
Fatmagül Berktay Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu 53

Mehmet Gündüz Polonya İşçi Sınıfının Günlüğü 58

Kaynak Yayınları ile Görüşme: «Afrika Rüzgarı» 62

Mektuplar 64

23. SAYI

Bu Sayıda
Kemalizm Üzerine Rivayetlerin Bir Eleştirisi 2

Başyazı
DarbecilikTartışılıyor 3

Türkiye'den/Dünya'dan 6

● Yeni Vergi Paketi ve Ekonomik Tablo ● Özal Hükümetinin Önlenemez İflası ● Sunalp Neyi İtiraf Etmiştir? ● DSP ve Taban İnsiyatifi ● Latin Amerika: Demokrasi mi Kazanacak Militarizm mi? ● Filipinler'de Marcos'un Tahtı Sallanıyor ● Afganistan: Haksız Savaş ve Sonuçları ●

Doğu Perinçek Kemalizm ve Devlet 14

Halil Berktay İslamiyetin «Dünya Nizamı» İddiası 34

Cemil Yener Din Eğitimi 38

Maxime Rodinson İvan İvanoviç Yaşadı mı? 41

Nazım Hikmet ile Sanat Anlayışı Üzerine Bir Konuşma 47

Nazım Hikmet'in «İvan İvanoviç» Piyesiyle İlgili Çeşitli Açıklamaları 50

Solda Muhasebe
Mehmet Gündüz Muhasebenin İlk İşaretleri 51

Sinema/Televizyon
Ayşe Demiröz Son Metroda Sanat ve Siyaset 54

Yayın Dünyası
Ayşe Demiröz «Sudaki İz»in Bıraktığı İz 56

Serhat Eren Hazreti Muhammed'in Felsefesi 59

Mektuplar 61

KAYNAK YAYINLARI

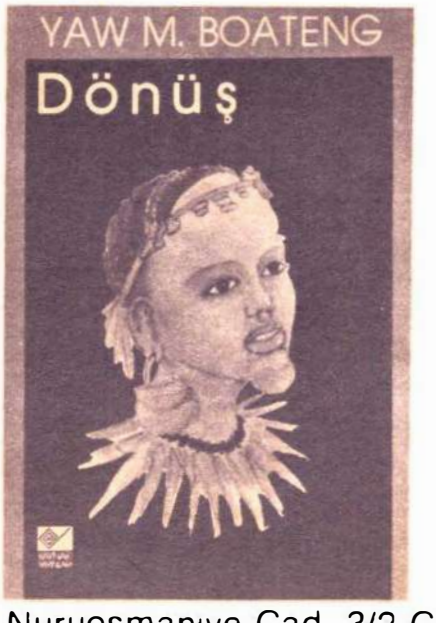

Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 66 27

GÖKYÜZÜ

AYLIK GENÇLİK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ

- **ÖĞRENCİ DERNEKLERİ**
- KEÇECİLER'LE RÖPORTAJ
- CÜNEYT CANVER'İN MECLİS KONUŞMASI
- YÖK'ÜN 59. MADDESİ DEĞİŞMELİDİR
- BUCA'DA SAĞCI KADROLAŞMANIN TARİHİ
- ODTÜ VAKFI NE İŞ YAPAR
- ÖĞRENCİ YURTLARI NE KIŞLA NE OBA
- **GÜNEY AFRİKA GENÇLİĞİ**
- **ÖĞRENCİ HAREKETLERİ**
- **GÖKYÜZÜNÜN YARISINI KADINLAR OMUZLAR**

- **TUTUKLU AİLELERİ: "UMUDA KİLİT VURMAK NEREDE GÖRÜLMÜŞ?"**
- **MEHMET KEÇECİLER: "YÖK'ÜN MAKSADI ÜNİVERSİTEYİ SİYASETTEN UZAK TUTMAKTIR"**

1 OCAKTA BAYİLERDE

Yazışma Adresleri:
P.K. 1330 Sirkeci-İST.
Meşrutiyet Cad. 10/44
Bakanlıklar-ANK.
Posta Çeki Hesap No:
Ü.Nihal Bilgili 201871

Abone Koşulları:
6 Aylık 1500 TL.
1 Yıllık 3000 TL.

GÜLE GÜLE GENÇLİK YILI
HOŞGELDİNİZ GENÇLİK YILLARI

AYDINLARIMIZ DA GENÇTİR.

TÜRKÂN AKYOL-Gençliğin Sorunları
RONA AYBAY-"Gençlik ve Sorunları" üzerine
CEMAL SÜREYA-Ceket öldü
İSMAİL GÜLGEÇ
ZÜLFÜ LİVANELİ-Röportaj
DOĞU PERİNÇEK-"Güneşin Zaptı"
HIFZI TOPUZ-Irkçılığa Karşı Savaş
HİLMİ YAVUZ-Gereksiz Bilgi Olur mu?